

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

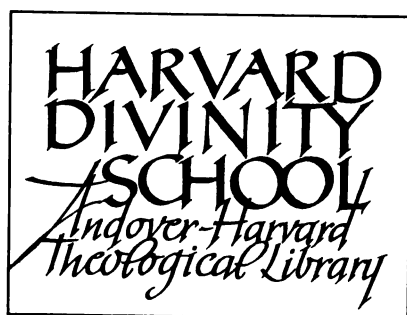
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

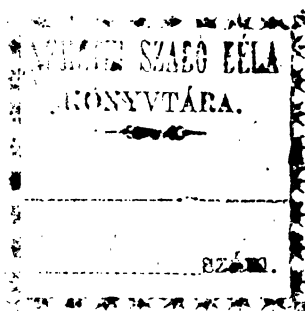
About Google Book Search

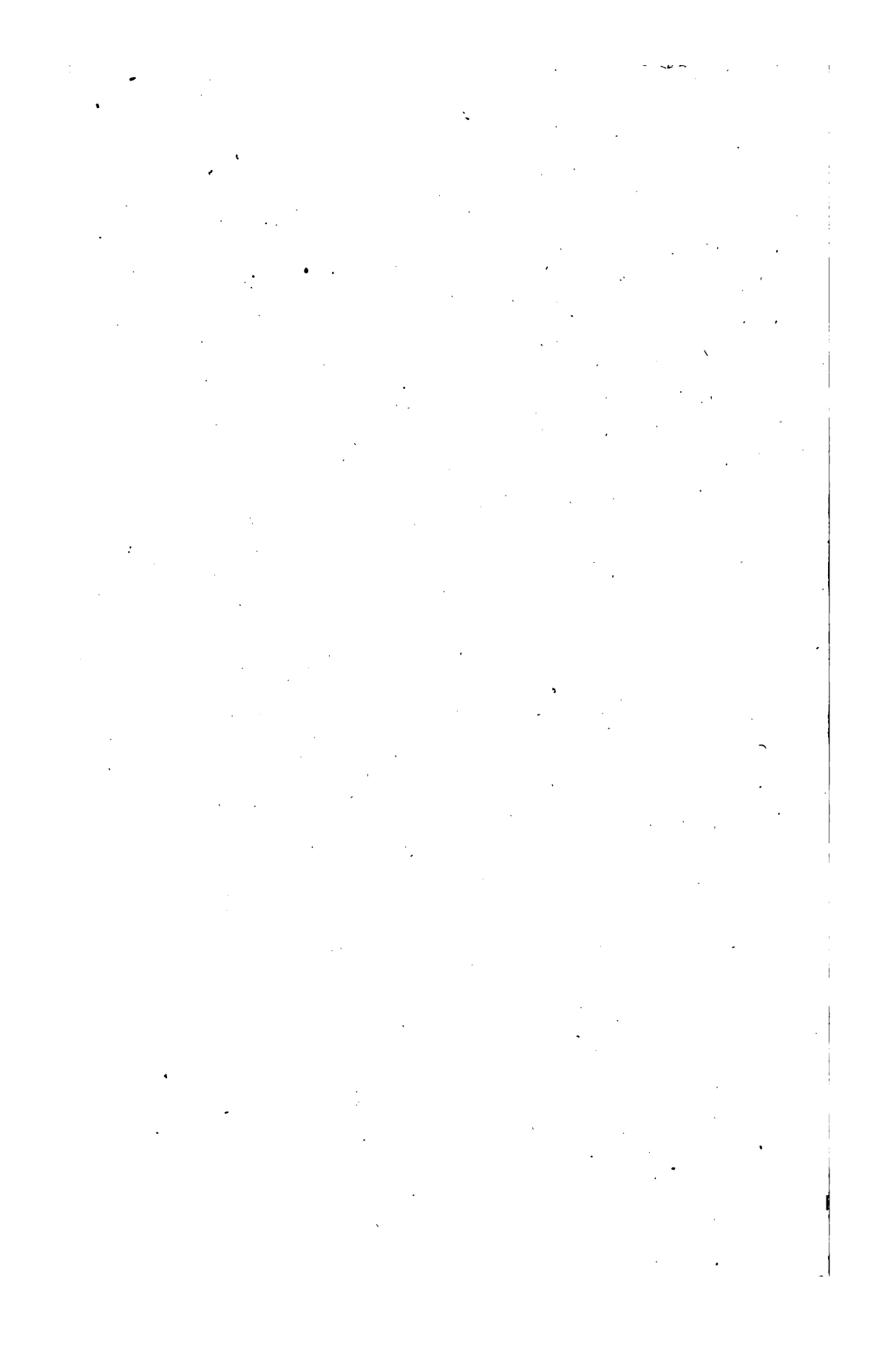
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

The image shows the front cover of a book. The cover is decorated with a marbled paper pattern featuring large, irregular, dark blue or black spots separated by a network of fine, branching red and brown veins. The overall effect is reminiscent of stone or biological tissue. On the left side, there is a dark, possibly black, spine. In the bottom-left corner, there is a small, rectangular white paper label with black text.

LC
586
.R2
S85

A
**GIMNÁZIUMI OKTATÁSÜGY
TÖRTÉNETE**

A MAGYARORSZÁGI HELV. HITVALLÁSUAKNÁL.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELV. HITV. TANÁROKNAK

PESTEN 1860-ban TARTOTT

EGYETEMES ÉRTEKEZLETÉRE.

IRTA

SZILÁGYI ISTVÁN.

(Külön lenyomat a Sárospataki Füzetek 1861. évi
III. és IV. szálmányából.)

SÁROSPATAK,

NYOMTATTA JÄGER KÄRÖLY A REF. FÖISKOLA BETÖVEL,

1861.

LC

586

R2

385

A GIMNÁZIUMI OKTATÁSÜGY TÖRTÉNETE

A

MAGYARORSZÁGI H. HITVALLÁSUAKNÁL.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELV. HITV. TANÁROKNAK PESTEN 1860-ban TARTOTT

EGYETEMES ÉRTEKEZLETÉRE.

I.

Protestáns közönségünk azon része előtt, mely az egyházi és iskolai ügyeket képviselő irodalmi közlönyeinkkel ismeretes, kétségkívül tudva van, hogy az 1860. évi szept. hava 20. napján a helv. hitvallásu fő és közép iskolák tanárai egybejöttek vala Pesten, hogy tanácskozzanak az iránt: miképen kellene segíteni azon bajokon, melyeket protestáns iskolai dolgainkban az osztrák birodalmi minisztérium intézkedései előidéztek, különösbbe pedig mikép gondolnák az értekezleti tagok a gimnáziumi oktatást legcéli irányosban ugy rendeztetni be, hogy az mind a mai kor tudományos követelményeinek, mind a nemzeti és egyházi igényeknek lehető legjobban megfelelhessen.

Protestáns életünkben ez az első eset, hogy a tanügyet illetőleg a tanárkar ily egyetemlegesen hivatott fel vélemény adásra; igen természetes volt azért egyfelől a várakozás, melyet e tanácskozmány munkálatához, annak sikeréhez mind protestáns közönségünk, mind a küldők már előlegesen is kapcsoltak: de nem kevésbé lehetett más részt meglepő épen ez alapnál fogva az eredmény, mely szerint az Egyetemes Népiskolai Választmány, melynek felülvizsgálata alá az alkotott Szervezetnek bocsáttatnia

kelle, ezt, mint véleménye szerint ki nem elégítőt egyszerűen félre tette s egy újabbnak készítését határozta el. *)

Felgondolván, hogy e tanácskozmányban oly próbált és tapasztalt férfiak ültek együtt, kik akartak is, tudhattak is valami jót és célszerűet alkotni, nem tarthatni különösnek, hogy az ügy e sajátos kifejlődése többeknek figyelmét magára vonhatta és vont is; nem, hogy napról napra élénkebb lett az ohajtás megismerkedni az értekezlet munkálkodásaival; nem, hogy nyilván és magán úton immár több felszólalások történtek, melyek mind inkább kötelességül látszanak tenni az illetőknek, s egy részt erkölcsi és becsületbeli kötelességül a tanácskozók irányában, hogy adassék értesítés a pesti dolgokról, más szóval: irassék meg az értekezlet története.

Az „illetők“ nevével nyilván a jegyzőségre van hivatkozás. Tenni, tehetne volna biz ezt az értesítést más is, ki talán nagyobb részletességű figyelemmel jegyezgethetett a tanácskozások folyama alatt; de ha már egy vagy más tekintetből csakugyan senki nem akar e térre lépni, a mellett pedig, hogy e történetirat mégis megkészüljön, sok nagy fontosságú ok harcol: ime én, ha későn is, mert jobb későn mint sohasem, megpróbálom eleget tenni a felhívásnak. Ha társaim közül egyik vagy másik, egy vagy más tekintetből valamely dologra kimerítőbben vagy másképp emlékeznek: ne restelje adatait följegyezve, pótléklul szinte közre bocsátani.

Mivel én szeretek mindent a történetek kapcsolatában látni és fogni fel: legyen szabad ez alkalmat felhasználnom arra, hogy adjam elő egyuttal rövid vázlatát a gimnáziumi oktatásügy reformjának magyar helv. hitv. egyházunkban, a mennyire adatainknál fogva a multba visszamehetni.

*) Meg fog engedni a t. szerző, ha ide igtatom, hogy ezen vád a tanügyi egyetemes választmányt nem illetheti. A tanügyi választmánynak a tanári értekezlet jegyzőkönyve, melyből az elveket, iránypontokat megismerhette volna, át nem adatott; kezei közt csak a tudományok szárazon s a tantárgyak előadására fordítandó idő kimutatása nélkül levázolt beosztása volt. És így tulajdonképen nem volt mit átvizsgálnia és így elvetnie sem.

II.

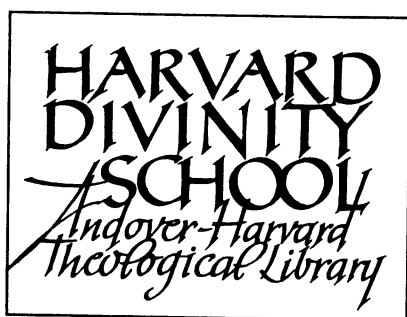
Hogy a protestáns egyház a maga iskolai ügyeit állandó virágzásban tartsa, s e végből azokon a kor kívánataihoz képest időről időre folytonos javító s tökéletesítő kézzel munkálkodjék: ezt, ha kétségtelen tények nem igazolnák is, maga azon körülmény megfoghatóvá tenné, hogy ha csak létezése alapját megtagadni s fenállásának jövő biztosítékát elveszteni nem akará, cselekedni elmulaszthatatlan kötelessége is vala és lesz mindenkoron.

Ez az eset a magyarországi protestánsoknál, s közelebb a reformált egyházban is. S bár e szerint nem kételkedhetünk, hogy az egyházi igazgatás a protestáns iskolaügyet nem szünt meg élte egyik korszakában sem az akkori világ közoktatásának ismert fókához segélleni, s e végből rendelkezése alatt álló minden anyagi és szellemi tényezőket mozgásba hozni, felhasználni: határozottabban azonban mégis csak a XVIII. század utófeléről mutathatunk fel e tárgyat illetőleg élénkebb és sürgősb munkálkodást, s mondhatni, itt veszi kezdetét a reformált magyar egyháznak az iskolai közoktatás iránt elevenebb s magasb irányu érdekeltsege.

Nevezetes azonban és jellemző körülmény, hogy valamint többi testvére, úgy reformált egyházunk is e tekintetbeli javításait nem önmagából s nem önmagától fejleszté; megvárta mintegy az impulzust, hogy az kívülről jöjön, hogy idegen hatás tölje fel elébe az elveket, a melyre s a melyek szerint meginduljon, s erős hittem, hogy ez apáthia az, mely majdnem a legujabb korig ez irányu minden reformjainkat kiváló élesen jellemzi.

Ily külső impulzus volt a felsőbbi században a Ratio Educationis, melyet Mária Terézia adott ki; ilyen jelenkorunkban az Organisation's Entwurf, melylyel az osztrák minisztérium akarta közoktatási dolgainkat az eddigitől különböző útra terelni át.

Ha közoktatási ügyeink körül el akarunk igazodni, s ha e szempontból a történeti előzményeket kár nélkül el nem mellőzhetjük: nem szabad figyelmünk elől elbocsátanunk e két stadium megtekintését, s kell, hogy ezeknek mind eleikkel megismerkedjünk, mind azon hatást megértsük

tása által előkészítse a fiatal embert arra, hogy a felső kurszusban majd képes legyen hallgatni a latin nyelven közölt tudományokat; mert a tudományoknak (scientiae) helye ott fenn van, itt alant minden csak ügyesítő mesteriség (ars) ama felső célra. Ez előkészítésnek tartama 5 év volt, a leghosszabb esetben 6; melyek közül a legutolsót a logika foglalta el, ezt is csak a század második felén túl, addig még ez is a felsőbb tudományok közé számíttatván.

A szín kissé komornak látszik, de csak mai szemmel nézve az. Tudjuk, hogy a külföld sem igen volt, sőt a hazai más felekezetek sem külön állapotban. S ha a jézuiták, kiknek iskolái tagadhatlanul fentebb fokon állottak a mieinknél, pezs göbb életet tudtak is elővarázslani falaik között: annak ismét megvolt a maga saját oka, melynek a komoly protestáns kebel bizonynyal nem igen adott volna helyet magában. A nevelési újabb elvek kora még csak később következett el; s a holland és angol nemzet szoliditása, kiktől ültetgették át, kivált utóbbi időkben, akadémikusaink a reformok egyes ágacskáit iskoláinkba, mindig birt annyi hatalommal, hogy azon rendszernek, melyben annyi híres férfi növelkedett künn, megszerezzék nálunk is a tekintély oly foku szavazatát, hogy attól eltávozni apáink se okot ne találjanak se erőt ne érezzenek magokban, főkép midőn mellettök oly férfiak állottak, mint Maróthi György és Sinai Miklós Debrecenben.

IV.

Az ausztriai monárkhiát megtámadott külháborúk bevégeztével, főkép pedig miután II. József korrégenssé lett, mind inkább a belső dolgok felé fordulván az igazgatás figyelve, élénken foglalkoztatá a magyar kormányférfiakat is az oktatásügy alsóbb, mint felsőbb ágait javító átalakításnak gondolatja. Miután körülményes értesítéseket vett kiküldött biztosai útján a legfelsőbb kormányzék a magyar birodalom határain belül fenálló minden nemű iskolákról: Ürményi József és Trsztyánszky Dániel bizattak meg, hogy egy nevelés és oktatási tervezetet készítsenek, melynek feladata legyen ne csak a létező eddigi hiányokon segíteni, hanem elenyésztetni azon sokágu

különbségeket is, melyek addig elő a felekezetek saját belátása szerint rendezett iskolákat oly annyira távol veték egymástól. A munkát megkészült s általános kötelező erejű normativum gyanánt kiadatott 1777-ben, következő cím alatt: *Ratio Educationis totiusque reiliterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae, Typis Ioan. Tom. nob. de Trattnern, Sac. Caes. Reg. Mai. Typogr. et Bibl. M. DCC. LXXVII.*

A munka gazdag tartalmából, mely az oktatásügyet az elemi iskolától az egyetemig egészen tárgyalja, a célhoz képest csupán a középtanodai részt fogom röviden ismertetni.

Tagadhatatlan, hogy az alkotók ritka szép tudatával bírtak a közoktatás feladatának, s oly szempontból tekinték azt, hogy mai nap, az előhaladottság mostani fokán sem szégyelhetjük magunkat, hogy e férfiak oly alapelveket vallottak, a minőket munkájokban olvashatni. Az elvek, melyekre a középiskolai oktatásügy fektetve van, e három főszempontot érdeklik: a) a tanulókat, b) a tudományokat c) a tanfolyamokat.

a) A tanulókat illetőleg: bár a növendékek, kik az elemi tanulmányokat végezték, a latin iskolákba azért lépnek át, hogy tanulásukat folytatva, ezáltal magokat tökéletesítsék, vannak mégis olyanok, kik néhány év múlva e szorosan tudományos irányu pályáról lelépven, más egyéb szaknak szentelik magokat *). Ennél fogva

b) A tudományokat illetőleg: azokat úgy kell megszabni s egybe válogatni, hogy a növendékek közelebbi és távolabbi céljainak megfeleljenek, s közülük egy is ki ne maradjon, a mi a jövő hivatás sikeres elérésére segíthet. **)

*) Sunt, qui post expletos in scholis latinis annos, ad alia instituta transeunt, nimirum 1, ad exercendum aliquod opificium, vel faciendam mercaturam 2, ad tractandam ruri oeconomiam ... 3 ... 4 ... 5 ... 6, ad negotia domestica ... 7 ... 8, denique ad severiores disciplinas (Proemium, §. IV. pag. 12. 13). Ismét: Adolescentes ... postquam ad studia humanitatis gradum fecerunt, ac eadem tractando absolverunt, multi literis valedicunt stb. (pag. 14).

**) In aperto est, delectum artium ac disciplinarum incolarum generibus esse conformandum, diligentissimeque investigandum,

c) A tanfolyamokat illetőleg: az anyagi és alaki célhoz képest két fokozat szükséges a berendezésben, alsó (grammatika) és felső (humanisztika), melyeknek tantárgyai csak e fokozathoz képest szaporítandók ujjakkal, akkor is úgy, hogy a felső folyam mindig befoglalja az alsóbbnak tanágait, s ezekben ismétlődőleg oktassa tovább a növendékeket *)

Ez alapelvek közül a tanítványokat érdeklőről nem lévén több mit mondani, a másik kettőt közelebbről érdemes megtekintenünk, hogy a részleteket megismerjük: mely tudományokat vettek t. i. fel név szerint? mely okokon áll fogva? s mely méltatással a saját célokhoz képest?

1. Felfogván a gimnáziumi pálya egész tartamát odáig, ahol az akadémia következik utána, következő tudományokra terjed az ki összevéve:

a) Vallástudomány: magában foglalja a bibliológiát, hit, erkölcsant és a szertartások ismeretét.

b) Latin nyelv és irodalom: magában foglalja a grammatikát, poétikát, rhetorikát a szükséges segéd tudományokkal.

c) Görög nyelv, s írók olvasása.

d) Anyanyelv, tehát a magyar is, de nem nyelvtanilag, hanem csak gyakorlatilag tárgyalva.

e) Német nyelv, ép úgy gyakorlatilag.

f) Fogalmazás magyarul és latinul a stil minden nemeiben, különös figyelemmel a gyakorlati életre.

g. Gondolkodástan, gyakorlatilag, később mint önálló tudomány.

h) Történelem, következő ágakban: bibliai, magyar, birodalmi, egyházi. A magyar viszonyban a világ történettel, s ez csak ennyiben.

i) Földrajz: bibliai, hazai, birodalmi, általános polgári, mér s természettani.

quaenam studia futuris cuiusque conditionibus sint accomodata (U. o. pag. 10); seduloque providendum est, nequod disciplinarum genus desideretur ab auditoribus ad quameunque demum facultatem animum adiicientibus (pag. 16).

*) Necessarium erit, ut inchoata jam in scholis Grammaticis studia, illa in Gymnasiis (Sch. Humanitatis) paucis recolantur, ultra provehantur, accedantque novae insuper disciplinae . . . (pag. 15)

k) Jogismeret: természeti és hazai, az ország polgári szervezetére figyelemmel.

l) Mennyiségtan; alsó: közszámvetés és tértan gyakorlati alkalmazásokkal; felsőbb: tiszta mathezis s alkalmazottan a mechanikára.

m) Természeti tudományok: természetrajz és természettan, alsóbb és felsőbb szempontból; embertan.

n) Szép és gyors írás.

o) Önként vállalkozóknak a francia nyelv.

Hasonlítván e tantárgy sorozatot a megelőző korszak felfogásához, mindenek előtt feltűnik nem csak a számszaporodás, hanem főleg az, hogy oly tudományok is vannak behozva, melyeket az előtt a gimnáziumi kör nem ismert s melyek az akadémia határaiba voltak kebeleztve. Érezhették a lépés súlyát magok a terv készítői s érezték is kétségkívül; de miután felállították azon két kategóriát a növendékekre nézve, melyről fentebb emlékeztem, s egyszersmind kitűzték, hogy azok szükségaine a saját külön célokhoz képest segítsenek: egyenesen következett s felvételeim szerint, magokhoz híven, hogy a tudományok becslésébe is bebocsátkozzanak, s a súly nyomását ez által igyekezzenek leszállítani, közvetíteni. E megbecslések következő elvét állították fel: Miután a gimnáziumokat kétféle célú növendékek járják, **elhagyók** és tovább **folytatók**: úgy kell róluk gondoskodni az oktatásnak, hogy míg amazok minden kellő tudományban tanítást nyernek, ezek e mellett azokban is részesíttessenek, melyek a következő tanfolyamokra őket előkészítik. Ehez képest lettek a tudományok osztályozva a) általában mindeneknek b) csak némelyeknek szükségeseire és hasznosokra *).

*) *Utrorumque commodis ita prospiciendum, ut dum illis nullum scientiarum omnium quae necessariae et utiles esse possint genus subtrahitur, hi nullam annis sequentibus tractandam disciplinam praevertant. Atque haec consideratio proebuit occasionem scientiarum omnium argumenta in necessaria et utilia dispescendi ac ea rite secernendi, quae quibusdam duntaxat necessaria aut utilia esse visa sunt* (§. CLX. pag. 159). Elő homályos érzet nálunk a reál és humanisztikai irányu tanításról, s talán elkülönzött iskolákról is.

Im az osztályzás.

a) Általában mindeneknek szükségesei: 1. Vallástan. 2. Latin nyelv s irodalom. 3. Gondolkodástan. 4. Fogalmazás magyarul s latinul. 5. Számstan. 6. Tiszta mathezis. 7. Mekhanika elemei. 8. Természetrájs benne az 9. Embertan. 10. Természettan elemei. 11. Szép (gyors és helyes) írás. 12. Német nyelv.

b) Általában mindeneknek hasznosak: 1. Történettan (bibliai, egyházi és magyar). 2. Földrajz.

c) Csak némelyeknek szükségesei és hasznosak. 1. Görög nyelv. 2. Térstan. 3. Jogismeret (természeti és hazai). 4. Kísérleti természettan.

Egyebeket, melyek ez osztályozást illetőleg megvolnának jegyezhetők, mellőzve, a gondolkodva vizsgáló figyelmét e két körülmény érdemli kiválólá: reál és hazai irány; a mennyiben míg egy felől megvan tartva a hagyományos álláspont az általános humanisztikai tér: e mellett egy lábbal már egy addig ismeretlen lépést is tettek az alkotók előre. Miért tették ezt: az a becslési okokból tetszik ki, melyeket az egyes tanágakhoz mellékeltek. Ilyenek a következők.

a) A természeti tudományok érdekében. Szóljon maga a szöveg: Quia plerique adolescentes, emenso scholarum latinarum cursu, studia plane deserunt, novamque negotiorum gerendorum semitam ingrediuntur: necesse est ut in scientia (hac), quae spectata rerum copia et praestantia cuivis pene statui proficua est, iam a teneris instituantur, idque eomagis, quo certius est opes naturae in Regno Hungariae large effusaeque sparsae, plerumque manere sepultae, ea solum de causa, quod ignorentur, cet. cet. *)

b) A hazai történetek érdekében. Előre bocsátván, hogy a jézsuiták kezén állott iskolák az előtt csupán az egyetemes történetekből tanítottak részleteket, így szólanak: Rebus alienis occupari, suas negligere, vitium est in privatis negotiis minime ignoscendum; muneri suo deesse tempusque ei destinatum in rebus aliis, utut laudabilibus, consumere turpe, ac non rare animadversione dignum. Quid ergo est causae, cur pubes hungarica in hoc vitium impellen-

*) SS. CXVII. pag. 188. és CXLVII. pag. 259.

da sit ut officio erga patriam, erga se cet. deesse cogatur? stb. *)

c) A jogismeret érdekében: Cum Instituti huius sit bonos formare cives: necesse utique est teneros adolescentes ad ea instituere officia, quibus explendis boni civis nomen obtinetur; quare cum officia Iure Naturae contineantur: quid vetat prima quaedam Iuris huius lineamenta, usui in posterum futura in mentibus eorundem ducere, ac ardens desiderium et cupiditatem erga hoc studium ingenerare stb. Id carendum unice, ne liber vanis subtilitatibus scateat; res duntaxat deligantur, quae momenti aliquid habent et dimanantia pro vita civili documenta, praesertim vero exempla ex Historia Hungariae deprompta stb. . . . És tovább: Sicuti hominis cuiusvis est officiis hisce rite institutum esse: ita boni civis erit nosse leges suae Patriae. . . . quae ignorari non possunt sine luculento periculo in lites inexplicabiles incidenti ac propria amittendi. **)

d) A tértan érdekében: Inter disciplinas valde utiles imo necessarias non postremum sibi locum vindicat Geometria, qua juvenum ingenia ad recte cogitandum, verasque de rebus notiones formandas mire finguntur (alaki cél) Illae duntaxat adferantur definitiones atque problemata, quorum adplicationes in vita communi usum habeant (anyagi cél), Operam dabit magister, ut ipsas terrae dimetiendae rationes non solum mathematicae, sed etiam mechanice proponat stb. ***)

A nyelvek s irodalmak megbecslési okairól nem szólok, azokat mint humanisztikumokat a hagyomány iktatta be a latin iskolák körébe: de meg kell említenem, s ezt a legnagyobb elismeréssel, mikép ezek is, a saját tudományi s általános cél mellett sem esnek ki soha a szerkesztők reál és hazai látköréből, s ez irány ezek tárgyalásában is habár csak mellékesen, mindenütt követeltetik. ****)

*) §. CXXI. pag. 201.

**) §. CXXIX. pag. 222, 223.

***) §. CXXVIII. pag. 220. 221.

****) Olvassassék meg az egész CXVI. §. a 175—187 lapokon, a hol ezekre mindenütt világos utasítások találhatók.

2. Említve volt fentebb, hogy a középtanodai egész folyam két, alsó és felső, szakaszra osztatott fel, amaz nyelvtani, ez humanisztikai iránynyal. Hogy ezek évek tekintetében mikép legyenek kiállítva: arra nézve a szerkesztők így határoztak.

a) A növendék szabály szerint tíz éves korában vetessék fel a latin iskolába. Kivételnek csak a legkülönös esetben lehet helye. *)

b) Az alsó vagy grammatikai folyam három évre szabatik, melyek legfelsője a szóköti osztály lészen **) s innen történik a különválás iskolából ki lépők re s a humanisztikai tudományokat tanulandó ben mar adók ra.

c) A felső vagy humanisztikai folyam két évet foglal magában, melyek közül az egyik poétikai, a másik rhetorikai irányban fogja a tanítványokat előkelőleg nevelni.

Azon apológiából ítélve, mely a 228 laptól a 236-ig e kitűzött évek mennyiségének igazolásaul olvasható, ***) a szerkesztők, valamint már a tudományoknál, ugy itt is el tértek az addig fenállott rendtől, midőn a grammatikai tanfolyamra csak három évet szabtak a régi négy helyett. Az előadottakból látszik, hogy csakugyan érzették szükségét magok is felvilágosítani: miért eléglenek kevesb évszámot is, bár a tudományokat megsza por i tották, s hitők szerint szükségese k k szaporitották meg, s mely szaporítás, természetesen az éveknek is szaporítását lett volna inkább maga után vonandó, mint sem megke ves bitését.

Okát annak, hogy a régibb mód ellenében miért

*) Quemadmodum non omnibus natura dona sua aequa lance distribuit, sed facultates animi apud alios serius, citius apud alios se explicant: ita in admittendis ad scholas discipulis aetas quidem spectari non debet: cavendum tamen ne quis ante decimum annum e verna oculis scholis ad latinas transire permittatur, nisi singula ribus prorsus naturae dotibus ac ingenio praeditus esse animadver tatur. §. CVII. pag. 155.

**) Condiscendis scientiis (in Scholis Grammaticis) triennii tempus constituitur, quo elapso cursus Grammaticae terminatur. Suprema Grammaticae Classis seu Syntaxis ultimus est terminus U. o.

***) Cap. VII. Conclusio Instituti scholarum grammaticarum latinarum cet.

kellet a grammatikai folyam éveit megkevesbiteni, a szerkesztők egyenesen sehöl be nem mutatják, nem fejtegetik. Csupán hozzávetőleg lehet megmondani azokból, a mik a 12 és 13 lapokon vannak előadva. Midőn t. i. felállították a tanítványok azon kategóriáját, kik ez osztályok végezte után a tudós irányu iskolákból kilépve, a gyakorlati életnek és tanulásnak szentelik magokat; arra pedig, hogy belépjenek a szakkörbe nem csak képesnek látták a 13 éves tanulót, de szükségesnek is, hogy ideje legyen bele okulni ez új helyzetébe: azt hitték, hogy ez alapot megvetni elég, ha szavaik szerint, *paucos in latinis scholis annos explent*. Legalább én ezt vonom ki a következő szavakból: *Expensis hisce conditionum ac statuum generibus: ex hoc ipso tempus studiorum horum curriculo assignandum facile determinabitur*.

Azt, hogy lehet is kevesbiteni az évek számát, s hogy ez összesen öt év alatt is lehet *cum successu* végezni a kitűzött tudományokat, már elég bőven indokolják. Ez okok s módok a következők:

a) A szünidők összevonása. Régen több lehetett; most legyen hetenként egy nap; első félév végén néhány nap de nem a vidéken töltve, így nagy ünnepeken is; ősszel szeptember 21-től november 1-jéig. *)

b) Óra rend készítés, hogy minden általános kötelezettségű tantárgy, minden héten, bizonyos számú órákon elő kerüljön. **)

c) A nem általános kötelezettségű tanokra bocsátás megszorítása, melyekre külön óra szabatik. ***)

d) Segédtanárok (korrepetitor) beállítása a rendkívüli tudományok előadása végett ****)

e) A real tudományok egymásután, nem egymás mellett előadása, fél fél évek szerint. †)

Ha végül ide írom még, hogy tanításnyelvül a

*) §. CCXLII pag. 462, 463, 464, és 229 230. pag.

**) pag. 232.

***) *Nec proinde juvenes promiscue ad ejusdem studium oportet admitti, sed diligentiores solum, cogendus vero nemo* (Graeca, Geometria, Jus naturae, Consuetudo Regni Hungariae). Pag. 233.

****) Pag. 233

†) Pag. 235.

III-dik osztálytól fölfelé a latin van kitűzve: mindent elmondtam, a mi a Ratio Educationisban a gimnázialis iskolákat illetőleg leglényegesebbnek tekinthető.

V.

Hosszasabban szoltam az epokhális intézvényről, mivel véleményem szerint megérdemlette azt azon nem mindennapi hatásánál fogva, melyet közoktatási ügyeinkre gyakorolt. Mert ha azon állása miatt, melyet a protestáns közjog ellenében elfoglalt, az egyházra nézve csak a különben is már elég számra tett sérelmeket szaporítá is: már ez által is ébresztőleg munkált a protestáns erély kitarító szívósságának gyarapodására. Más felől az oktatási körbe bevitt valóban életre való elvei által, habár a kivitel maga igen alant maradt, oly irányadó mozgalmakat keltett a reformált közönség kebelében is az iskolákat illetőleg, mellyeknek ereje még azután sem szűnt meg nyilatkozni, mikor a közvetlen nyomás maga már rég eltávolított, s e hatást egyházunk iskolai reformjaiban időről időre egész az újabb korig lehetetlen föl nem ismerni.

A mozgalmat egy magában véve ugyan helyes, de magyar protestáns jogi szempontból sérelmes következő cikke idézte fel: *Scholae eorum, qui alienam a Romano Catholica Religione profitentur, locis quam plurimis sunt collocatae, in quibus cum cives succrescentes educuntur, ad Regiam pertinent providentiam recte earundem administratio, quae quidem possessionem eorum iurium, quae in rebus suae religionis leges, atque Regiae concessionibus iisdem contulerunt, turbare nullo modo intendit. Verum Reipublicae beatitas ex aequali tractandorum studiorum forma plurimum pendens exigit sane, ut in variis eorundem scholis eadem tractentur doctrinae capita, eadem servetur norma, idem administrationis tenor, eadem morum disciplina, quae toti Regno et adnexis Provinciis universe praescripta est. *)* Ez alapelvűből kiindulva parancsoltatik a belső vagy tanszervezet szerinti átalakításon felül még, hogy a protestáns iskolák felügyelői a tankerü-

*) Olvasd §. LXIV. pag. 91—93.

leti direktorok alá tartozzanak, félévi jelentések küldesse-
nek fel, az iskolák vizsgálata ne akadályoztassék; az új ta-
nárok a kir. igazgatáshoz bejelentessenek; az iskolai köny-
vek a kir. egyetem bírálata alá bocsáttassanak, s ezeknek
az egyetem nyomdájában kell nyamatniok stb.

Mentül erősebben sürgette a közigazgatás, maga a
vasakaratu II. József az elvek keresztül vitelét: annál in-
kább magasodtak az aggodalmak az egyház kormányzóiban.
Ha megvolt is bennök a méltánylat az iránt, a mi a belső
vagy tudományi szervezetet illetőleg a R. E.-ban igaz;
helyes vala s mit sikerrel használhattak volna fel a protes-
táns közoktatásügy javítására; habár sok részletben a ma-
gok rendszerét célszerűbbnek nem tartották is; de,
példák által elrettentve, s kevés vagy semmi jót sem vár-
hatva az egyházra az elfogadás által, akkor midőn a kerületi
direktorátusok legtöbbjei kath. papi kezeken voltak: termé-
szetes volt az idegenkedés az egész intézménytől, s benne
még attól is, a mi netalán jó, annyival inkább, mert ennek
elfogadása s az e miatt való szorongattatás által a vallás
szabadságát is veszélyeztetve lenni látták. *)

Mi lett a kimenetelük a józsefi törekvéseknek, tudatik
a polgári történelemből: t. i. mint más egyébben, úgy itt is
visszavonatott ez egész intézmény, s az 1790°/₁. országgyü-
lés megalkotta a XXVI. törvénycikkely 5. pontját, mely-
ben az ország törvényes hatóságai által gyakorlandó, leg-
főbb felügyelési jognak épségben hagyása mellett, minden
következő időkre szabadság adatik a protestánsoknak, hogy
alsóbb és felsőbb iskolákat állithassanak, tanárokat, tanító-
kat hívhassanak, azok számát szaporithassák vagy keves-
bithessék, iskola igazgatókat, felügyelőket saját keblökből
választhassanak, a tanítás és tanulás módját, szer-
kezetét és rendét meghatározhassák.

VI.

Ezáltal s e szerint vissza helyezettett a protestáns egy-
ház a jogba, hogy iskolái kül és bel szervezetéről maga in-

*) Ez ügy törvényes szempontu viszonyaira nézve olvastassék
meg Révész Imrétől: Vélemény a magyar protestáns egyházal-
kotmány fő pontjai felett, különös tekintettel a jövő törvényho-
zásra. Debreczenben, 1857. 15. §. 33—45 lap.

tézkedjék; s midőn a történetíró azt várná, hogy a budai zsinaton egybegyűlt atyák munkálatairól ez érdemben adatokat találjon: csodálkozva tapasztalja, mikép sem a kanonokban, sem a naplókban sehol egy betű sincs a belső ügyekről, a tanulás és tanítás módjáról stb., s minden csak a körül forog, mikép kományoztassanak a tanodák s milyenek legyenek a tanárok; szóval: a belső reformról semmi szó.

Keresvén e hallgatás okait, e hármat lehetne fölvennünk:

a) Jónak tartották az akkori tanrendszert, mely tehát semmi módosítást nem igényel.—Ez nem lehetett, mert több helyeken a szuperintendenciák már 1791-ben megkezdték a reformokat.

b) Alá vetették magokat az 1790¹/₁-diki országgyűlés határozatának, mely azt mondja: *Coordinatione literariae institutionis, erga demissam statuum et Ordinum propositionem persuam Maitem determinanda, ad has perinde scholas, huc tamen haud intellectis religionis objectis, quae cuivis religioni propria manere debent, extendenda**), s mely miután az új Ratio Educationis 1793-ban egyes (protestáns és nem protestáns) küldöttség által elkészítettett, abba is csakugyan bevitetett**) Ez nem lehetett, mert ama R. E. a törvénykönyvbe fel nem vétetvén, érvénybe nem lépett; de ha történt volna, sem lehet hinni, hogy a mit az 5. §. elején feltétlenül nyertek, arról a §. záradékában lemondjanak a protestánsok.

c) Legvalószínűbb sőt bizonyosabb a 3-ik felvétel, mely szerint mindenik egyházkerületnek hallgatva fentartatott az eddigi jog, hogy a kebelbeli iskolák ügye fellett ön állólág intézkedjék, s nem tarták szükségét, hogy

*) Art. XXVI. § 5.

**) Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas Posonii, 1826. fol. Pag X. Institutum hocce literarium omnibus statibus accommodatum, nullo religionum discrimine. És pag. XII. Rex Franciscus II in scholas publicas introduci voluit, ea declaratione, quod Evangelici in iis, quae pure sunt literaria, studiorum argumentis huic Normae sese conformare debeant. E küldöttség protestáns tagjai voltak b. Podmaniczky József, báró Prónai Gábor, Vay István. Olvassassék meg e záradékra Révész Imrének fentebb említett könyve a 42—44. lapokon.

minden, a legkisebb vonásig egységes legyen mindenütt, (In necessariis unitas, in non necessariis libertas). Ezt olvasom ki azon szellemből, mely a budai zsinat 90. és 92. kanonai-ban van.

Tehát az iskolák s közelebb a gimnáziumok reformjának ügye az egyes szuperintendenciák kezébe tétetett le, s ekkép ez úton látjuk azt megindítva mindjárt a zsinat után, önállólag s egymástól függetlenül az egyházkerületek által.

VII.

Minden reformnak a szükség érzetéből kell kiindulnia. Ha nem onnan jó, akkor, vagy kort előzve, vagy a külön helyi s egyéni sajátságokat mellőzve, ront inkább, mint javít, s legjobb esetben az élet és tapasztalás használhatatlannak fogja azt itélni, mely az életbe be nem foly. Ha onnan ered: akkor, gátolják bár darabig a kivített az akadályok, küzdjen bár ellene az egyéni szükségzettség, előbb utóbb ki fogja vinni magának a helyet, s az egymást ingadoztató eszmék megtalálják a kor szavának közbenvetése mellett a kellő egyensúlyt. Ez a képe röviden a reformált egyház javításainak a tanügy körében 1791-től 1840-ig (kerek évet véve fel), a hol végződik t. i. az első korszak s kezdődik a reform idők második stadiuma.

Miután a Ratio Educationis, ha mindjárt tolvais, fölvetette a reform eszméjének szükségét s a kivitelhez a protestáns férfiak véleménye is meghallgattatott, és igénybe vétetett (a milyen volt Vay István is, ki a pesti tankerületnek lett igazgatója): önként következett, hogy hazánk fiai, akarva nem akarva, beleereszkedjenek annak tanulmányozásába s nem tarthatni meglepőnek, ha e tanulmányozás után, bár az a kivitelre nézve eltérő véleménynek lett is eredményezője, az ismert elvek (a tudomány mellett az élet és nemzetiség elvei) teljes diadalt nyertek a gyakorlatibb gondolkozásuaknál. Ennek tulajdonítom én, hogy maga az 1790/1 ki-országgyűlés dekretálta az oktatásügy reformjának szükségét, az országos választmány pedig alapelvekül épen a R. E. által kitűzött, s már említett hármas irányt fogadta el, tűzte ki az új Tanszervezetben, habár a végrehajtás nem ölelte is

fel az eszközöket oly teljességben, mint az a R. E.-nél feltálható *)

Az 1790¹/₁ -dik országgyűlésen a protestáns értelmiség feles számmal és kitűnő férfiak által volt képviselve, s miután ezek előharcolása mellett lőn dekretálva az oktatásügy reformjának szüksége: természettel következett, hogy ez által ők azt is be vallották mintegy, mikép a protestáns status is érzi saját magát nézve is a reformok szükségét. A reformokat megindítá még 1791-ben az egyházi igazgatóság nem sokkal a budai zsinat bevégeztével, mind az ágostai, mind a reformált egyház iskoláiban, közelebb a közép tanodákra nézve.

Különösnek látszhatnék első tekintetre, de én természetesen látom, hogy kik elannyira küzdöttek a R. E. ellen, most épen annak hármassalve (tudomány, nemzetiség, gyakorlati élet) nyomán indultak. Az eszme hatalmas felküzdötte magát, tekintélyt vívott magának, s a gyakorlatiasb gondolkozásuak nem tagadhatták meg tőle az életre valóságot, s azt, hogy e vegyes irány közelebb hozza az iskolát nemcsak az élethez, de magához, az iskola magasb tanfolyamához, az akadémiához is. Az ó rendszer emberei, kirekesztőlegesen hívei a merev humanisztikai iránynak némi tolakodást láttak az új irányu eszmék térfoglalásában s veszedelmét kiáltottak, mely a tudományok ügyét fenyegeti.**) Hatás és ellenhatás fejlődött ki, s előállott a küzdelem a humanisták és realisták közt változó szerencsével folyva közel félszázadig. Előkelő férfiak állottak mindenik felekezet élén, mert pártokká oszlottak fel, s mindenik keresett magának tért, hol eszméi mellett küzdjön, hol azokat életbe léptethesse. A vita leginkább e három körül forgott:

- a) miket tanítsanak a gimnáziumban?
- b) hány évig tartson a tanfolyam?
- c) mely nyelven tanítsanak?

A küzdelmi tér, hol a zászlóvivő férfiak megpróbálkoztak, a két főiskola, a debreceni és sárospataki voltak, a töb-

*) Ratio Ed. sat. 1. 86 L

**) Sinai Miklósról egyért azért is haragudott a világi kar, mert ellene szegült, hogy Debrecenben az angol-holland tanrendszer megváltoztassék.

biek, ha tettek is önállólag lépést, csak másod rendűek maradtak hatásaikban, vagy s ez volt a számosabb eset, amaz elsőbb ranguakhoz csatlakoztak, s azok módja szerint idomították magokat. Ilyenek voltak pl Pápa, Sziget, Kecskemét, Kőrös, Miskolc, Losonc sat.

VIII.

A) Reform ügyek 1791-től 1840-ig.

a) *Debreceni dolgok.*

Minemü változatokon ment által a gimnáziumi szervezet a debreceni főiskolában, s minő volt annak állapotja koronként az 1791-dik évtől fogva 1822-ig, a mikor állított be t. i. az a rend, melynek az 1840-ben megindított s 1841-ben megállapított új szervezet vetett volna végét*), arra nézve következő kútfők állanak a történetíró rendelkezésére:

a) Methodus, quam in Collegio helv. conf. Debreczinensi omnes scholas inferiores docentes, ab infima Elementariorum classe, usque ad Poëticam, Logicae et Oratoriae praepositam sequuntur. Debreczini, 1791.**)

b) A tanítók kötelességei, a tanítani valók és ezeknek rendi és módja a helv. vallástételt követő debreceni collégium alsó oskoláiban, a szerint, a mint ezek a Tiszántul levő Szuperintendentzia által helybehagyódtak. Nyomtatódott Debrecenben. 1795.***)

3. Ratio Institutionis ex praescripto Conventus Superintendentiae Helv. Conf. Addictorum Trans-Tibiscanae d. 6. Octobris Anni 1804. habiti per Deputationem Literariam Almosdini diebus 27. 28. et 29. Decembris Anni ejusdem elaborata, Congregationi dein Superintendentiali Anno 1806.

*) Mondom: vetett volna; mert a huzás halasztás miatt csak később vétettek felabból, akkor is csak némely részletek az iskolába.

**) Ez szolgál alapul a következő cikkek: Ratio Institutionis in Ill. Collegio ev. Helv. Conf. Debreczinensi (Annales Novi Eccles. Evang. Vol. I. Tom. IV. 1793. p. 20).

***) Erre vonatkozik a következő cikk: Nonnulla ad recentiore Collegii Helv. Conf. Debrecinensis historiam spectantia (Annales Novi Eccl. Evang. Alterius Cursus Annui Tom. II. Anni 1794. Trim. II. p. 28).

diebus 18. et 19. Aprilis celebratae exhibita, ab eademque approbata. Debrecini, 1807. *)

4. A tanítók kötelességei, a tanítani valók, ezeknek rendi és módja a helvétziai vallástételt követők debreczeni kollégiuma alsó oskoláiban, a szerint, a mint ezek a Tiszántul levő szuperintendentzia konzisztóriumá által jóvá hagyódtak. Kiterjesztődvén ebben a szuperintendentiában levő minden nemcsak fiu, hanem leány oskolákra is stb. Debreczenben, 1812. **)

Ezt követi időrendi sorozatnál fogva 1817-ből az a választmányi munkálat, mely hiteles értesülésem szerint az egyházkerületi levéltárban kilenc irott iven rajzolja tervét egy újabb szervezetnek, gyaníthatólag Budai É. Földvári J. és Sárvári P. által készítve, latin nyelven. Ez állapította meg azon rendet a gimnáziumra nézve, mely egész ez első korszak végeig 1840. fenállott. Valószínűleg ennek fordítása lesz azon magyar nyelvű munkácska, mely 1821—1822-ben kiadva ***) épen oly formában adja az útastításokat a tanítóknak, a mint az a mult időkre nézve a 2. 3. p. alattiakban olvasható.

E földézett kútfőkben letett adatok bő és elég tartalmas részleteket szolgáltatnak, hogy a történetíró a gimnáziumi oktatás rendezetéről Debreczenben világos képet formálhasson magának; de ugyan ennek másfelől nagy mérvű fluktuációjáról is tesznek tanubizonyyságot az eszméknek, látván, hogy a szervezésbeli változatok mily gyorsan követék egymást az 1791. 1795. 1806. 1812, 1821- éveken által,

*) Az Álmosdon tartott választmányi ülés elnöke Péchy Imre, jegyzője Budai Ezsaiás volt. A választmányi munkálat eredeti fogalmazványa Budai kezétől gyűjteményemben van: Relatio Deputationis Superintendentialis de Ordine Studiorum, dd o 28. Dec. 1804. Végül: Actum in Dep. Lit. Almosdini, diebus 27 et 28. Decembris, a 1084. Signatum per Esaim Budai, mp. Deputationis Actuarium. Hasonlítván a munkálatot a Ratio Institutionissal, a különbség nemcsak abban van, hogy a választmányi munkálat magyarul van fogalmazva, hanem némely részletek megváltoztatásában is.

**) E rendszert ismerteti rövidre vont átnézetben azon jelentés, mely az 1817. évi Tudományos Gyűjtemény X. kötete 120—130 lapjain olvasható, e cím alatt: Az alsó oskolákról a helv. vallástételt követőknek tiszántul való megyéjében.

***) Határozottan meg nem mondhatom, mert előttem nem fekszik. Az értesítést Imre S. urnak köszönöm.

tehát nem több, mint 30 év alatt ötször, midőn, egyegy rendezetre, egyre másra alig esik több hat évnél, a mi még próba időnek sem volna sok.

Minek jelenségeül vegyük e valóban felötlő tümenényt? Mert, hogy elegendő ok nélkül adtak volna az illetők helyt e valóban káros ingadozásnak: azt feltenni sem lehet. Én úgy látom, hogy az egyházkerület s ezáltal az iskola kormányán ülő férfiak a legsarkalatosb dologban, a gimnáziumi oktatás céljában birtak egymástól eltérő nézetekkel, mert különben lehetetlen, hogy ha ebben egyeznek, az eszközökben elannyira különböztek volna. Valóban, ha a részleteket gondosan egybevetettük, egybe azon tudományokat, melyek évről évre most eltűnnek, majd ismét megjelennek a többiek sorában, nincs kétség, hogy itt a human és reál irányok elvei vitak egymással, több kevesebb eredménnyel mindig azon fél részére, a melyik hatalmasabban volt képviselve. A kimutatandók igazolni fogják, hogy a hagyományos (humán) irány volt az erősb, s az új (reál) irány, akár mert egykedvűbb akár mert könnyebben kifáradó kéz vezette ügyét, elvégre is a másik elől félre lett kénytelen vonulni.

Mit lehet tehát állítani az adatokból: mit tartottak a vitázó felek a gimnáziumi oktatás céljának? s ehez képest a fentebbi 3 pont irányában hogyan szervezték azt? A felidézett kútfők három stádiumát mutatják az eszmék változásának, ehez képest három fokozata lesz a vizsgálódásnak is. 1791. 1795.

Abban, hogy a gimnázium előkészítő pálya az első szervező humanisták, mind realisták egyetértettek általánosan: de a kört mindenik másképp szabta ki. A humanisták az előkészítést csak alakilag vették, hogy t. i. a növendék tehetségei kifejtessenek s megerősödést vegyenek a felsőbb tudományok sikerrel tanulhatására. *) A realisták az alanyi szempont mellett követelték az anyagi

*) Sokáig küzdött a mi iskolai világunk e scientiae altiores et inferiores nevezettel. Nem az irányban, nem a fajban, hanem a genusban kereste ezek mértékét: pl. a természettudományokra ráfogta, hogy azok sua natura felsőbbek, melyeket csak az akadémiában lehet előadni. Így tartják ezt a felhozott szervezési munkálatok is.

előkészítést is, hogy a növendék a tanulhatási képességen felül azon tudományok (alsóbb foka) ismeretével is lépjen át az akadémiába, melyeket majd ott hallgatandó leszzen. Kétség kívüli hatása a Ratio Educationis korában lett neveltetésnek, vagy legalább neveltetési elvek tanulmányozásának s méltatásának.

Hogyan lettek az érdekek az 1791. és 1795-ki felek közt kiegyenlítve: az 1. és 2. számú rendezetek² mutatják. Ezek nyomán alkalmasint ezt a képet vonhatjuk el a (debreceni akkori) gimnáziumról: a gimnázium előkészítő iskola az akadémiái pályára, a hol a klasszikus latin nyelv s irodalom előadásán felül, helyt foglalhatnak némelyek azon reál irányu tudományok közül, a melyek a (debreceni) felsőbb kurszusban taníttatnak, de csak annyiban, mennyiben azta latin nyelvnek mint főtudománynak előtérben maradhatása megengedi; s a mifenn nem taníttatik, az ide se jöjön be. *)

A fejlődés e stádiumán következő tudományok vannak a gimnáziumba felvéve:

1. Vallástan, alapul véve minden osztályban a heidelbergi kátét, kapcsolatban a biblia folytonos olvasásával, énekekkel s imádságokkal.

2. Latin nyelv és irodalom, következő részletekben: a) nyelvtan (alak és szókötés). b) írálytan, elméletileg és gyakorlatilag. c) irodalom történet. d) régiségtan (egyházi és polgári). e) Forditmányok. α) latinra β) magyarra, a hol a kezdetet Langius kolloquiái teszik, a folytatás a klasszikusokon következő renddel megy: C. Nepos, Phaedrus, Jusztinus, Eutropius, Cicero Oratiói. De Oratore, Cato, P. Syrus, Ovidius, Terentius, Horatius, Virgilius.

3. Magyar nyelv tüzetesen nem adatva elő, hanem

*) E szerint elvettették a R. E. azon elve, hogy az oly növendékekre is tekintet legyen, kik a gimnázium egy bizonyos körét megfutván, onnan az életbe lépnek vissza. Minden növendék, ki a gimnáziumba beíratta magát, olyba vétetett, mint a cademiae candidatus. Ez magyarázza meg, miért van a tudományok fölvetelésében kisebb tekintet a gyakorlati hasznu s jövődjüekre, mint azt a R. E-nél láttuk.

a latin nyelvi fogalmazásokhoz kapcsolva a IV. osztályon kezdve körmondatok, értekezések s versek készítették.

4. Történettan: bibliai (ó és új szövetségi), a klasszikus írókhoz alapul az ókori világé, Magyarországé, az egyetemesé rövid átnézetben (IV. és VI. osztály).

5. Földrajz: egyetemes új, Zsidóországé, ókori, Magyar és Erdélyországé, globológia.

6. Bölcsészet: gondolkodástan (V. oszt.)

7. Mennyiségtan: csupán az alsó számtan aráb-jegyekkel (négy alap művelet, egészekkel és törtekkel, hármas szabály).

8. Szép és folyó írás.

9. Egyházi éneklés, gyakorlatilag.

Ennyiek és ezek azok, melyek 1791-ben előírva voltak. De az átvizsgáló válaszmány, érezvén kétség kívül, hogy a prózai irodalom egy év alatt, mert ennyi volt rá kitűzve, kellő sikerrel át nem tanultatható, a retorikára 1795-ben még egy évet pótlott be a poétika eleibe, melynek teendői a következők lettek:

1. a klasszikai irodalomban: Cicero Oratioi, J. Caesar, prózai irodalom történet, polgári régiségek, szónoklattan.

2. a történelemben: Magyarország története latinul. (10).

3. a természeti tudományokban: kísérleti természettan.

4. a bölcsészetben: a gondolkodástan ismétlése mellett lélektan (11).

A többiek maradtak, azzal a különbséggel, hogy az egyetemes történelem mind a IV. mind a VII. osztályból végkép kihagyatott, s e helyett a IV. osztályba „Magyarország konstitúciójának ismerete” vitetett be (12).

E tudományok előadására 1791-ben hat, 1795-ben VII. osztály, illetőleg hét évfolyam rendeltetett.

Megjegyzendő még, hogy a felhozott kútfők az úgy nevezett első éves diákok évét is idecsatolva említik, (VII. illetőleg VIII. osztályt) mint alsó iskolát, így: Első esztendő s diákok iskolája. Ennek szakjai csak a következők voltak:

1. Theologia Stosch szerint.

2. Latin stilizstika Scheller szerint, fogalmazás, Cicero de Oratore, Terentius (Rhetorika és Antiquitas ismételve).

3. Görög nyelvtan kezdete, mely Kebesz, Pythagorasz, Isokrates, Ksenofon és Hesziodosz olvasásával végződik.

4. Magyar fogalmazások prózában (1791-ben versben is).

5. Psükhológia, Metafizika, Logika ismétlése (de csak 1795-ben adva ide).

A tanítási nyelv csak a II. osztály 2. félévéig volt magyar kirekesztőleg, attól fogva mindig jobban latinodott, a IV. felül pedig általában diákul kellett tanítani.*)

Minő véleménynyel van valamely tanodai felsőség az egyes tudományok iránt, az legjobban kitetszik azon órák számából, a mennyit egyik vagy másiknak tárgyalására hetenkint kiszabott. S ezt mulhatatlannak látom szintén kimutatni, hogy meglássék, mennyit engedett a humanista párt, s mennyit nyertek a réalisták a kölcsönös kiegyezkedésnél. Kiszámítván a jó részletességű utasításokból az óra mennyiségeket (bár ez nem jár minden baj nélkül, a mennyiben $\frac{1}{2}$ sőt $\frac{1}{4}$ -résznyi óra is vétetik fel olykor olykor), következő lett az eredmény:

a) Vasárnap, Szerda, Szombat 3—3, a többiek 4—4-gyel adnak ki 25 órát egy egy osztályra, a mi nyolc osztályban 200 órát adna ki hetenkint. De a VIII. osztályra csak 15 óra levén számítva, marad csak 190-óra.

b) Ebből írás-példány átnézésre 6, ismétlésre 20, lecke felhagyásra 3 óra levén fordítandó, e 29. hiával marad munkás órának 161.

c) A 161 az egyes tudományok közt így oszlik meg:

*) A deák nyelven való beszélésre ne szoríták (a tanítók) a gyermekeket előbb, hanem a Grammatikában (II.) itt is leginkább a második féléstendőben. A feljebb való iskolákban pedig már jobban is kell őket arra szoktatni és szorítani. . . . E végre szoros kötelessége lészen a tanítóknak, hogy ezen iskolabeli tanítványaikkal soha magyarul ne beszéljenek, és a tanítás közben is, a mennyire lehet, a Grammatisták és Syntaxisták iskolájában is a deák nyelvvel éljenek; az ezeknél feljebb való iskolákban pedig, kivéven a Catechismust mindenkor deák nyelven tanítsanak, úgy mindazáltal, hogy a nehezebb dolgokat magyarul is elmondják (A tanítók kötelességei stb. 1795 §. VIII. 10, 11 lap.

Vallásra	22	Görög nyelvre	4
Latin nyelvre	80	Magyar fogalmazásra	4
Bölcsészeti tanokra	12	Magyar államismére	2
Történelemre	9	Számtanra	12
Földrajzra	12	Éneklésre	4

Fentebb olvasható volt, hogy a tapasztalati Természettan is előadandó a VI. osztályban. Kérdezhetni tehát: hol vannak az erre szánt órák? Megfelel a fent idézett utasítás 41. lapja, a hol ez találhatik: Az első fél esztendőben, a déleesti órákon, f) A Physicából némely szükségesebb dolgokat (tanítson a tanító), míg más könyv adódnék a kezébe, a Horváth Physicájából. **Válasszon e végre és szakasszon időt maga a tanító.**

Hasonlítsa az olvasó s ez adatokból vonja el magának a következtetést annak megbecslésére, mennyit vitak ki a realisták az exact tudományok számára a humanistáktól.

1806. 1812.

Még nem mult el tíz év az 1795-diki tanszervezet beállításától, s a humanisták már kezdték mutogatni elégtelenségeket az eredménnyel s szükségesnek mondták, hogy a gimnáziumi oktatásügy revizio alá vétessék. Ez idézte elő az Álmosdon tartott értekezletet: s ha figyelemmel átolvassuk az ez alapon alkotott Ratio Istitutionist: lehet látnunk az irányt. a honnan kiindultak s a mely felé törekedtek a humanizmus egyedül célirányos voltának vitatói a gimnáziumban.

Előre bocsátván, hogy nekünk protestáns magyaroknak saját szellemünkhöz alkalmazott s mintegy abból folyó oktatási szervezetre van szükségünk, kimondja az egyházkerület, hogy az eddigi kísérletek egyáltalában céliránytalanok voltak, s mely-ken ennél fogva változtatni kell *).

*) Cum instituendae juventutis nec una ratio sit, nec eadem in omnes omnium scholas cadat, magnam hac in re, et hominum, inter quos degas, quorumve ludum ordinatum cupias, vita, cultu, sorte, votis ac placitis, et eorum quos institui velis, indole, aetate, fine, aliisque adiunctis, et illis ipsis, quibus Schola sustentatur, sub-

Az előadás további folyamából úgy látszik, hogy a latin klasszika irodalom szenvedett valami rövidséget, mert ennek nyomosabb előadása sürgettetik; s ha egy részt elismertetik is, hogy e jobbra fordulás fő kép az alkalmasb tanítóktól függ s feltételezhető: de más felől nem késnek az illetők a gyakorlati életre közvetlenebbül ható tudományokra is kimondani nehezteléseket, s azt, hogy azok, mint a melyeknek gyönyörködtető volta ellentétben van a komolyabb s nehezebb klasszikai studiumokkal, s azoknak hátrányára válik, a gimnáziumból irgalom nélkül kiküszöbölendők *) s a mi ne talán éthikai irányánál fogva meghagyathatik, az is úgy bele olvasztassék a latin irodalomba, hogy csupán ennek legyen vehikulamára. **)

Ime a fejlődés a gimnáziumi oktatás célja, és köre kitűzésében: alaki képzés egy felől (ad formanda ingenia), emáncipálás más felől minden mellék s anyagi tekintetek alól, úgy a gyakorlati élet, mint a felsőbb tanfolyamok tekintetében; s mind majdnem kirekesztőleg

sidiis et adminiculis, diversitatem adferentibus: nihil mirum est tentatam superioribus decenniis Scholarum H. c. Tr. Tibiscanarum, ad Exterorum instituta literaria accomodationem non omnino ex voto successisse. Sane, ut res nostrae sunt, non adscito quodam et peregrino, verum domestico, et quasi in medio nostri nato, opus nobis est Educationis Instituto, nisi genio nationis vim facere, nec quidquam minus, quam nobiscum habitare, curtamque nostram suppellectilem nosse velimus (Pag. 1.).

*) Lingvam latinam iis apud nos omnibus, qui ad gradum doctrinae paulo insigniorem, muniaque publica contendunt, imprimis esse necessariam, nulla eget demonstratione. Id tantum curandum esse videtur, ut juvenus literarum latinarum studiosa eos nanciscatur magistros, qui quantum aera lupinis distent, norint..... Quia vero juvenus a severis doctrinae liberalis studiis facile ad res, difficultatis, molestiaeque nihil, multum contra oblectationis habent, delabirur earumque dulcedine capta, literas humaniores, quod hae labore constant, vel negligit penitus, vel tractat remissius: aberit a Scholis Latinis Studiorum, non tam ad formanda ingenia, quam te endos voluptate quadam animos idoneorum, illecebrae (Pag. 6.)

**) Példaul Magyarország históriája az V. a magyar Olvasókönyv a III. IV. osztyokban, sőt 1812-ben még a Vallástudomány némely ágai is csak arra valók, hogy stil. gyakorlatul latinra fordíttassanak.

a latin klasszika nyelv és irodalom segélye által, mely hogy az alaki képző erővel előkelőleg bír, azt a hagyomány igazolja; s mert állítólag egyedül ez felel meg leginkább a magyar protestáns ember szükségének, hajlamainak stb. stb.

Ez elvekből kifolyólag kihagyattak a gimnáziumi pálya tudományai köréből az 1795-ki szervezethez képest a következő tudományok: Természettan, Magyar államismeret, Bölcsészet, *) Görög nyelv s irodalom, Egyetemes történelem; összevonatott a Magyartörténelem, egy évre; a latin előadásba olvasztotta a Magyartörténelem s reálirányu Magyar Khresztomáthia használata.

E változtatások után következőkben állapították meg a gimnáziumi tudományok:

1. Vallás tan: bibliai hisztória, hitágazatok, erkölcs tan, imádságok, énekek.

2. Latin nyelv s irodalom: a) Nyelvtan: alaktan, mondattan, irálytan (próza és vers); b) Klasszikusok: Langius és Schütz Khresztomáthiái, C. Nepos, Phaedrus, Terentius, I. Caesar, Cato, Ovidiusz, Virgiliusz, Horatius; Cicero (Oratiók és de Oratore). c) Régiség tan: egyházi, polgári és irodalomtörténeti. d) Fogalmazás: fordítványok magyarból α) reálirányu darabok **) β)

*) A bölcsészet többi ágairól, melyek számára egy előkészítő tanfolyam állítatott fel, nem szólván, a Logika kihagyását illető okokat ide irom: Ne vero institutionem Logicae, cuius in eloquentia usum magnopere praedicant, prorsus nunc a Schola hac, ad quam illa olim pertinuerat, seiunctam esse, mirum illis videbitur, qui perpenderint, longe aliter de disciplina hac, quam vulgo fieri soleat, statuendum esse. Quod si enim Logicam eo consilio tironibus explices, et ediscendum proponas, ut illa in cogitando et argumentando sit instar facis in praesidio: a fine tibi proposito non parum aberraveris. Habet illa locum in Philosophia, cuius pars haud facillima censetur, cum versetur circa notiones abstractissimas, nec modum et artem recte cogitandi docet, verum leges illas, quas mens in cogitando exponit. Quare locum disciplinae, cui Schola haec nec satis maturuisse, nec sine aliarum rerum fini proposito magis consentanearum neglectu vacare posse censenda est, obtinebit Historia Hungariae (az osztályok száma hétre tétet) Pag. 9

**) E tárgy a választmánynak 1804-ki eredeti jegyzőkönyvében így olvastatik: Magyarból deákra fordítása azon könyvnek me-

Magyarország története) γ) latin irod. története); átalakítások; eredetiek prózában, versben; e) Szav alás.

3. Történelem: Persák, görögök s rómaiak története segítségül C. Nepos mellé a IV. Magyarország története a VII. osztályban.

4. Földrajz: Magyarország, Osztrákbirodalom, Palesztina; egyetemes új; egyetemes ó; azután ó és új egybe-hasonlítva.

5. Számtan: Négy alap művelet, egyszerű és összetett formában egész számokkal; tört számok; hármasság, társaság és vegyítés szabályai.

6. Éneklés: mint tudomány, szabályok nyomán a harmóniás éneklés.

7. Szépirászat.

Magyar nyelv, mint önálló tudomány, nem tanított, hanem kapcsolatosan a latinnal s alkalmilag; de az V. osztálytól fölfelé fogalmazások történtek rajta, a latin fogalmazásra való beleszoktatásul.

Az előadási nyelv ügye meghagyatott az 1795-dik állapotban, valamint az óraszám is a latin nyelven kívül a többi tudományoknak; az elhagyott tanoktól felmaradt órák a latin irodalom javára irattak át, ekkép várván, hogy a hanyatlásnak indulni kezdett klasszikai erudicio vissza-nyerje a maga régi virágzását, melyet a tanulósnak a kedvesebb tárgyakhoz csatlakozó hajlama egy kevésbé csökkentett volt.

A gimnáziumi összes folyam hét évre tüzetett ki*) az addig úgy nevezett első esztendő diákok osztálya elszakasztatván tőle, nem csak, de egészen fel is osztattatván s a felül es k egészen másképp rendeztetvén.

lyet senior tiszt. Fazekas István uram készít. Fog az állani együtt-va ó b-szö gr-éséből, leve esből. Históriaból, és természetből vett Narrációból, Biográfiákból Gazdaságot illető dolgokból, erkölcsi regu-akból A III és IV. osztály számára volt rendelve a könyv, de tudomra soha elnem készült.

*) Quod (t i. latinitas, quae ex Auctorum classicorum lectione paratur, quaeve sola elegantiae sensum quendam et intelligentiam adfert) cum majorem longe, quam vulgo creditur, habet difficultatem: Scholis latinis septem anni ipsi tribuentur; quatuor quidem studiis Grammaticis, tres autem iis, quae nomen ab humanitate habent, Rhetoricis nimirum, Poëticisque disciplinis impendendi (Pag. 6).

Mert e rendezésre szükség is volt. Miután ugyan is megbontatott a kapocs, mely 1795-ben legalább annyira a mennyire egybecsatlalta a gimnáziumot s akadémiát, sőt e két egymástól teljesen elválasztatott, az alapul szolgáló tudományoknak a gimnáziumból kihagyása által: lehetetlen volt nem érezni a bajt, melynek okvetlen elő kell állania, mikor a növendék anyagi előkészültség nélkül léptették át a szaktudományok hallgatására.

A kisegítőt a választmány javaslatához képest az Egyházkerület egy Encziklopédikus kurzus-felállításában hitte feltalálni, két évi tanfolyammal, mely által készíttessék a fiatal ember elő az akadémiai pályára, s melyet mindenkinek kivétel nélkül át kell tanulnia. Nem tartozik ugyan szorosan ide ez institutum tüzetes ismertetése: de annyit még is megemlítek, hogy ennek tudományai a következők voltak: I. Theologia elemei, tiszta Mathezis, Logika és Metafizika, Görög nyelv elemei, Görög klasszikusok közül Kébesz, Isokratesz, Pithágoras, Anakreon, Latin irodalom s klasszikusokból P Szirusz, Horác levele a Pizókhoz, Cice-ro de Oratore. II. Ó és ujkori egyetemes történelem, Természettan elemei az alkalmazott Mathezissel együtt, Erkölcsei filozofia, Újtestamentom az eredeti nyelven, Livius. Mindkét évben latin fogalmazások. *)

Mint látszik nem egyéb, mint az 1795-ki VIII-d. osztály csak hogy két évre kihosszabbítva, egy pár tudománnyal megpótolva s akkép választva el a gimnáziumtól, hogy

*) Az indokolást az eredeti jegyzőkönyvből érdekesnek tartom ide iktatni: Általmenvén a deák ságra a tanulók, hasznosnak, sőt szükségesnek látszik, hogy elsőben valamely Encyclopaedicus Cursusra vivődjenek: mind azért, hogy a kik közülök sok időt a Collegiumba nem tölthetnek, minden felsőbb tudományokban való tinctura nélkül ne menjenek ki, mind azért, hogy a kik tovább akarnak tanulni magoknak előre generalis conspectust és ismérteket szerezzenek a tudományokban (a latinban így: possint omnium artium et disciplinarum, quasquidem apud nos audiendi opportunitas sit, orbem lustrare et emetiri), azok közül különösen akármelyikhez is jobb kedvvel és készüllettel foghassanak, s benne jobban boldogulhassanak; természeti dolog lévén, hogy a mire az ember másod izben fordítja elméjét és figyelmetességét, azt sokkal inkább értse és esmérje.

ne annyira annak legyen bevégezője, mint inkább megkezdő alapja az akadémiai felsőbb tanfolyamnak.

Alig telt el öt év a beallitástól (nov. 1. 1806), s már a gyakorlat szükségesnek mutatta a revíziót. Az 1812 történet átvizsgálat alapján nem tett ugyan semmi lényeges változtatást: de a Mennyeiségtanba csak ugyan vissza helyeztette az elemi Tértant és Algebrát; és sürgeti a gyakorlati élet szempontjából a mértékek ismeretét (V. VI. VII), bevitte a Vallás tanba a Magyar és Erdélyországi reformáció történetét, a különböző felekezetek ismeretét történelmileg és dogmailag, s ezt önmagában és hasonlítva; az Énekléstant kötékek szerint rendelte taníttatni. *) A reál irányu Olvasókönyv a latinra fordítandók közül elhagyatott, s helyét a ker. erkölcstan s a magyar reformáció története foglalta el. A szaválásra különös figyelem ajánlatot fordíttatni.

Többiben megmaradt az 1806-ki szervezet, mind az osztályok számában, mind a tanítási nyelvben, mind az órák általános és egyes tanokra rendelt külön mennyiségében, azon különbséggel, hogy a mathezis újan behozott részei előadására hetenként egy óra rendeltetett a latin nyelvből átvétetni.

1817. 1821.

Ez utolsó stádium a humanizmus teljes diadalra jutásának korszaka, mely még egy felől eltolt maga mellől minden idegennek vélt elemet, más felől, a mikéthikai iránynál fogva igényelheték vala a humanistika s tudományok között a meghagyatást, azokat magába felolvasztá s egyszersmind, részint a pályának teljesen elfoglalása végett, részint hogy az irodalmi részleteket erősítse, uj elemeket is vón fel.

Az alkalom épen kedvezőleg jött: az akadémiában új tanszék állíttatott fel a természeti tudományok még eddig nélkülözött ágai (Ásvány, Növénytan, Vegytan s ezek

*) Jellemzőnek tartom, hogy a nem egyházi ének kitiltatott az iskolából. Így szól az Utasítás: Vasárnaponként a délutáni isteni tisztelet végződven, tanítsák a közönséges tanítók a vallást, vagy pedig az éneklés mesterségét: de dallokrat tanítani, azoknak énekeltetésével tanítványaikat fárasztani (!) az időt tölteni, nem szabad. (Tanítók kötelességei, 1812, 8. lap)

alkalmazása, a Tekhnologia) számára, s a választott tanár 1818-ra már már beállandó vala hivatalába. Szükségesnek látszott, hogy e tudományok számára idő tüzessék ki, de úgy, hogy ez által a tanpálya tartama se szaporittassék, számítva az I. gimnáziumi osztálytól egész addig, míg valaki a s z a kéveket is teljesen bevégezi.

Igy bocsátatott ki az 1817-ki Választmány, mely 1820-ra be is végeze azon munkálatot, mely a debreceni gimnázium belszervezését leghosszabb időre alapítá meg, a meny nyiben érvénye egész 1840-ig tartott, minden további fontosb s lényegbe vágó változtatások nélkül.

Mit mivelte választmány: azt rövideden meg lehet mondani a következőkben:

a) Elhagyta a tanítandók sorából az algebrát, a tértant, sőt el a magyar történelmet is; legalább ez utolsó mindinkább kevesb figyelemben részesítettett, úgy hogy végre (saját értemre) csak a Lossonczi István léle Kis Tükör fordítottatott latinra tüzetes tanítás helyett.

b) Beolvasztotta az Ókor történelmét a latin tanításba, részint az által, hogy csak egy bizonyos zárt időt tüzött ki számára, részint, hogy azt csupán latinra fordítottatta.

c) Fölvette a görög nyelvet az V. a németet a III. osztályon kezdve tanítandónak *)

d. S végre a mi leglényegesb a hét osztályt összehvonta hatra, oly módon hogy a 2-dik és 3-dik grammatikai osztályokat egybe olvasztotta, a mi által lett egy alaktani, és két szókötési esztendő. Ugy látszik ebben az 1807-ki országos választmány által készített Rendszer állott az alkotók előtt példányul, mely a katolikus iskolákba be-

*) Az indítványt úgy látszik a tudományos Gyűjtemény 1817: X kötetének A. jegyű írója (Varga István theol. tanár). tette, a 129 lapon: A tudományoknak csatornái lévén az olyan nyelvek, melyeken hajdan és ma a tudományok legnagyobb virágjokban voltak és vannak; és a nyelvek tanulására legalkalmasabb lévén az ifjui kor: ohajtanám, hogy az oskolai közintézetek rendeltetése szerint az ifjuságnak szolgáltatódnék mód a deák nyelven kívül, legalább a görög és német nyelvek megtanulhatására is, minek előtte az a felsőbb tudományok hallgatására lépne, hogy így lenne előre kész az út, melyen a tudományok mélyebbjére ereszkedhetne. Foglaltatnék össze mindenik nyelvvel annak jó izléssel előadott literatúrája.

vive, szinte ennyi évet rendelt a gimnáziumok számára, ellenkezőleg az ágostai hitvallásuakkal hol öt, s az erdélyi helvét hitvallásuakkal, hol hét évig tartott a gimnáziumi pálya, még e korszakon is túl egész 1849-ig.

Többiben maradt a tanszervezet a régi, s rajta még a kor elébb haladó fejleménye sem változtatott semmit. Egyedül az előadási nyelven látszott a hatás, mely hova tovább magyarrá vált, ha a feleleteknél nem is, de a tanári széken, a magyarázatokban annál inkább. Azonban 1830-on innen 1840 felé a növendékekre nézve is nemzeti irányt vett a szellem, sőt arról is komolyan kezdettek gondolkodni, hogy a klasszika irodalom segédtudományaira is magyar nyelvű kézi könyvek szerveztessenek s azon nyelven adják feleleteiket a tanítványok. *)

IX.

b) Sárospataki dolgok.

Azon adatok, melyek a sárospataki gimnáziumi ügy dolgait illetőleg a felvett korszakban rendelkezésemre állanak a következők:

1. Historia Scholæ seu Collegii Ref Sárospatakiensis. Delineata a Johanne Szombathi. Sárospatak, 1860 **)

2. Az 1810-dik esztendőben junius hó 13. napjain Miskolcon egybeült literária deputacio által készített, s a julius 15—20 napjain végbement vizsgálatok alkalmával tartatott gyűlésekben megerősített gimnáziumi rend (A jegyzőkönyvből kiirva, előttem).

3. Az 1828-ban megállapított gimnáziumi Systema (A Sárospatakon, 1828. julius 9-én tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvéből (15. 16. 17 szám (kiirva, előttem).

A tudományok évenkénti beosztása, ezeknek órák szerint felosztása, megerősítve az 1837 év Szentmihályhava

*) Addig Budai É. Régi Tudós Világ Historiáján kívül (Debreczenben, 1802. azután a latin klasszikusokról szóló rész újból is) ide tartozó könyv alig volt. De az ekképp készült új könyvek is kéziratban maradtak (Dorka I. Latinnyelvtana, Szél S. Mythológiája stb).

**) Ugyanaz a könyv, melyre már. mint a Magy. prot. tört. emlékek I. kötetére fentebb hivatkoztam.

27-én Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés által. Jegyzőkönyvi 213. szám.

5. Jegyzetek a sárospataki iskolában a gimnáziumi tanügy koronkénti fejlődéséről, H. L-től. *)

A reform eszméket a sárospataki főiskolára nézve is a Ratio Educationis indította meg, s még a józsefi korszak letűnése előtt. Fő része volt ebben az egyházkerületi főgondnoknak, Vay Istvánnak, sőt mondhatni, ő vala annak mozgó szelleme. Arra nézve, hogy ő helyeslette amaz oktatási elveket, melyeket a R. E. a nevelésben irányadókul kitűzött, ha semmi más adatunk nem volna is, elég az, mi szerint kész volt 1788-ban letenni főgondnoki hivatalát, hogy a kormány által neki ajánlott pécsi kerületi tanulmány igazgatói állomást elfogadhassa. **) S azt hiszem, hogy valamint az 1785, s 1786-ki tárgyu munkálkodások az ő közvetlen mozgatásának voltak kifolyásai: úgy az ő hatásának tulajdonítható az 1789-ki az a tanácskozmány is, mely már most tüzetesebben dolgozott a tanügyi reformon. ***) A II. József halálát követő események megszakították az ügyek menetelét, s mint fentebb előadám, az csak 1791-ben, a budai zsinat bezárta után vette folytatását, megkezdve a tiszántuli egyházkerület által.

Mikor a józsefi korszak nyomása alatt volt az egyház: többször érezték a felekezet ügyvezetői szükségét az egysegés összetartásnak, s azt, hogy szolidáris magatartás nagy súly az ellentürekvésű hatalom ellenében. Úgy látom, ennek tudata alkottatá azon konvenciót az egyház főbbjeivel, mely (1785) Pesten létre jöve elhatározá, hogy a két főiskola minden ügyeiben jövőre egyetértve munkálkodjanak az egyházkerületek, s a mennyire lehet

*) E jegyzeteket Hegedűs László ur tette az egyházkerületi jegyzőkönyvek nyomán.

**) Anno 1788. initiis januarii, spect. dnus Stephanus Vay, regius scholarum in districtu quinqueecclesiensi director constitutus, officium supremi curatoratus superattendentiae cis-tibiscanae et collegii sárospatakiensis resignavit. Szombathi eml. könyve, 208. 209. lap.

**) Anno 1789. Die 10. martii, rev. Franc. Szőke ecclesiastes rimaszombatiensis fuit Patakini, et mox diebus 11. et 12. cum professoribus de nova studiorum norma consultavit. Tandem opinio professorum de norma studiorum, nec non opinio rev. Fr. Szőke, scripto tenus spect. curatorii (Patay József) submissa. U. o. 209. l.

egyenlő lábra állítsák mind a kettőnek intézőit, s alkalmasint hozzá tették azt is, hogy egyik fél se tegyen semmi lényeges lépést és megállapodást a másiknak ha nem beleegyezése nélkül is, de legalább tudtán kívül, s a főbb elvek ellenére. *)

Zsinat után, úgy látszik, erre nem igen gondoltak. Debrecen sietett első lenni; s mire Patak az autonom reformokat megkezdheté: Debrecen már nemcsak bevégezte 1791-ben, hanem revideálta is 1795-re.

A pataki gimnáziumi reform ügyben 1795. máj. 10—13. napjain ült össze az egyházkerületi választmány Vay István elnöksége alatt, ki mellé tagokul tekintélyes egyházi és világi férfiak voltak adva, résztvevén a tanárok közül is üten. **) A munkálat némi változtatásokkal 1796-ban erősített meg s hirdettetett ki Patakon, július 11-kén. ***)

1796.

„Methodus nova, ab antiquis immensum quantum diversa, introducta est“ Így tesz róla általában jelentést Szombathi. ****) Sajnálom, hogy az évek szerinti kimutatást nem adhatom, hogy az kezemenél nincs; de ha azokat miket egyes részletek gyanánt, mint ujakat Szombathi elszámol, megtekintjük, s azt, mit Hegedüs L. jegyzeteiben mond (s ezeket az előtte feködött hivatalos adatok nyomán mondja), elfogadjuk: igen meghatározhatjuk az általános irányt s a szellemet, melyben van tartva, s mely szerint alkottatott az egész szervezeti mű.

Hegedüs így ír: A sárospataki iskola életében nevezetes időpont az 1796-dik év. Ekkor lépett életbe, több évi előkészület után azon új tanrendszer, melynek célja volt a főiskolát a kor kívánatához idomítani, több tudományokat nagyobb terjedelemben s több tanár által taníttatni, a klasszika literatura mellett a reálistudományokat is.

*) Anno 1785. 12. septembris, Pestini conferentia patronorum super statu futuro, fundoque interimali et stabili collegiorum debrecinensis et patakiensis, inducendaque si poterit, in utrisque collegiis uniformitate. U. o. 207. lap.

**) Szombathi munkájában a 213. 214. lapokon személy szerint el vannak számlálva.

***) Szombatinál 214. lap.

****) Említett munka 163. lap

felölelni. A középtanoda nyolc osztályra szabott, úgy mindazáltal, hogy a két alsó osztályban semmi latin nem taníttatott. A négy felsőbb osztályba állandó tanárok állíttattak. A tanítási nyelvre kimondatott hogy, a mennyire a körülmény megengedi, magyar legyen.

Szombathi a következőket írja: Erant constitutae octo classes inferiores, quae sunt: a) nationalis s. elementariorum 1-a; b) nationalis 2. c) conjugistarum; d) grammatica; e) syntactica, f) rhetorica; g) poëtica; h) logica. Továbbá: Constitutum simul, ut mathesis, jus patrium, geographia universa, historia naturalis, historia Hungariae, ars graphidis, cet. in classibus quoque inferioribus tractantur. (215. lap).

Látszik e részletekből, hogy az alkotók között Vay István ült elől, ki az egyetemes humanisztikai képzettségen felül azt is követelte az iskolától, hogy az neveljen a hazának is, a gyakorlati életnek is, s nem csak mint eddig indirekt, hanem közvetlenül, egyenes úton is.

Volt-e Vay és társai előtt az az eszme, hogy növendék a gimnáziumból is léphet ki az életbe, ki felsőbb tudományos műveltségre nem törekedik, s hogy ennél fogva ezekre is tekintettel kell lenni a szervezéskor: nem állíthatom, mert az adatokat nem ismerem; de hogyha csupán az akadémiaira előkészítő intézetnek tekinték is azt, mégis látkörük szélesebb volt a gimnáziumi oktatás céljának meghatározásában: az a felhozattak után világos, a mennyiben azt látom kitűzve, hogy mindenesetre előtérben álló latin klasszika irodalom mellett mindazon tudományok elemei előadassanak, melyek csak felsőbb szempontból a legszélesebb körű akadémiában (de a magokéban mindenesetre) előszoktak adatni; úgy hogy e szempontból véve a sárospataki gimnázium valóban önálló körpályája is volt előkészítő természetén felül.

Csak azt nem határozhatom meg, mint ezt a debreceni szervezetnél tettem, hogy a humán és reál tanoknál hogyan volt az arány az órák száma által kiszabva; pedig ezt érdekes volna tudni az alkotók tudomány megbecslő elveik ismeretének tekintetében.

1803.

Az 1796-ban beállított tanrendszernek a latin klasszika irodalomra tett, úgy látszik erősb hatásával nem voltak megelégedve a humanizmus hívei, panaszt emeltek, hogy el vannak nyomva, s ez által a fiatalság egyetemes humanisztikus irányu képzése is ki van mozdítva rendes folyamából. 1803. aug. 1. napján Cekeházán ült össze a tudományos küldöttség, mely kihallgassa a panaszt s az orvoslásra módokat találjon *). Vay József, már ekkor főgondnok, erősen állott a reáltudományok megtartása mellett, s úgy állította fel a tételt, hogy ha a klasszika irodalomnak csakugyan nagyobb tér kell, miről nem lehet kételkedni: az ne a többi tudományok elhagyása, hanem inkább a tanulási évek megszorítása által eszközöltessék. Ebben lett a megállapodás. Mihezképest az előkészítő magyar osztályok száma egyre redukáltatott, ez által alant nyert a latin nyelv egy évet (alsó és felső szókötés); a logikán felül még egy új osztály állíttatott, „Ismétlő“ névvel (repetensek), mi által a szoros értelemben vett gimnázium nyolc osztályra tágíttatott ki. A legfelső osztályba új tudományokul bevitettek Magyarország történetei, egyetemes földrajz; elrendeltetett hogy hetenként egy nagyobb fogalmazatot nyujtsanak be a növendékek s nevezetes érdekű tárgyaikról az előadásoknak vitatkozások tartassanak. **)

Igy mentette meg Vay a reál és hazai irányt akkor Patakon, midőn a purista humanisták, kivált az első ellen komolyan gondolkoztak már Debrecenben is, a táborozást megindítani, mit 1804-ben ott megis indítottak, s nagy sikerrel keresztül is vittek.

1810.

A siker, melyet a humanisták törekvései arattak a debreceni s általán véve a tiszántúli gimnáziumokra nézve

*) Anno 1803. Die 1. augusti, deputatio Cekeházini, in negotio studiorum lingvae latinae cet. Szombathinál, 220. 221. lap.

**) A válaszmány az ismétlő osztályba a görög nyelvet is felveendőnek véleményezte: de az egyházkerületi gyűlés azt az akadémiai pályára tette át.

1806-ban, felbátorítá a tiszáninnenieket is, ugyan ezt próbálni Patakon. Magok a világiak közt voltak néhányan, kik féltek a klasszikai irodalom iránti hajlam csökkenésétől a reál tanulmányok miatt, melyeket hova tovább jobban kezdett a fiatalság, azok intuitív természeténél fogva kedvelleni. Maga Lónyai Gábor, a segédfogondnok, a humanistákhoz tartozott, fájlalta a latin beszélésnek divatból mind inkább kimentét, mi pedig, mint mondá, az ország akkori állásához képest még a magyar embernek élet-szükség. De Vay állott most is a dolgok élén, elhatározottan, nem hátrálni egy tapodtat sem az elfoglalt térről, az levén egyik fő elve, hogy a tudományokat anyanyelven kell tanítani, s a latint, mint holt nyelvet, nem a tanárok leckéiből, hanem magokból a klasszikus írókból kell meríteni.

Az 1802-ki tanrendszer átnézete a felszólalások következtében elhatároztatván, a választmány 1810. jun. 13. Miskolcon csakugyan egybeült. *) Munkálata Patakon a nyári közvizsgálatok alatt előterjesztetett, megrostáltatott: s elfogadtatott. De nem kárára az addig fennállott hármas, tudományi hazai és reál iránynak, sőt még szorosabbá tétetett közöttük a kapocs, ellenkezőleg mint Debrecenben, hol a humán törekvések egészen elnyelték ama másikat kettőt. **)

Az előttem fekvő részletes kimutatás szerint következőkép állapítottatott meg a tanulmányi rendezet:

1. Vallástan: bibliai történetek, egyháztörténet, hit és erkölestan, szimbolikus vallástan (I—VIII).

2. Latin nyelv és irodalom: alaktan (I. II.); szókötés (III. IV.); ezónoklat (V.); költészet (VI); irodalom-

*) Anno 1810. die 13. junii, Miskolcini deputatio literaria vi determinationis superintendentialis celebrata est. E collegio adfuerunt clar. Jos. Rozgonyi rector, item clar. Fr. Nagy humaniorum professor.

**) E közvizsgálatokon s egyházkerületi gyűléseken jelen voltak a debreceni iskolától Budai Ézsaiás és Magyar professorok. Nem állítom, de valószínű, hogy az ő megjelenésök utmutató gyanánt akart szolgálni a tanügyi vitáknál. Azonban eredmény nélkül; sőt még a Budai kedvenc eszméje, az enciklopedikus tansúlyam sorsa is egészen másképp ütött ki Patakon, mint az Debrecenben felállítottatott, itt felibe a gimnáziumnak, Patakon bele csatolva abba. Szombathí, 227. lap.

történet (VII. VIII.); klasszikusok közül: Langius Colloquiái, C. Nepos, Phädrus, Cicero (de Oratore és Orationes), Ovid, Virgil, Horác, Terentius, J. Caesar, Livius; régiség-tanból: polgári stb. és egyháziak; fogalmazások, forditmá-nyok latinra. (I—VIII.).

3. Magyar nyelv-tan: alaktan, szókötés, szónok-lat s költészet; fogalmazás prózában és versben (I—VIII.).

4. Görög nyelv elemei (VIII.).

5. Német nyelv: alak és szókötés-tan, s olvasmá-nyok (III—VIII.).

6. Bölcsész-et: Kis logika (IV.) tapasztalati lélektan (VII), logika (VIII.).

7. Természeti tudomá-nyok: kis erőt-an és állat-tan (II.) növénytan (III.) ásványtan (IV.) magasabb folya-mon ismételve: állattan (V.) növény- s ásványtan (VI.) ter-mészettan (VII. VIII.).

8. Mennyiség-tan: Közszámvetés egész és törtekkel, hármas szabály egyszerűen (I. II.) előjegyes számvetés ismerete; betű számvetés négy művelete, s a tértan általános átnézete (III. IV.), a felsőbb folyam-on: algebrai négy mű-velet, kiterjesztve a törtek-re is: síkmértan (V.) hatványo-zás, gyökvonás és tömeg-tan (VI.) tiszta mennyiség-tanból a végesek analízise (VII) sorozat, logarithmus, trigonome-tria (VIII.).

9. Történelem: Magyarország története-i átnézete (I. II.) ugyanaz bővebben (V.) óvilág általános története (VII.).

10. Földrajz: Magyarország, osztrák birodalom, ó világ, európai uj, mértani földrajz (I—IV.) a felsőbb fo-lyamon az újvilág ismerete, különösebben kereskedelmi szem-pontból (V—VIII.).

11. Éneklés: elébb kóta ismeret, azután harmóniás éneklés (II—VIII.).

12. Államtudomá-nyok közül: magyar tör-vény (III.) diplomatikai és cimertani előismeretek (VIII.).

13. Szép és folyóírás (I—VIII.).

Eltekintvén attól, hogy a 12 pont két utolsó ágát nem igen lehet indokolni, hogy a 9. pont igen csonkán veszi fel a valóban nagy éthikai fontosságú kört, s hogy a 7. pont-beli erő-mű-tan alkalmasb helyen lett volna a IV. osztá-lyba áttéve, a többi részleteket illetőleg meg kell hajol-

nunk azon férfiak emlékezte előtt, kik azon korban, 1810-ben már oly gyönyörű alkotmányát tudták felállítani, s oly mélyen gondolt elvek szerint a gimnáziumi oktatásnak, melynél különbet, nem hiszem, hogy a külföld is mutathatna fel, s mely mai nap is, ha nem mint aul de induló pontul bizonynyal elfogadható. S ha kimondom egyfelől, hogy véleményem szerint az 1806-ki debreceni szervezet remeke a klasszika irodalom egyedülies elvéből indult s arra alapított szervezetnek: másfelől azt sem titkolhatom el, hogy a pataki 1810-ki sem áll alább a tanítani valók együttes felfogásának, s akképen való egybeállításának érdemében, a mint azt (Budai Ézsaiás kimondá és helyesen mondá) hogy az előhaladás legbiztosb utja, ha ismételve, uj meg uj pályakörökben ujból elővéve taníttatnak a tudományok (mint erről fentebb emlékeztem volt).

A tudományok elszámolásánál észre vehette az olvasó, hogy a gimnázium nyolc év folyamunak meghagyatott, habár lehettek volna is, kik a debreceni, s talán az országos választmány példájára szerették volna is össze vonni azt, hogy a növendék a tanulói pályát annál hamarabb végezhesse. De Vay, mert a karta az ismert hármas célt, nem engedheté az eszközt ki kezéből, tudván, hogy az évek elestével buknia kellene okvetlen a reál irány ügyének is. *)

A tannyelvről kell még emlitenem, hogy az magyar-nak dekretáltatott, tulnyomólag, ellenkezőleg mint Debrecenben, hol a latinnyelvű oktatás már a III. osztályban egész erővel követeltetett.

Az ekkép beállított s tagadhatatlanul életre való tanrendszer ellen a latin nyelv barátai az előadási nyelv miatt, mivel az alkalmat szolgáltatott arra, hogy a latin nyelv közéleti használata mindinkább szűkebb határok közé vonuljon vissza, nem sokára ismét szót emeltek. Így 1815-ikben Lónyai Gábor tett panaszt és vádat, hogy ez a magyarokra nézve még mindig közigazgatási nyelv elhanyagoltatik. Hathatós rendszabályt sürgetett, most sikerrel, a mennyiben Vay József szavai ellenére is oda nyilatkozott

*) Hogy ily nézet csakugyan forgott fenn: látni fogjuk később midőn a gimnázium hat évre degradáltatott.

az egyházkerület, hogy a hittanon kívül a szókötési osztályokon felül a tanítások latin nyelven folyjanak, de anyanyelven is magyaráztassanak. Természetes, hogy ez több tekintetből, névszerint a reáltanokra nézve kétszeres akadálylyal járt, mivel a kézi könyvek (ilyenekkel a pataki tanári kar koronként ellátta az iskolát) legnagyobb részt magyar nyelvűek voltak (a mathezisre volt latin a prof. Kézy munkája). A próba nem felelt meg a várakozásnak; Vay ismét vissza foglalta a tért a nemzeti tannyelv számára, azon felvétellel, hogy az ifjak csak az akadémiai pályán köteleztesenek arra, hogy a latin nyelvet a tudományok tanulásában gyakorolják, oly formán, hogy a tudományok latin és magyar nyelven adatván elő, az ifjak is tartoztak felelni mind az egyiken mind a másikon. *)

De a szerkezet lényege illetetlen maradt.

1828.

Vay József 1821. december 30-án meghalt, s már a következő évben nyilatkoztak az ő antagonistái a tanrendszer átvizsgálata iránt. Előttök volt ismét a debreceni példa; ott épen ez időben tették az utolsó lépést a szigoruan humanisztikus irány visszahozására, s a hat osztályu gimnázium beállított, a honnan rögtön ad scientias altiores mehet át az ifju. Az egész rendszer, mint nyolc évfolyamu organikus egész nem forgattatott ugyan fel: de annyi eredménye mégis lett a sürgetésnek, hogy a latin nyelv tulajdonba tétetett az előadásnál, a reáliak pedig kisebb körbe szorítottak. A változtatás a következőkben állott:

1. A német nyelv, az alsóbbosztályokból kihagyatván, áttétetett az V—VIII-ba.

2. A bölcsészetből a lélektan elmaradt, a logika az V és VIII-ba tétetett át, amoda mint segéd tudomány a szónoklathoz, ide mint önálló tanszak.

3. A természeti tudományok közül elhagyatott a kis Mechanika (II), valamint az V. VI. VII. minden efféle, egyedül a VIII-ra szorított az általános természettan, mintegy bevezetésül a filozófiai pályához.

4. A mennyiségtanból az I—IV. osztályok csak az arábjegyü közszámvetésre redukáltattak; a betü-

*) Hegedüs L. adatai szerint.

számtan s geometria az V—VIII-ra tétettek át egészen; de a trigonometria teljesen kihagyatott.

5. A magyar törvény a IV-be jött; oklevél és címertan elhagyattak.

6. Az éneklés tan I—IV-ig csak egyhangú kórálokra szorítkozott; a harmóniás éneklés az V—VIII-ba tétett által.

7. A történelemből az I—IV-ben semmi se rendeltetett taníttatni; az V-be tétetett az ókor, a VI-ba Magyarország.

Az ekkép meggazdálkodott idő a latin nyelv és irodalom előadásának javára fordíttatott, melynek rendje sokkal tömörebben lett egybe szerkesztve.

Legfontosbnak látom az egész szervezetnél, hogy a mit az 1810-ki alkotók mintegy ösztönszerűleg eltaláltak, a tanításba bevitték: t. i. a tudományok előadásában, a gimnáziumi pályán alsó és felső fokozatot különböztetni meg az osztályok I—IV. és V—VIII-ra, kétfelé csoportosítása által, azt az 1828-ki tervezők, talán mint feleslegest, szükségtelent, elhagyták, s e helyett a tudományok nyolc éven keresztüli egyszerűs folytonosságát tették: Pedig ez igen szerencsés alkalmazása volt a Budai Ézs. ismétlési elvének, s a tanítás alsóbb fokán, a minő körben mozog a gimnázium, kétségtelenül nagy hasznu, a mitől felszámíthatatlan sok függött a növendékek előhaladására nézve, úgy az alanyi kifejlődésben, mint a tudományos gyarapodásban. A reáliak t. i. csak alárendelt terjedelemmel jelenvén meg a humaniorák túl ereje mellett, az azokban lehető nyomos gyarapodás csak ez ismételő módor által vala leginkább biztosítható.

Az 1828-diki rendszer Patakon 1837-ig állott fenn.

1837.

Az 1837-ki év a kiegyezkedés éve. A humanisták ismét megkisérték a csatát a realistákkal. Nem volt több Vay, s mentül több idő folyt el halálátul: annál inkább halványodtak az elvek, melyeket ő képviselt, védett, ellenben a más iskolai példák nyomán annál jobban terjedt a humanisták serege, kik a latin irodalomnak vissza vágtyak hódítani az egykori tulsulyt, mely e korra már igen sok

okoknál fogva csak ugyan hanyatlóra hajlott. A küzdelem, mint mondtam, kiegyezkedéssel végződött. Először a nemzeti iskola szélesbítettett két évre, hova a második a gimnáziumtól szakított el. Azután felülről a logikai osztály tétetett át az akadémiába, személyes érdekből, Majoros A. professzort akarván ez által jutalmazni öregségében. Lett ez által a gimnázium hat osztályúvá (két évi tisztán magyar preparándiával, hol semmi latin nem taníttatott) melyek közül I—III. grammatiko- szintaktikai irányban, IV—VI. humanisztikai körrel munkálkodott. A bölcsészettől az elemi logika maradt meg szónoklati alap tudományul a IV-ben; a történelemből az ókor átadatott a III-ba, az újkor a IV-be; a természetiek (t. rajz és t. tan) bevégeztettek egyszer az I—III-ban: másodsor ismétlődleg az V—VI-ban; a mennyiségtani közszámvetés esett az I—III-ra, a betűszámítan és térítan a IV—VI-ra, magyar törvény is adatott a II-ban.

Roncsolt töredékei a Vay József alkotmányának; s kétségtelenül a legértékteleenebb vaskor a pataki gimnázium életében, mely a kevés év miatt nem volt, nem lehetett képes, hogy eredményeivel akár a humanisták, akár a realisták várakozásának megfelelhessen.

A kisebb iskolák, valamint eleinte, ugy később is, bár közülök némelyek mint a pápai, kecskeméti főiskolai rangra emelkedtek, vagy Debrecenhez, vagy Patakhoz szabták magokat. Legalább azon apróbb értesítésekből, melyeket a Tudományos Gyűjtemény darabjaiban évről évre olvashatni, azt lehet következtetnünk. Pápa egyenesen Patakhoz szított nyolc osztályu gimnázium által; Kecskemét Debrecenhez a hatnál fogva. Bár lenne, hogy ezekről is mentülkimerítőbb adatok jelennének meg, hogy a leendő történetíró azokat egykor sikerrel használhatná fel minden bizsonnyal szükséges és érdekes munkájában*)

*) Egészen sajátos kivételt tesz e korszak ingadozásai között Hari Péter azon szervezete, melyet ő a szigeti iskolának már 1802. adott, ahol e hat osztályra humanistiko-reálirányban alkotott tanterv huzamos ideig fenállva, bizonyos állandó karaktert nyomott az egész tanintézetre. Nem felejttem megjegyezni, hogy ez a derék Pogány Lajos korában történt, s annak egyik nem kis dícsőségét tette és fogja tenni mindenkor. Lásd: A szigeti helv. vallástételt tartók Főiskolájának tanításbeli Systemája. Ki-

X.

B) Reform törekvések 1840–1848-ig.

Mi egyes kiváló tehetségű s erélyű férfiaknak, sőt testületeknek az egymás ellenében kifejtett kölcsönös visszahatás miatt nem sikerült; kiengesztelni egymással az élveket, s a szétágazó véleményeket a gimnáziumok tudománybeli rendezésére nézve egységre hozni, s egy közérvénytű célban összpontosítani, azt félszázad lefolyta után az idő hozta meg: az egyértelműséget t. i. abban, hogy bármely osztályba tartozó tanodának sem szabad többé mellőznie az ifjúság képzésében a közéleti (reál) irányt, ha akarjuk, hogy az úr, mely iskolát és életet egymástól eddig elválasztott, elenyésztessek, s az oktatás a kor igényeinek megfelelően.

Magyarországon e korszak századunk negyedik tizedével kezdődik kiválóbban. Attulere sitim tempora! Mentül jobban haladott az ország az anyagiak terén előre, mentül több nemei lettek nálunk ismeretessékké a gyakorlatiasb szellemű tudományokon alapult iparágaknak: annál jobban érzették az illetők nem csak azt, hogy a fiatalság mily kevésbé van képesítve résztvenni e mozgalmakban; hanem azt is, hogy a mennyiben e hátramaradottságért a felelősség súlyának legterhesebbje magokra a tanintézetekre esik, égető napi szükséggé lett immár, fölvetni kérdésétegy általános tanodai reformnak s gondolkodni komolyan a jövő nemzedéknek a kor beállott szükségéihez mért képezéséről.

Azok után, miket eddig elmondottam, tudni fogja az olvasó, hogy gimnáziumainkat, belsőszervezetöknél fogva két kategóriába osztva találta az 1840-dik év: voltak tisztán humanisztikusok, mint a debreceni s a hozzá csatlakozott dunatájiak; s ezeké vala a legnagyobb szám; voltak egyes (humanistiko-reál) irányuak, mint a patáki s a tiszaiak*), nem sokan.

adta Hari Péter, mint a nevezett iskola rectora, egyik professora s a nevelésnek egyik igazgatója. Kolozsvárat, 1802.

*) Az ágostai hitvallásuakéi is mind ilyenek voltak. Ide tartozott a szigeti ref. tanoda is, eltérve a kerületi főtől a debrecenitől.

A kor szavának követelése alól nem formálhattak ugyan magoknak kivételt a v e g y e s í r á n y u iskolák sem, a megnyiben organizációjuk, ha megfelelt is egykor az alkottatási idő nézeteinek, de a mainak többé bizonyára nem: azonban az intés különösen a humanistákhoz szólt s közvetlenebbül őket érdekelte s valóban épen is az ő körükben s körükből indult ki és meg a mozgalom.

A kor szavának tolmácsolójává b. V a y Miklós tette magát, segédfőgondnoki széke elfoglalásakor, 1840. Debrecenben *). Világos köteleztetése az egyházi főkormánynak (így szóla többek közt **), hogy intézkedései oda irányoztassanak, hogy a felekezethez tartozó minden polgártársak, sorsuk, helyheztetésük és velek született tehetségeikhez képest a vallásos és erkölcsi, szellemi és anyagi képzésmáltatásban kellő mértékben részesülvén, elégséges készülettel léphessenek a polgári életbe, abban az emberi, polgári és keresztyéni kötelességeknek eleget tehessenek! Hivatkozván Európának erkölcsileg hatalmas nemzeteire, így nyilatkozik tovább: ***) Nem csak hogy rég időktől fogva megvagyunk nálok az emberi összes erőik kifejlődését és nevedését, a tudományos ismeretek terjedését, közhasznúvátételét elősegítő intézetek, hanem a közönséges előhaladás örökítésére és az ipar táplálására nagy gonddal, fáradhatlan és minden áldozatra kész törekvéssel szaporittatnak azok s időről időre tökéletesítettnek! És folytatva: ****) „A mint az emberi nemzet a pallérozódásban elébb megyen, a mint növelkedik a miveltség a társaságban: a szerint szaporodnak a szélesb miveltségre vezető nevelés szükségai is; és a szerint szükség időről időre változni a nevelő és tudományos intézetek formájának és szerkesztetésének.” Valóban semmi által sem adhatja egyházi főkormányunk világosb tanubizonyosságát, hogy reá is sikerrel hat ki az újabb, sokban jobb lelke az időnek, mely az előítéleteken gyó-

*) M. vajai b. Vay Miklós... ő nga, mint a h. v. t. k. tiszántuli egyházkerület segéd főkurátora ezen hivatalába 1840. január 13. lett ünnepélyes beiktatásának emléke. Debrecen, 1840.

**) Az említett beszéd 12. lap.

***) U. o. 13. lap.

****) U. o. 15. lap.

zedelmeskedni, és az elismert jobbat mindenben, bár új és szokatlan legyen is az, közönségessé tenni törekszik, mint az által, ha képező és tanító intézeteinek belső elrendelését munkába veszi és azokat bölcs belátással újból alakítja! stb

A kimondott szó nem hangzott el pusztában, s mindenütt, magát Debrecent sem véve ki, hol ily irányu szavak évtizedek óta nem hallatszottak már, csakugyan megindultak az új elvek szerinti reformok mozgalmi, törekvései. Bele szólott maga az irodalom az 1842-ben megindult Prot. Egyházi és Iskolai lap útján, s elmondható, hogy az eszmék tisztázásának minden feltételeit, eszközeit bírta az egyház, hogy e nagy kor és élet-kérdések körül eligazodhassék.

Mik történtek a kijelölt nyolc évi időköz alatt az egyes egyházkerületekben: a következők fogják mutatni.

XI

a) Tiszántuli egyházkerület.

B. Vay M.-nak 1840-ben tett indítványa folytán a tudományos küldöttség 1841. október 8-án neveztetett ki, *) s december 28-án ült össze Debrecenben Szoboszlai Pap István püspök s b. Vay Miklós egyházkerületi főgondnok előlétele alatt. A kiküldetés célját a főgondnok akképen határozta meg, miszerint annak az a feladata, hogy az egyházkerületben fennálló iskolai rendszert, a tanítás rendét s minőségét, s az iskolák alkotmányos elrendezését gondosan megvizsgálja, a hiányokat felkeresse s a lehetőségig kipótolja. A kipótláson azonban nem azt érté előadó, s más által sem azt akarta értetni, hogy netalán valami előszeretettel viseltetvén a fennálló rendszer iránt, csak azért, mert az régi és megszokott, annál fogva annak toldozgatásával és foltozgatásával bibelődni a küldöttség elégnék tartsa. Ítélete szerint vagy teljesen kielégítőeknek és kiegészítőeknek kell lenni a kipótlásoknak, vagy ha olyakat a régi rendszer meg nem engedne, újból is kész legyen a küldöttség előállítani olyat, mely a nevelésben és tanításban a kor ki-

*) E küldöttség munkálatai olvashatók a protestáns egyházi és iskolai lap 1842 évi folyamának 1. 2. 11 és 12-ik számaiban.

vánatainak és szükségének, legalább közelítőleg megfeleljen! Előadván folytatólag, hogy az utolsó tized alatt a nemzet minden viszonyaiban tetemes haladást tőn, azt tűzi ki szervezeti vezérelvül, miszerint a megváltozott gondolkodásmód, körülmények, nemzeti helyzet, politikai rendszabályok és törvényes határozatok szerint azon kell törekedni az iskolák rendezésében, hogy az iskolai nevelés és tudományos készítés által a magyar nemzetnek a kifejlésre oly szerencsésen indult erkölcsi ereje, általános művelődése, polgári jobb, szebb és kényelmes léte elősegítettessék és egy boldogabb jövője eszközöltessék.

A küldöttség munkálkodásának legközelebbi tárgya, mint máskor, úgy most is, a debreceni tanoda volt, melyben szervezendő gimnázium fogott aztán mintául szolgálni a vidéki kisebbeknek, kik magokat kisebb nagyobb mérvben a központihoz legyenek alkalmazandók.

A biztmányban az elnök a hiányokat s kívánalmakat e pontokban formulázta:

a) A főtanodában az iskoláknak minden nemei, melyek léteznek, egyesítve vannak, s az iskolai rendszer által annyira egy testté alkottattak, hogy egyik a másiktól függ, egyik a másik által feltételeztetik, vagy egyik a másik nélkül el nem lehet, fenn nem állhat. Ez nem csak nem jó, nem helyes, de káros is. Nem jó közelebb a tanítási rendszer javíthatása tekintetében, mert nehezíti azt, hátramaradást, alkalmatlanságot, vagy éppen kárt is okozván egyiknek vagy másiknak. Ebben látja előadó okát, ha nem mindenben is, de sokban, hogy az idő szerinti előjárók az iskolák egyes nemeinek eddigelé jobb, alkalmasb formát, célszerűbb tanításbeli rendszert nem adhattak.

b) Sürgettetik s nem ok nélkül, hogy az iskolákban életre szükséges dolgok is taníttassanak, hogy kiki az egyedek közül ott céljához megkívántató ismereteket szerezhessen. Ezek közé tartozik az idegen élő nyelvek tanulása és tudása is.

c) A tanulásbeli előmenetel biztosítására ne ugyanazon egy tanító által kívántassék már a gimnáziumban minden tárgyakat tanítani.

d) Az egész oktatás s berendezés a tehetségek általános,

individuális és harmóniás kifejtésére irányoztassék, s e tekintetből gondoskodás legyen a zene, rajz (s testgyakorlat) tanításáról, az éthikai irányu tanok természetes ezutánra is felvételén.

Röviden egybe vonva ez elveket, s mint egyetemeseket a gimnáziumra alkalmazva, így nevezhetjük meg e kívánalmakat:

a) Kell, hogy a gimnázium az alaki képzésen felül az anyagiakra is gondot fordítson (reál, művészeti és éthikai irányban).

b) A gimnázium, a mellett hogy függ mind az alsóbb mind a felsőbb fokú iskolától, önállással is bírjon a maga saját céljaihoz képest, melyek nem csak általánosak, hanem különösek is.

c) Kívánatos a szaktanári rendszer behozatala a gimnáziumba is.

Mélyen gondolt elvek s irány eszmék voltak ezek; s ha mellé vesszük még a Péczely József által a küldöttség előtt felmutatott terv alapelvei közül azt, hogy a tanulmányok bizonyos kurzusonként ismétessenek (mint ez már Budai Ézsaiástól 1806-ban elfogadtatott): semmi kétség sem foroghatna fenn iránta, hogy az ekképen készítendő gimnáziumi szervezet a lehető legjobb legyen.

Azonban a tapasztalás azt mutatja (s ez igen gyakori eset a történetben), hogy elveket csinálni s rendszert alkotni, két különböző képesség, s a kivitel legtöbbször nem igen felel meg a várakozásnak. Igen oly formán ütött ki a dolog a debreceni küldöttségnél is. Mindenkinek volt valami betoldani valója, nem ritkán egymástól eltérők, s utoljára is némi kiegyezkedési út látszik, hogy követetett a végmegállapodásban. *)

Annak előre bocsátása mellett, hogy az elemi négy osztályon felül egy három osztályu „reáliskola“ is szerveztetett a polgári pályások számára, s hogy a reál tudományok nélkülözhetetlen alkotórészekül ismertettek

*) Péczely, Csécsi, Kis B. és Szőnyi terveik állottak a küldöttség rendelkezésére. Az utolsó választatott, de hitelesen tudom, annyira elváltotatva, hogy a készítő alig ismerheté többé sajátjának.

el a gimnáziumokban is, a gimnázium szervezetébe a tudományok ekképen vétettek fel.

1. Vallás tan. a) Keresztyén egyháztörténet (I. II. oszt.) b) Különböző vallások isméréte (III.) c) Magyarországon a protestánsok törvényes állása (V) d) konfirmációi tanítás (IV.) e) Szimbólikus könyvek ismerete s keresztyén vallás tan (VI.) összesen 12. óra.

2. Latin nyelv s irodalom. a) Nyelvtan (I—IV.) b) Egyházi és polgári stb. régiségek alkalmmilag (IV—VI.) Sem az, hogy mely klasszikusok olvastassanak osztályonként, sem az, hogy nyelvtani gyakorlatok mely arányban s mikép tartassanak, közelebbtrül nincsenek kimutatva. Összesen 54 óra.

3. Magyar nyelv a) Folytatólag a fogalmazás, mely végig megy (II—VI.) a IV. osztályon kezdve a szónoklati és versműveken b) szónoklat és költészet tan (IV—VI.) c) műbírálat (IV—VI) (A nyelvtan, mint olyan, nem adatik.) összesen 15 óra.

4. Görög nyelv. A nyelv alaktana (V. VI.) összesen 12 óra.

5. Német nyelv. Folytatólag tanítás a nyelvtanban, fogalmazásban s olvasmányok fordításában (I—VI.) összesen 26 óra.

6. Történelem. a) Rövid áttekintése a világtörténetnek s benne a rómaiaké különösebb figyelemmel (III.) b) Magyarország története (IV.) c) Óvilág története, benne a görögök kiemelve (V.) d) Róma történetei (VI.) e) Középkor (VI.) összesen 14 óra.

7. Föld és országismeret. Folytatva és ismételve a felső elemihez kapcsolódva a) Általános földrajz és osztrák s német ország (I.) b) Európa (II.) c) Óvilág; az ujból az Európán kívüliek (III.) d) Eddigiek ismétlése (IV.) s mellette Magyarország alkotmánya és magyar jogtan (IV.) e) Az egész újvilág (V.) f) Matematikai földrajz; Ó és új világ egybe hasonlítva (VI.) Térképek készítése mindenütt, összesen 17 óra.

8. Természeti tudományok a) Rendszerismeret a növényekről, s jegectan (I.) b) Növény és ásványtan rendszerben, technológiai figyelmeztetésekkel (II.) c) Geologia, állattan, természet tan (III.) d) Géptan (VI.) összesen 12 óra.

9. Mennyiségtan. Folytatása ul az elemi iskolai tanulmányoknak a) hármás, társaságszabály; szerek, egyenszerek; kamatszámítás; mértékek ismérte (I.) b) Ismétlés mellett a tizestörtek (II.) c) Az egész arábjegyü számvetés ismétlése (III.) d) Mértan (IV.) e) Mértan. Betűszámvetés (V.) f) Egyenletek. Háromszögtan (VI.) összesen 17 órán.

10. Szépirás, magyarul s németül, ugy a rajz (I—III). összesen 9 órán.

11. Énekléstán. Folytatása az elemi iskolában tanultaknak, a II. osztályba behozva a világi dalok is. (I—II.) összesen 4 órán.

12. Testgyakorlat. Mindenik osztályban összesen 12 óra.

Mindenik osztályban a heti órák száma 34; az összes osztályoké együtt véve 204. s mint látszik, az osztályok száma hat, mindenik egyegy évfolyammal.

A tanításmódot illetőleg az ment határozatba, hogy a debreceni gimnáziumban szakrendszer legyen, de a vidéki pártfogóságoknak szabadságukra hagyassék erejükhöz képest intézkedni. A tanárok száma a gimnáziumi hat, s a polgári 5 osztályt véve fel 18-ban állapított meg. Egy egy tanárra maximum gyanánt 24 óra, minimumul 20 tüzetett ki, azzal a kikötéssel, hogy egy tanár háromnál több osztályban nem foglalkozhatik.

A tanítási nyelv magyar.

A naponkénti tanításórák száma, miután a szünnapok vasárnap és szerda délutánjára szorítottak, 5—6 közt változik.

E kimutatásból látszik, mennyire hátramaradt a kivitel az alapul letett elvektől.

Először is a gimnáziumnak követelményképen felállított önállóságából semmi sem lett. Ezt mutatja egy felől az a sok helyen olvasható „folytatás;“ más felől az, hogy több tudomány, ha kezdetet itt veszen is, de bevégeztetést nem itt, hanem az akadémiában nyer. Nincs e szerint a gimnáziumnak semmi öncélja, sem az alsó (polgári), sem a felső (akadémiai) tanfolyam irányában önállása. Lába alantabb, feje fentebb van, mint az ő köre; függ ég és föld között, melynek léte igazán csak az elemi és akadémiai tanfolyamtól feltételeztetik. Pedig b. Vay elve volt, a hálóból

szabadítani ki a gimnáziumot is. Valóban az 1795-ki rendszer, de még az 1806-ki is, sokkal nagyobb függetlenséggel volt alkotva.

Azután a Péczely által ajánlt repetitórius elv teljesen félre értetett, vagy nem is alkalmaztatott. Az nem azt tette, hogy pl. az I. osztály tanulmányai közül némelyek ismételtessenek a II-ban. Az valami egészen mást tett Budai Ézsaiásnál, s annak igazi elve az: hogy a tudományok egyszer mind bevégeztetvén, egy új kurszusban újra elővétessenek mind. Így van pl. alkotva 1806-ban az enciklopédiai tanfolyam.

Továbbá nincs meg a tudomány-nemnek ágai által való kontinuitása, mint pl. a természetieknél tapasztalható; nincs meg a sorkövetkezés, mint a történelmieknél stb.

A vallási téren, mely a szívnek volna dolga és a kedélynek, majd mindig csak a történelemmel van foglalkozás. S maga a biblia sehol sem érintetik.

Gondosb elmélkedés bizonyára fölfedezte már akkor e főbb hiányokat; s alkalmasint ennek lett következménye, hogy e rendszer egészben soha be nem állíttatott. Hallottam akkor tekintélyes férfiaktól, hogy a mennyiben a kellő siker igen problemátikusnak látszik (tekinteni kell csak az órák arányát): a próba csak részletességben fog megtétni. Mennyiben lett ez megkísérve, nem tudom; de azt igen, hogy Debrecennek még 1848-ban sem volt véglegesen beállított gimnáziumi szervezete. A régít elveték, az újat be nem vették.

A vidék pedig maradt legnagyobb részt a réginél.

A debreceni mozgalmak Szigeten 1843-ban találtak pártolókra, különösebben az elhatározottan reál irányu tanár Sasku Károly megindítása mellett. Vezérszó itt is az életre ható gyakorlati tudományok terjedelméből behozása volt, mint a mily mértékben azok eddig a Hari rendszerénél fogva taníttattak. Sziget a realizmusnak mindig barátja volt ugyan: de a Sasku indítványa elfogadása által egész a szélsőségig ment, szélsőségig a tömeg aránya, de még inkább a tanévek számának leszállítása által. A tudományokat nem számlálom el: azok közt minden ág ott van, s nem épen helytelenül berendezve az I-ső elemi iskolától kezdve, a VI-ik tanévig;

de azt mint felette nagy mohóságu sietséget ki kell emelnem, hogy a régi hat latin osztályt négyre vonták össze, két grammatikára s két humanitására. Még különösb pedig az indítványozó azon elve, hogy a hat magyar osztály után, a kik latin iskolákat járni nem kívánnak, bocsáttassanak filozofiára, s folytatólag jogra; a kik latin irodalmat akarnak tanulni: azok a reáliák mellett kezdjék ezt az 5. évben, s a VI. osztályt pótolják még két humanitási évvel, s csak akkor menjenek filozófiát hallgatni (tehát amazok 12, ezek 14 éves korukban). Betegsége volt az időnek akkor tájban e mohó sietséggel futás, hogy minél hamarabb kijusson a fiatal ember az életbe, mint az egyetlen valódi iskolába. Mondták: az idő pénz, melyet az iskola padain pazarolni vétek; s aztán, mivel a reáliák felhasználása által összhangzatosban s a több oldali érdekeltetésnél fogva hamarabb fejlődnek a lélek tehetségei: hamarabb is lehet őket felsőbb pályára is bocsátani. A próbát megtette Sziget, de később eltért attól, s vissza ment a régi alapra, körülbelül azon rendezettel, a mint azt Debrecen elhatározta volt, részben alkalmazásával a szak szerint való tanításnak a közép osztályokban, másmás tanár kezébe tevén a nyelvek s reáلتudományok tanítását.

XII.

b) Dunamelléki egyházkerület.

A dunamelléki reform. egyházkerület tanügyi reformdolgait illetőleg legfontosbak a Pesten felállíttatni szándéklott főiskola körül történt intézkedések. Megnyervén ez eszme mind a négy egyházkerület jóváhagyását (1840), a dunamelléki egyházkerület 1841. egy 30 tagból álló választmányt bizott meg, hogy az a cél elérésére, a mit a körülményekhez képest jónak találand, mindent elkövessen. Legfontosb levén e tekintetből az anyagi erőn kívül a mikép berendezés, még azon évi július 1-ső napján pályázatra hívta fel e választmány a hozzáértőket egy kimerítő terv készítése iránt, kitűzván az irányt is (bár nem kötelezőleg), a mely felé a pályázóknak figyelmeket fordítani kell. E pontok közül a nevezetesbek s általánosb érdekűek a következők voltak (célunkhoz tartozólag):

a) A közép osztályban (gimnázium) a régi literatúra részint új nyelvek, részint (reál) tudományok által súlyegyenben tartassék, s a filozófiai karhoz tartozó tudományok elemei már itt taníttassanak.

b) Főelve legyen a tanításnak az ismétlés, vagy is újra meg újra a tanítandóknak előadása.

c) Kivántatik figyelem fordítása a szép művészetekre és testgyakorlatra.

d) Kivántatik meghatározása annak, hogy mindenik nemére az iskolának (s így a gimnáziumnak is) hány évi pálya lenne szükséges.

e) Általában a tervezet korszerű és hazánk körülményeihez legyen alkalmazva.

Tudatik, hogy a beadott 12. pályamunka közül az első jutalmat Hetényi János nyerte, a másodikat Tatai András és Karika János egyesülten. Ezekon kívül még öt műaratott dicséretet s mellékjutalmat. A művek két kötetben, 1843. jelentek meg következő címmel: A Pesten felállítandó protestáns főiskola tanítási rendét tervező pályamunkák, a dunamelléki h. h. egyházkerület közgyűlése által 1841. jul. 1-jén kitűzött jutalom kérdésre. Kecskemét, 1843. I. II. kötet. *)

A mit e munkák becséről átalánvéve a Prot. E. és I. lap mond, **) mely szerint azok összesen a nevelés és tanításban szem előtt tartandó s alkalmazandó elveknek, szemléleti (elméleti) s tapasztalati, lélek s emberismereti fogalmaknak s igazságoknak, pedagógikai s didaktikai józan szabályoknak valóságos kincstára, az több tekintetben igaz ugyan, bár egynémelyik értekezőnek vannak állításai, melyek a komolyabb bírálatot semmi módon ki nem állanák; azonban e helyt nem ez elveket, hanem a valódi szervezeti reformot illető gyakorlati kivített akarván ismer-

*) Az I kötet tartalmazza Hetényi és Tatai Karika műveit; a II ban Péterfy Albert, Szabó György. Vajda Péter és Spiller P. munkái foglaltatnak ez utóbbi kivonatban és magyar fordításban, mivel eredetileg németül íratott. Szőnyi Pal a maga művét vissza vette.

**) Protestáns egyházi és iskolai lap. 1842. 11. lap, szerkesztői jegyzet.

tetni, mint közvetlenebb reform törekvést, amazokat mellőzve, ezekről tesztek egy pár pontban említést.

Hogy a kort és hazaiszerűséget mindenik pályázó sürgeti s ennél fogva a reál és humán irányokat, a feladathoz képest is, kiki kölcsönösen követendőnek vallja a gimnáziumi pályán, azt csupán megemlítem; ahhoz mint általános elvhez, nincs több mit szólni. De a részletességek, értem a kivitelieket, nagy fontosságú dolgokat tartalmazván, méltók hogy közelebb megláttassanak. Ilyenek a következők: a) Minő arányt állítottak a reál s humántudományok között? b) Mi viszonyban tették a gimnáziumot az alatta és felette álló intézetekkel? c) Mennyire határozták a gimnáziumi pálya évei számát? d) Hogyan értelmezték a pályakérdésnek az ismételtetésre vonatkozó szavait? e) Minő felfogással voltak a felvett tudományok tárgyalásánál természetére s irányára nézve. Nevezetes pontok, melyekre nézve a ki jól köt, bizonyosan jól is old; s ha láttuk a felölök nyilatkozott véleményeket: látjuk ez által a reform törekvések anyagi oldalait is, melyek a dunamellékieknél többé kevésbé elismerésre találtak.

a) A humán és reál tudományok arányáról Hetényi semmit sem szól. Ezt természetesen az egyes tanokra szánt heti órák számából lehetett volna meghatározni: de ő ez iránt azt nyilvánítja, hogy azt előlegesen adni nem lehet. Nagy csalódás. S az ő egész tervének sikere felől ez támasztja a legnagyobb kétséget *) A kecskeméti tanárok a humán tudományokra $\frac{2}{3}$ időt szántak; a többiek véleménye is alkalmasint e számra redukálható. Egyedül Vajda Péter állította fel azt a bizarr eszmét, hogy a gimnáziumokban a latin és görög nyelvek csak rendkívüli tudományok lévén, elég nekik hetenkint 2. óra. **) Ezeket elég csak megemlítenem: a bírálatot kiki megteheti; de meg azon szomorú tapasztalást is, mennyire igazságtalan lehet valaki a természetiek iránti

*) Ha jól emlékszem, a Prot. egyh. iskolai lapban erről volt is egykor szó, Bocsor által támasztva, melyre Hetényi Palinogoniájával felelt. De a sok, általánosságban tartott beszédből sem jött ki, hogy ez arányszám meghatározása szükségtelen volna. Hetényi szavait lásd Pályamunkák I. köt. 103 lap.

**) Pályamunkák, II. kötet. 254 lap.

mély elfoglaltságában a klasszika irodalom irányában, midőn pl. a latin nyelvet csak az ügyvédeknek szánja és csak azért tűri meg a tanodában, mivel a Corpus jurist különben nem lehetne megérteni.

b) Azon viszonynak felállítása, melyben a gimnázium az alatta (elemi) és felette (akadémiai) álló pályákhoz legyen: döntő befolyással bír annak elhatározására, minek, milyen intézetnek tartották a tervezők a gimnáziumot?

Hetényi szinkretista, a mennyiben a gimnázium két alsó osztályát beolvasztja az alsó polgári iskola 2. és 3-dik osztályába, s a reál és humanitási osztályba lépendő addig együtt tanult növendékek, a latin nyelv tanulásának 2-dik éve után válnak el egymástól. Így mutatja ezt az A. tábla. 2. rovata. *) Szabó Gy. is ily szinkretista, de csak a földrajz és természeti tudományok tanításában, ki szinte csak folytatja a gimnáziumban ezeket. Más szóval: ők ketten nem tették függetlenné a gimnáziumot az elemi iskolától.

A kecskeméti tanárok, Vajda, Spiller mindnyájan határozott vonalat vontak a kettő közt, s az iskola nemétől vett ismétlés elvéből indulva, minden tudományt újból kezdetnek a gimnáziasztákkal, csak hogy magasb szempontból egy kevésbé, s más iránynyal. Péterfi is csatlakozik hozzájuk az egy német nyelvet kivéve, melyet folytattat.

Kétségen felül áll, hogy a helyesség szavazata az utóbbiak részén van.

c) A gimnáziumi pálya évei számáról felette különbözőképen vélekedtek ugyan a tervezők, de egyben mindnyájan egyezni látszanak: az addig fennállottaknak leszállításában. Láttunk 1840 előtt elébb 6-ot, majd 7-et, majd 8-at, majd ismét 6-ot, különböző fázisaival az eredményeknek s különös, mentül inkább szaporodott a teendők száma a reáliák behozogatásával: annál inkább fogyatták a tanulási éveket. 1840-re, mikor még ugy szólván csak csemege gyanánt velt beadva

*) Mejegyzem, hogy ez összeállítás bizonynyal hibás lesz, a mennyiben a Quinta semmi latin nyelvet nem foglal magában, holott a könyv 86. lapja szerint a klasszikai nyelv tanítónak már a közép iskolában el kell kezdeni e nyelv tanítását.

egyegy kis részlet a gimnáziumnak a reálféle tanokból, végre oda értünk, hogy az egész magyarhoni ref. status középiskolaiban 6 volt a normális évszám (Erdélyben 1848-ig: 7). A tervezők közül a magyarországiak ezt is sokallották.

A két erdélyi pályázó hat évet ajánl, hármat grammatikai, hármat humanisztikai iránynyal.

Hetényi boldogoknak mond bennünket, ha a hatból egyet megnyerhetünk, meggazdálkodhatunk (a latin nyelv gyakorlati tanítása által). Neki hát kell két grammatika és három humanitási osztály (ezek közül is a két első beolvadva a polgáriba).

A kecskeméti tanároknak ez is sok: ők elégnek tartanak kettőt a grammatikára, kettőt a humáni órákra. De mivel ekkorra nagyon fiatal még a növendék, aztán az eddigi 4 év alatt a tanulmányok csak darabokra adtak elős végre, mert kell, hogy a filozófiai pályára is tétessék valami saját előkészület: azért még egy 5-ik évet kapcsolnak a gimnáziumhoz enciklopédikus tanfolyam névvel.

Vajda Péter épen még a négy évet is sokallani látszik. De megnyugtatta magát, mert úgy mond: van elégtenni való e 4 évre. Azon felül a tudományokat is szaporítandónak vélvén, ez által úgy hiszi meglesz a kellő súly a növendék számára (Jusson eszünkbe, hogy a klasszikus nyelveket ő rendkívülieknek veszi 2 órával hetenként).

Valóban bámulnia kell az embernek a tüneményeken. Vessünk csak számot az idővel. Abban mindenik megegyezik, hogy a gyermek hét éves kora kezdetekor megyen iskolába. Hetényi szerint 10-dik éves korában felső évi gimnázista levén, mikor a 14 évet betöltötte, bevégezte a gimnáziumot is, s 15-dik évében kezdi a tulajdonképi filozófiai tudományokat akadémiai modorban hallgatni. A kecskeméti tanárok szerint 11-ik évébe léptekor megy a gyermek gimnáziumba, 16-ikba léptekor kezdi a filozófiát s így tovább. Kérhetjük: képes-e erre gyermek?

Tekintsük még meg ehhez akár a Hetényi, akár a kecskeméti utasítását

d) A tudományok tárgyalási modorára nézve: s lehetetlen ei nem csodálkoznunk a különösségen, s azon, hogy irhattak így tapasztalással birt férfiak, még inkább,

hogy köthettek a bírálók annyi reményt ily eljárás sikeréhez, (ha az csakugyan megpróbáltatott volna is), ha meggondolták vala a lelki tehetségek fejlődésének periodusait, azok természetét s erejét? Hetényi a III. osztályba gyakorlati logikát s embertant; a IV-be lélek és erénytant; az V-be felsőbb logikát helyez. A kecskeméti tanárok az I. osztályban a természetrajzot természetfilozófiai nézetekkel, a történeteket pragmatizmussal kívánják adni. A II. osztályba az algebrából a hatványozási műtételeken felül a két ismeretlenű egyenleteket is behozzák. A III. osztály a mithológiát filozófiai magyarázatokkal hallgatja; egymás elbeszéléseit, orációit stb. bírálgatja, másodrangú egyenleteket fejt, a geometriát analitikai lehozásokkal tanulja stb. stb. hogy többet ne említsek, a mely erőt felülmúló dolgokat a könyvben mind megláthatja az olvasó. S mindezeket 11. 12. 13. éves gyermekek. Legyen, hogy káros, ha későn lép az életbe a fiatal ember az iskolai pálya hosszú volta miatt: de valóban ez ily teher még az iskolában satnyítja s üli el a nemzedéket. Ugy látszik 1840-körül ez a sietés nagyon kor és hazaiszerű eszme lehetett. Lehetett az; de hogy nem áldásos, az kétségtelen.

e) Az ismétlési modort különösen figyelembe ajánlotta a választmány. A pályázók közül igen kevesen értették e pont élit. Az, mikor tanrendszerről van szó, egyáltalában nem azt teszi, hogy egy bizonyos tudomány valamelyik részletét egy következő évben újra elő vegyűk: az tanfolyamot feltételez, melynek határán túl, némi újak feltétele mellett, a következő tanfolyam egészben ismétlje a múltat, felsőbb szempontból. Spiller áll e tekintetből társ nélkül a kellő színvonalon, a maga elemi, reál és gimnáziumi hármas fokozatu iskolájával. Ezek közül az elemiszak tanulmányai ismételtetnek a reálirányu 3 év alatt, ezek a felvett latin nyelvnél fogva, nála a gimnáziumnak is alsó folyamát teszik; a reál iskola tanulmányai ismét rendesen áttanultatnak a gimnázium 3 éve alatt. A kecskeméti tanárok enciklopédiai osztálya éppen ily ismétlő, a megelőző négy évre. De a kivétel nagyon alant maradt.

Meg kell még említenem, hogy a külső szervezetet tekintve hol mindnyájan, hol csak némelyek a pályázók közül ajánlatba teszik.

a) az érettségi vizsgálatok behozását a gimnáziumi pálya végén, mielőtt a növendékek az akadémiába bocsáttatnának;

b) az osztálykönyveket, mint az osztályokban történtek naplóját;

c) a tanári értekezleteket didaktiko pedagógikus eszmecserék végett;

d) a szakrendszert a tudományok előadásában *)

Sokat beszéltem e tervekről: de nem árt, úgy hiszem, emlékeket felfrisíteni. Még csak azt teszem ide, hogy miután 1848-ig a pesti főiskola nem létesült: ezek is csak tervek maradtak, s a gyakorlat sem egyik, sem másik felett ítéletet nem mondhatott. De a fenálló választmányról sem tudom, hogy alkotott-e e sokból egyet, s a diskordiát miképen változtatta volna konkordiává.

Varga János kőrösi tanártól is a Prot. e. és iskol. lap hozott gimnáziumi tervezeteket. De azok is csak tervben maradtak, minden további hatás és eredmény nélkül annyival inkább, mert előbb az akkori idők nem kedveztek az efféle munkáknak, az azután következők pedig éppen végkép utat vágtak előttük.

XIII.

c) Dunántúli egyházkerület.

A dunántúli egyházkerület főiskolájában Pápán az új irányu reformmozgalmak még 1837-ben megindultak; 1839-ben értek véget s 1840-ben léptek életbe. Itt is a vegyes, vagy humanisztiko-reál irány fogadtatott el a gimnáziumra nézve. Az addig fenállott nyolc osztály hatra vonatott össze, mérséklett szakrendszer szerinti tanítással. *) A főtanítmányok sorába ezek vétettek fel. 1. Vallás és vallás történet. 2. Nyelvek magyar, latin, hellén, német. 3. Reáltudományok szám, történet, természetian, földleírás stb. 4. Szépművészetek: karének, szépírás.***)

*) A szakrendszer ajánlatában Hetényi legtöbbet ír; a szak- és osztályrendszer összehasonlításáról Szabó György értekezik legnyomosabban és kimerítőbben.

**) Abból a tudósításból ami a Prot. e. isk. lap 1842 évi folyamata 204. lapján Székittől olvasható, egyenesen a szakrendszer jó ki, nem pedig az osztályrendszer, a mint ott mondva van.

***) E rendszer indítványozójával s alapban tervezőjével Bocsor

d) Tisza-melléki egyházkerület.

Említve volt a pataki gimnáziumról, hogy utolsó kialakulásakor a realisták és humanistáknak hat osztályu latin iskola jött létre. Hegedűs L. jegyzetei szerint e rendszernek igen fanyar lett a gyümölcse. Se a humanizmus, se a realizmus nem diszlett. Érzették ezt igen, s épen ez okból az alsózempléni egyházmegye a tanrendszer átvizsgálását indítványozta 1846-ban. A megbízott válaszmány a munkálatot 1847. július havában el is készítette. Tervezett nyolc osztályu szoros értelemben vett gimnáziumot, visszatéve ide a logikát is. Igyekezett a realizmust és humanizmust szerencsésebben párosítani, mint az 1837-ki rendszer. A tannyelv, természetesen, magyar vala. De közbe jövén a viharos idők, az egyházkerület nem szentesíthette a tervezetet s így az életbe sem léphetett.

XIV.

Egy van még hátra az eddig vázolt korszakok s ezek irányainak ismeretéből: látni őket működéseikben, látni eredményeiket.

Ha igaz, a mit Meierotto mond, hogy: *Schola, quae seculi genio se accomodat, est splendidissima*: akkor a mi iskoláinkról régibb szervezetök állapotában nem tagadhatjuk meg, hogy azok splendidák voltak. A régibb kor, nemcsak nálunk, de az összes Európában arra törekedett, hogy felsőbb fokú iskolái által tudós embereket (eruditos et literatos) formáljon; s ha Budai Ezsaiás, mint egyik előkelő képviselője nálunk a klasszika irodalomnak s erudíciónak, még 1802-ben is azt vallotta, hogy tudós emberek egyedül de ák iskolákban neveltethetnek *) mennyivel inkább így kellett meggyőződve lenniök atyáinknak a megelőző időkben? Ha az a kérdés: a magok korában megfeleltek-e régibb iskoláink e célnak? tétova nélkül mondhatjuk ki az igen-t, s például elég hivatkoznunk azon nagy nevű

István tanár említették a fentebbi tudósításban. Részletesb ismeretést nem olvastam, s így közelebből nem szólhatok felőle.

*) Régi tudós világ historiája. Készítette Budai Ezsaiás. Debrecenben, 1802. VIII. lap.

klasszikus műveltségű férfiainkra, kiknek neveit irodalom történetünk a jövő maradék számára fentartotta. Nem vagyok ugyan abban a hitben, hogy e férfiakat csak a latin alapon szervezett gimnáziumok képezték volna egyedül, félre ismerném akkor azon rendeltetést, azt a kört, mely ezek számára kitűzve volt; de, ha igaz, hogy jól le-
tett alapra jól lehet építeni: kétségtelennek kell tartanunk, hogy a klasszikai erudíciónak több mint csupán elemeit lehetett s kellett is akkor ez osztályokban megvetni, ha eszünkbe vesszük, mily kevés idő, csekély kör jutott az akadémiai az e nemű tanok tárgyalására, a hol ezek, mint csupán hivatkozmányok jelenhettek meg jobbadán. Oly nemű példák, mint Debrecenben Maróthi, Szilágyi S. Németi Pál, *) Péczely, maga Budai, Patakon Kézi stb. feljogosítanak rá, elismernünk, miszerint a latin egyeduralkodó korszak nem dicsőség nélkül munkált és hatott az akkor divatos műveltség terjesztésében.

Természetes, vetélytársai nem voltak a gimnáziumi körben; a mikkel meg kelle is osztani órait: csak alárendeltek, s mintegy szolgáknak jelenhetének meg mellette.

Láttuk, hogy a R. Educationis útján a humanisták közébe csapott a reál élet szelleme, gyengén ugyan, mert idegen hatalom toltta, de mégis elég erővel bírt arra, hogy magát csak megmutatván, azonnal egy kis, de határozott tábor keletkezzék körülte. A tér mind inkább kezdett szűk-
ké lenni a humanizmus körül; magok a növendékek részről (ugy tapasztalták) nem találkoztak ellenszenvvel a gyakorlati érvényű új eszmék, s a réginek hivei megdöbbenve vették észre, hogy az új propaganda nem sikertelenül dolgozik; hiszen maga az élet, maga az a gyönyörrel vonzó tulajdonság szólt a reáltudományok mellett, a mi ellen hiába prédikálunk, mert annak szeretete észrevétlen foglal, akaratlanul is hódít.

Itt lett volna az idő, hogy a humanisták, mert az ügy, melyet védtek, csakugyan érdemlette ezt a fáradságot, komolyan lássanak a dologhoz. Kellott volna a klasszika irodalom érdekében felkeresni azt a hiányt, mely az eddigi előadásmódban van, mely merev szárazságánál fogva nem engedi, hogy a nyelv tanítása szépségben, képző és vonzó

*) Lásd rólok u. o. a IX—XII. lapokat.

erőben az intuitív természetű reál tudományokkal versenyt álljon. Nem azt kellett volna tenni, hogy kimondván, mikép e tudomány „severa disciplina,” a reál tanok csupa „deliciae et dulcedines,” s amazok útjában ezek csak gátul állanak frivolitásuk által, a feltörekvő iránynak igyekezzenek gátot emelni: hanem a nyelvtanítás módszerét kellett volna átvizsgálniok, javítaniok, s így hódítani vissza az elpártolni kész elméket magokhoz. Mert, ha azt a „Methodus Cellarianát,” ha jó lehetett is a maga korában, az előhaladott neveléstani szellem régen túl szárnyalta már.

Mit tettek a mi humanistáink? A helyett hogy a módszer javításról hallani is akarnának (mert akár a Budai Rudimentái, akár a Márton Deák nyelv kezdete vajjon haladás-e Celláriushoz képest?) kényszerről gondoskodtak, mely a már hültni kezdő hajlamokat ekkép terelje vissza a latin grammatizmusaklába (compelle intrare.)*) Okolták a tanítókat, hogy nem beszélnek eleget latinul tanítványaikkal; eltiltották a tanítványoktól egymás közt a magyar beszédet, szignum-ot hoztak be a vétkezők ellen, obszervátorokat állítottak, kik leskódenek társaik után stb. stb. Ime a javított módszerű kódex, melyből 1835-ig körülbelül kellett volna növendékeinknek a latin nyelvet tanulni s megmenteni azt a végképalásüledéstől! Mit lehetett várni e kétségbe esett eszközöktől jót? S megmenték-e hát a klasszika erudiciót ez eszközök. Lett-e általok kedvesebbé a növendékek előtt s hatóbb azok lelkére a klasszikus nyelv s annak tanítása? Hunfalvy P. vallja, s hihetünk neki, a klasszikai műveltségű férfinak: A latin nyelvtanítás, bátran állítom, (ma) nem képző; annyira messze van tőlünk a tudat: mi által lesz képzővé a nyelv. Innen magyarázható igen parányi sikere; mert midőn elhagyjuk az iskolát: csakugyan ritka tud latinul, s még ritkább érti Róma szellemét.**)

Igaz, hogy 1840-en innen gondolkozóbb tanáraink kezdék ismerni a baj valódi fészket, s igyekeztek célszerűbb módszert vinni a tankönyvekbe: de immár sokkal

*) Olvastassanak meg az 1795. 1812-ki utasítások Debrecen számára, melyekből fentebb egyes adatok közölve is vannak.

**) Athenaeum, 1841. I-ső félév, 275. lap.

jobban meg volt rendülve a klasszika nyelv s irodalom hitelé a fiatal nemzedéknél, mintsem azt mit évtizedek rontottak, egy pár év helyre hozhatta volna. Aztán valljuk meg: a tanári munkásság sem igen kitűnő volt a cél nagyságához képest; s elmondhatjuk: Európában tán egy mivelte nemzet sincs, mely oly keveset tett volna a humanizmus iránti érdek felébresztésére iskoláiban célszerű segédeszközök létrehozása által, mint épen a magyar. Az elv hitei voltak a legrestebbek.

A realizmus elve ez idő alatt csendesen haladt, a tért mindinkább foglalgatta. Nem volt az neki nehéz. Nem hogy ellene de inkább mellette küzdött az élet maga. Tranquilla potestas; de a mi aztán legbiztosabban ért célt. Az irodalom sem volt rest. A mint a szükség elő állt: megtermettek az eszközök is, hogy azon segítve legyen. A hatás nem maradt el, nem csak abban, hogy a tudományos látkör szélesedett közöttünk, egész egy új ország hódíttatván meg számunkra a művelődésnek, a jövő jobb létnek, anyagi és szellemi gyarapodásnak: hanem az által is, hogy növendékeink, mintegy ösztönszerűleg átadva magokat azon hatásnak, a mely az új elvek nyomán mindenfelé keletkezett, észrevétlenül életképesebbékké fejlődtek, hogy így fejezzem ki magamat, jellemben és külső viseletben. Emlékezem, hogy a nemrég multban protestáns fiaink két kategóriába soroztattak: zárkózott gravitású, szigorú puritánokra, kevés élet-jártassággal, annál több humanisztikai ismeretekkel, és szabadabb lehelalístákra, kik kevésbé ismerték talán az ó világot, de annál jobban tudtak alkalmazkodni a jelenhez. *) Haragudtunk akkor e megkülönböztetésért; de nem volt igazságunk: az ítélet igaz vala. S ha keressük a tünemény alapját: jusson eszünkbe a közoktatásban követett két principium, s ne tagadjuk, hogy quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.

Ime rövid vonalakban a hatás, mit a mult a gyakorlati életre nézve is eredményezett.

*) Azt hiszem, ha nyiltabban nem szólok is, értenek engem a kiknek kell.

XV.

Az 1848. év úgy indult, hogy az több tekintetből nevezetes legyen a magyar közoktatásügy történetében. Az 1847/8-diki országgyűlés XX. tv. cikkének 4. §-a a szabad iskolázást kimondván s megállapítván, ez által lerontotta a korlátot, mely a nem protestáns növendékeket a protestáns iskolák látogatásától eltiltotta. Kétségtelen, hogy e törvény életbe léphetésének s a kimondott elv alkalmazásának nagy befolyása lett volna nem csak arra, hogy a protestáns alsó és felső iskolák, az illető egyházi kormánytestek által teljes és gyökeres reform alá vétessenek, s ekkép a bel, vagy tudományos szervezet ez immár közös igényeknek az akkori tudományos álláshoz képest megfeleljen: hanem arra is, hogy az eddig elé fennállott annyira szétágazó különbözőségek egyformásittassanak, s a fentartandó konfesszionális külön jellem mellett, a lényegesebben bármely felekezeti iskolák egyenlően, habár nem a azon módon legyenek berendezve. Azonban az idők fejlődő folyása nem volt kedvező. Magán úton igen sok elmondott e tárgyban, a hozzáértők a hírlapokat nem késték igénybe venni, hogy főleg a gimnáziumok javítása körül gondolataikat előadják: *) de az egyházi kormányok gondjait egyéb dolgok vették igénybe. Az államélet zaklatottsága miatt nem látszék alkalmasnak az idő, hogy az egyéni felszólalások tekintetbe vétessenek, akár új szervezet készítésére, a hol ilyen még nem volt, akár életbe léptetésére egy már megalkotottnak, sőt még arra sem, hogy az addig fenállón valami javító módosítások tétessenek. E helyett a magyar közoktatási miniszter által előtérbe állítva inkább az anyagiak, s ez úton kifejlődve a közjogi viszony az egyház és állam között képezték a nap kérdéseit. Alkalmat erre a közoktatási miniszternek egy protestáns egyház elöljáróihoz intézett körlevele szolgáltatott, mely azokat, mint magát kifejezi, az 1848. 20. törv. cikk 3. §-ának teljesítése végett az egyházi és iskolai reformokról tartandó érteke-

*) Lásd az 1848. évi Protestáns e. és iskolai lap következő cikkeit: 1. A pozsonyi ev. főiskolai tanároknak a lyceum átalakulását illető javaslata (30. 52). 2. Prot. gimnáziumaink s főtanodáink gyökeres átalakítása. Tatay I. (33. 52). 3. A nevelési miniszterium teendői Warga J. (17, s köv. 52) és még többek.

zésre hívja meg. *) Mik lehettek volna a miniszter célba vett intézkedései közelebb a gimnáziumi tanügyre nézve, miután iránta semmi határozott előterjesztés nem történt, meg nem mondható. **) Az egész értekezlet csupán annyiban nevezetes célunkhoz képest, a mennyiben a protestáns, közelebb a helv. hitv. egyház képviselői nyíltan kifejezték, hogy iskoláik reformja kérdésében autonómiájokat jövőre nézve is fenn kívánják tartani. Az értekezleti jegyzőkönyv szerint így szól az értekezleti tagok nyilatkozata: A mennyiben a miniszteri meghívó levélben az iskolai reform is említve van, nem mellőzhetjük ki nyilatkoztatni, hogy, noha mint apáink is már mindenkor a reformációtól fogva, eddigi helyzetünkben is, és így nemcsak magunkra hagyatva, de inkább nyomatva, mint segítettve, erőnk megfeszítésével, tetemes áldozattételekkel igyekeztünk iskoláinkat virágoztatni s mindinkább tökéletesíteni, noha szerénység sérelme nélkül vallhatjuk, hogy iskoláink minden szegénységünk mellett is a honbeli más hitűek iskoláinál ha előbb nem, de hátrább sem állanak; noha talán azzal is szabad dicsekednünk, hogy iskoláink az értelmesség, tudományosság, világosodás, szabadság, egyenlőség, testvériség terjesztésében, úgy szintén nemzetiségünknek és anyanyelvünknek érdekében nem siker nélkül működtek, s ekképen úgy a hazának, mint az emberiségnek hasznos szolgálatot tettek: mindazonáltal elismerjük, hogy ezzel az ohajtott tökélytől mind eddig messze maradtak, s hogy reájok nézve, a kor kívánataihoz képest, sok még a teendő, minek teljesedését akkorig nem akarunk és igyekeztünk, de erőnknek korlátoltsága gátolta, hogy ennél fogva reformra van iskoláknak szüksége; mely reformok most, miután ezen intézeteket is az álladalom anyagilag felkarolta, kivihetőknek tekintetvén, örömmel üdvözöljük e téren a nyitott alkalmat, örömmel fogad-

*) A körlevél (ápril 27), augusztus 1-jét, majd később (jul. 10) szeptember 1-jét tűzte ki tanácskozmányra. Az ez utóbbi napon tartatott meg Pesten.

**) Annyi mégis egy augusztus 24-dikén kelt hirdetésből kitűnik, hogy a minisztérium a gimnáziumba a szaktanítást behozni szándékozott, hogy szerette az államgimnázium eszméjét s ilyet egyelőre tizet szándékozott az országban feállítani, de hogy sok számmal létezzenek gimnáziumok, azt nem tartá kívánatosnak, (Lásd prot. e. isk. lap. 1848. 45. sz.).

juk és használjuk fel az álladalomnak is törvényadta iskolakormányzati jogainkkal összeférhető befolyását.

És alább: Miután legújabb törvény keletkezte s ennek nyomán történt össze hivatásunk óta egy (közös) iskolaügyi törvényjavaslat, melynek pedig meghallgattatásunk előtt nem kell vala és nem lehetett közbe jönni, csakugyan közbejött s törvényhozás eleibe került *) az (általában) s az abban előforduló iskolák közösségét (mint különös reformtörekvést) illetőleg kötelességünknek ismerjük kinyilatkoztatni, mely szerint a közös iskolák ügyét, oly értelemben, hogy ilyes iskolákban minden hitfelekezeti iskolák s a mieink is szükségkép beolvastassanak, jelen értekezletünk tárgyai közé nem sorolhatjuk, jövődre is pedig, mind addig, míg állásunk úgy az állam, mint más hitfelekezetek irányában teljesen biztosítva nem leendő, e tárgyban felekezeti létünk veszélyeztetése nélkül nem tanácskozhatunk.

S végül: Előforduló körülményekhez képest új iskolákat állíthatni, a most fenállóknban a tanítókat szükséghez képest szaporítani jogunkat és szabadságunkat fentartjuk, s ezt úgy általánosan mint egyes pontokra nézve (kétséggkívül a reform többi ágaira nézve is) zsinórmértékül vétetni és megtartatni kívánjuk. **)

Hogy ez értekezleteknek iskoláinkra nézve semmi reális eredménye nem lett, nem lehetett: azt, mint köztudomásu tény, elég csupán megemlíteni. De ennyit mégis a történeti szakadatlanság érdekében e vázlatba fölvenni szükségesnek s érdemesnek ítéltam, tartottam.

XVI.

Az 1848—49-ki zivataros események egy évi szünetet idéztek elő a magyarországi iskolák életében, s e szünet

*) Az elemi iskolákat illette e törvény javaslat.

**) Jegyzőkönyve a vallás és közoktatási miniszter rendeletei következtében az egyesült Magyarhon protestáns és unitárius hitfelekezetek által 1848. évi augusztus végső és szeptember első napjaiban Buda-Pesten közösen tartott tanácskozásoknak. (A szigeti ref. tanoda könyvtárában).

tet 1850-ben az osztrák birodalmi minisztérium orgánikus intézkedései váltották fel.

A birodalmi minisztérium már 1848-ban bocsátott volt ki egy előtervet az oktatásügy különösen gimnáziumi ágát illetőleg, indítván erre azon felhívások s javallatoknál fogva, melyek hozzá több felől s többször intéztettek a közoktatás egész addig fenállott rendszerének gyökeres átalakítása iránt Ausztriában. *) Kiadta pedig azért, hogy a dologhoz értőknek módot és alkalmat szolgáltatasson nézeteiket iránta előterjeszteni, egyszersmind, hogy a közoktatás ügye iránt a közvélemény annál könnyebben nyilatkozhassék, kívánatait, ítéleteit legyen mifelé irányozni, kapcsolni. Az észrevételek nem maradtak el; hozzá szólottak a tanárok, hozzá a sajtó, sőt maga a külföld sem vonta el tőle figyelmét s nyomos észrevételeket tőn a munkálat felett. **) Ez észrevételek használata mellett készült aztán el 1849-ben az a mű, mely Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien. 1849. kiadott, s melyhez, mint szabályozóhoz kellett magát minden fenálló gimnáziumnak alkalmaztatnia, átalakítván magát, összevonva vagy kitoldva azon határozványok szerint, melyek minden egyes, kisebb vagy nagyobb terjedelmű gimnáziumokra nézve a határvonalat s kört megvonják, kitűzik. ***)

E szervezeti munkálat eredetileg csak az örökös tartományoknak volt szánva, mint a hova terjedett ki kirekesztőleg az osztrák miniszteri hatóság; miután azonban az ollmützi (1849, mart. 4-ki manifestumnak az 1849-évi aug. 13-a végdiadalt szerzett: egyaránt kötelezővé lett az indikálva Magyarországra is, s az 1849. nov. 6-ki Geringerféle rendelet alapján ***) beállított iskolatanácsosok 1850-ben megkezdették azt gimnáziumainkba bevezetni.

*) Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich. Wien, 1848 (4-drét, 15 lap).

**) Figyelemre különösen méltók azon észrevételek, melyek a berlini Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1848-ki folyamának decemberi füzetében Mützell-től a 924—950 lapokon olvashatók.

***) Nem minden módosítása nélkül az eredeti tervzetnek. Így pl. a héber nyelv a tanítani valók között kimaradt, a mely a leendő theologusokért vétetett volt fel.

A „Gimnáziumi szervezet“ két szempontból érdemi a vizsgáló s történetíró figyelmét: egyszer, általában, mint tudományközlő mód, másodszor, különösbbe magyar protestáns felfogás szerint, mint státus jogi intézmény.

I. A tudományi szerkezet megállapításában az oktatás célja és eszközei vannak, mint vezérpontok, kitűzve. Ezek iránt következő részletek szerint nyilatkozik a munkálat.

a) Cél a gimnáziumi oktatásban magasb irányú általános képzettségre segíteni a növendékeket (különösb felhasználásával az ó klasszikai nyelvek és irodalmaknak), ez által egyszersmind őket az egyetemi tanok hallgatására előkészíteni; e felett oda munkálni, hogy e fiatal emberek, a tudományok hatásánál fogva művelt nemes jelleműekké válhassanak. *)

b) A kitűzött célhoz, mint eszközök vannak felhasználva a tudományok, ezeknek osztályok szerint be rendezése s a tanárok.

aa) Mely tudományok legyenek behozva a gimnáziumi oktatás körébe: abban az az elv van felállítva, hogy onnan semmiki ne maradjon, valami csak az egyetemes (alaki és anyagi) képzésre megkívánatik. **) E szempontból indulva ki, elhagyván az Ausztriában addig hagyományos tért, a merő humanisztikus irányt, helyet juttat a kor kívánalma, s a német középtanodák ***) példája nyomán azon reáltudományoknak is, melyek eddigelé nem voltak az oktatási körbe felvéve, egyszersmind a többieknek (mathesis, történelem) szélesebb tért

****) Gyűjteménye a legfelsőbb szózatoknak és manifestumoknak. Buda, 1849. CXXXIV. körrendelet.

*) Zweck der Gymnasien ist, eine höhere allgemeine Bildung, unter wesentlicher Benützung der alten klassischen Sprachen und ihrer Literatur zu gewähren, und hiedurch zugleich für das Universitätsstudium vorzubereiten (§. 1.) Das letzte Ziel aller Jugendbildung ist, ein gebildeter, edler Charakter (Vorbemerkungen, Seite 7.).

**) Der Lehrplan des vorliegenden Entwurfes umfasst diejenigen Gegenstände, welche aus dem Begriffe der allgemeinen Bildung sich ergeben, und daher an allen als gut organisirt anerkannten Gymnasien wirklich gelehrt werden (Vorbemerkungen, Seite 5).

***) Az Organisations Entwurf a külföldi példányok közül határozottan a déli németországi gimnáziumokat vette mintául.

nagyobb terjedelmet ad, a mint a minő formában azok eddigelé tárgyalattak, azon szempontból, hogy a gimnáziumok valóban előkészítők legyenek az egyetemi tanulásra. Kitűzi ugyan, hogy tudományos gimnáziumban főcél a klasszikus nyelvek és irodalmak, mint a humanizmus kimerithetlen kutforrásai: de azért az oktatás súlypontja nem a nyelvekben keresendő, hanem az összes tudomány ágak kölcsönös egymásra hatásában, azzal a megjegyzéssel, hogy a reál természetű tudományokat se mulasztja el az oktatás a humanizmus érdekében felhasználni, *) a mi által egy igen nevezetes szempont adatik arra nézve, hogy a reáltanok, természetileg nem lehetnek ellentétben a tudományos gimnáziumok feladatával.

Ez elvek nyomán a tudományok sorozata következőkben van megállapítva:

1. Vallástán, minden közelebbi részletezés nélkül, a mennyiben ez az illető egyházi hatóságoknak hagyatott fenn.

2. Nyelvek s irodalmak: a) latin, b) görög, német s az anyanyelv, s irodalma olvasmányokban s történelemben előadva.

3. Mennyiségtan, mind a szám-, mind a tér-tani ágazatban, kiterjedve amott a köz és betűszámvetésre, itt a geometriára, trigonometriára, analitikára.

4. Természettan mind két, u. m. természetrajzi s természettani ágban, befoglalásával itt a vegytannak, ott a fiziológiának.

*) Als der Gegenstand, in welchem an Gymnasien gleichsam der Schwerpunkt des ganzen Unterrichtes zu ruhen habe, hat man bekanntlich die klassischen Sprachen angesehen; die Durchführung jenes Gedankens wurde aber allerwärts immer schwieriger, je mehr Raum und selbständige Geltung die sogenannten Realien forderten, und sich zu erobern verstanden, und sie ist gegenwärtig unmöglich. Mathematik und Naturwissenschaften lassen sich nicht ignorieren; sie gestatten auch nicht, dass man die Kraft ihres Lebens zum leeren Schatten irgend einer andern von ihnen wesentlich verschiedenen Disciplin mache. Der vorliegende Lehrplan verschmäht jeden falschen Schein; sein Schwerpunkt liegt nicht in der klassischen Literatur, sondern in der wechselseitigen Beziehung aller Unterrichtsgegenstände aufeinander. Dieser nach allen Seiten nachzugehen, und dabei die humanistischen Elemente, welche auch in den Naturwissenschaften in reicher Fülle vorhanden sind, überall

5. Történelem s földrajz: egyetemes és honismereti irányban. *)

6. Bölcsészet. Az előtudományokra, u. m. logikára és lélektanra szorítkozva.

7. Ezekhez járulnak még a szépirás, rajz, ének- és stb. s a hol lehet testgyakorlat.

Ez itt felhivott tudományok megbecslésében nevezetes körülmény az úgy mondatott viszonylagosan kötelezettségi elv behozatala a nyelvek közzé. Általános kötelezettségük közzé soroztatván a latin, görög s minden növendékre nézve a maga anyanyelve, az országé, melyhez a növendék tartozik, teljesen kihagyatott ezek közül, vagy is, minden ország, mint ilyen, elvesztette e tekintetben jogosultságát, s helyébe az osztrák összes állam állittatván fel, mint egy, ennek német nyelve foglalta el az országos nyelv helyét, egyszer mint mivelts gazdag irodalommal bíró, másodsor, mint a Gesamtmonarchia diplomatikus nyelve. **) Az országok nyelvei, mint a magyar, lengyel, cseh stb. a viszonylagos kötelezettségük közzé estek, azaz, csak azon növendékek tartoztak tanulni, kik azon néphez számítottak születésüknél fogva.

bb) A felszámolt tudományoknak részint tanfolyamokhoz részint évekhez mért beosztásában követ-

mit Sorgfalt zu benützen, scheint gegenwärtig die Aufgabe zu sein (Vorbemerkungen, Seite 7. 8)

*) Későbbi magyarázatok a „Vaterland“ alatt Ausztriát kívánták értetni.

**) Kimondja ugyan t. i. egy felől, hogy nyelv kényszernek helye nincs: de másfelől így folytatja: Wenn aber hienach die deutsche Sprache eine Ausnahmstellung zu haben scheint, weil sie an allen Gymnasien belehrt werden soll, andere Sprachen hingegen nur an sämtlicher Gymnasien des Kronlandes, in welchem sie leben: so ist diess nicht eine Ungleichheit des Rechtes, sondern des Bedürfnisses eines mächtigen Reiches, dass wenigstens die Gebildeten, sich untereinander zu verstehen die Fähigkeit haben; diese Fähigkeit wird am leichtesten erworben durch Erlernung der unter den gebildeten Klassen bereits am meisten verbreiteten Sprache; und es ist die Pflicht der Regierung, im Interesse des grossen Ganzen zu sorgen, dass die Befriedigung eines so wichtigen Bedürfnisses denjenigen, welche es wünschen, möglich sei (Vorbem. Seite 6. 7).

kezdő elvek szolgálnak zsinórmétékül, némelyek világosan kimondva, mások csak a kivitel által rámutatva:

α) Az absztrakt természetű nyelvek, az anyanyelv kivételével, csak egymást követő évek után következzenek. Így előbb csak a latin adatik, ehhez csak később járul a görög. Így a bölcsélet is.

β) A reáltanok egymás mellett adatnak ugyan, de azzal a különböztetéssel, hogy azon egy tudomány egyes ágai egymásután következnek. Így a természeti-eknél a természetrajz megelőzi a természettant, közszámvetés az algebrát, hasonlólag a földrajz a történelmet, az elsőbbség mindnyájan, mint alapjai a második rendbelieknek, s rájuk nézve az egymás mellettség csak akkor áll elő, mikor egymást már kölcsönösen ugyszólva áthatották, s a megértetést vagy mélyebb ismeretű gyakorlatiaságot csak így egymás összemunkálása által eszközölhetik egyedül célirányosan.

γ) Ugy valamely tudomány egésznek, mint az egyes ágaknak beosztásában elhatározó befolyással bír megtekintése azon különbségnek, mely a tanodát járó növendékek gyermeki és serdülő kora között a képzettségi s képződési fokokra nézve természettel van. E szempontból bármely tudományt sem lehet úgy beosztani, hogy az az egész gimnáziumi tanfolyamon keresztül a tudományos rendszernek megszakadás nélküli azon egy sora szerint adassék elő *) Ennek nyomán történik, hogy

A nyelvek egy folyamulag ugyan de előbb grammatikai, később irodalmi szempontból tárgyalatnak.

A reáliák, mivel itt a tárgy mindig ugyanaz, hanem a mélyebb és alsóbb felfogás teszik a tárgyalás könnyebb vagy nehezebb voltát, ismétlődő folyam alá vettetik (Így a mathezis, így a történelem, így a természeti tudományok), de a mi tulajdonképen csak névleg ismétlete a tudománynak, mert a valóság valóban új. **)

*) Es ist nicht möglich, und wurde auch bisher nicht versucht irgend einen Lehrgegenstand durch 8—9 Jahre in einer ununterbrochenen Reihe nach seiner wissenschaftlich, systematischen Ordnung den Schülern vorzutragen, ohne frühere Theile desselben in den späteren Jahrgängen mit grösserer Ausführlichkeit und strengerer Begründung zu wiederholen (Vorbem. s. 3).

**) Diese (höhere Unterricht) ist nur eine Wiederholung in

cc) Az ekkép kifejtett alapelvekre van fektetve a gimnáziumi tanítás folyamainak meghatározása. Két szakaszból áll az oktatás, úgy szólván periodusból, szorosán kitűzött körrel az évekre, s a módra, irányra, a mely szerint kell a fűlvett tudományoknak a növendékek fejlődési fokozatához mértén előadatniok: alsó és felső folyamból, nevezetvén az első algimnáziumnak, a második felgimnáziumnak

Az elemeket e felosztáshoz készen adta már maga a megelőző korszak (mert az látszik, hogy minden hajlandóság mellett is a németországi szervezethez alkalmazkodni, mégsem ignoráltatott az Ausztriában addig fenálló instituciók hagyományos állása). Ott volt a gimnáziumoknak grammatikai és humanitási két, bár egyenlőtlen évekre terjedt tanfolyamra osztása; s nincs kétség, hogy a kiindulás e hagyományos álláspontból történt, ha bár az a kivitelben messze tul szárnyaltatott is. S hogy az induló pont csakugyan itt vala: eléggé bizonyítja azon körülmény, miszerint a gimnáziumi oktatásban, mint főcél, a két ó klasszikus nyelv és irodalom előadása tűzetett ki. Régen is ez vala, s e jellemet az Organisatio sem akarta eltörteni, még a reáltanok behozása által sem.

Az első tankört a négy (addig) grammatikai év adja: a nyelvekre nézve főkép a nyelv (szó és mondat) alakok határáig terjedve (az irodalmi művek is csak mint eszközök használtatnak fel s épen csak e célra); a többi tudományok előadásában pedig a népiesség, gyakorlatiasság és inkább csak tárgygyal ismerkedő adatgyűjtésre szorítkozva. *)

A második vagy felső tankörhöz két évvel a régi humanitási osztályok járulnak (poétika, retorika), másik két évet ugyancsak a filozófiai évek adnak, ugy a mint azok az előtt fenállottak, szervezve voltak (logika és fizika). Az organisatio t. i. különbséget tesz a

Bezug auf den Namen des Lehrgegenstandes, der Inhalt muss ein wesentlich neuer sein (Vorbem. s. 4).

*) Das Untergymnasium die Lehrgegenstände, auch die Sprachen nicht ausgenommen, in minder umfassender, mehr populär Weise, und was schon für die Belebung des Unterrichtes wünschenswert ist, mit praktischen Anwendungen, soweit diese möglich sind, behandelt (Vorbemerk. s. 3).

filozófiai előadások közt úgy, a mint azok az akadémiákon és az egyetemeken divatoztak s innen azt következteti, hogy a mennyiben az akadémiai tárgyalások tulajdonképen nem igen voltak egyebek, mint a gimnáziumi egyetemes oktatás folytatásai mind tanban, mind formában: bizvást lehetett azokat lecsatolni a gimnáziumi folyamhoz annak kiegészítéséhez, legalább azon tudományokra nézve, a melyek előkészítők a tulajdonképi bölcsészetre, mely maga, mint olyan megmarad az akadémiában. *) E felső osztályok tantárgyai épen azok, melyek az alsó körben is előadattak (a bölcsészeti propädeütika hozzáadásával), de a tárgyalásmód szorosan tudományos, mi a nyelveknél az irodalmi fokozat, a több tudományoknál pedig a tudományos rendszer által eszközöltetik. **)

Jöllehet ezek szerint a gimnáziumi oktatás egész organizmusában két folyamból áll, nyolc külön évvel: mind a mellett az alsó négy osztályra nézve az van megállapítva, hogy a mennyiben a tudományokon egyszer alsóbb szempontból keresztül mennek, ez alapon azok egy, viszonylagosan bevégezett egész is alkotnak, azon alapítva e határozatot, mert innen némely növendékek (14—15 évesek), részint hogy reáliskolákban folytassák tanulásaikat, részint, hogy a tanulást általában félbeszakasztván, a gyakorlati életbe menjenek vissza, kilépnek, s annál fogva ezeket sem szabad minden oldalú bár alsóbb fokú jártasság nélkül a reáltudományokban főképp. kibocsátani az iskolából. ***)

dd) A tanító erők alkalmazásában következő határozványok vannak megállapítva:

a) Egész gimnáziumban legkevesebb szám: 12, kik közül egy igazgatói tiszte is visz. Ezeken kívül vannak a segéd és melléktanárok, ezek a melléktudományokra nézve.

) Die philosophischen obligat Curse waren ihren Natur nach eine Fortsetzung des Gymnasium, sie müssen von dem Universitäten ausgeschieden werden, sobald diesen durch Ertheilung der Lehr- und Lernfreiheit ihr Recht wiederfährt (Vorbem. S. 2).

**) Das Obergymnasium soll dieselben erweitern und strenger begründen (Vorbem S. 3).

***) Das Untergymnasium soll zugleich ein relativ abgeschlossenes Ganzes von Bildung gewahren welches die Schüler sowohl zum Uebertritte in die höhere Stufe der Realschulen, als auch zum Eintritte in manche Berufe des praktischen Lebens befähigt (Vorbem S. 3).

β) A tanítás elhatározottan szakrendszer szerint történik, meg nem engedtetvén, hogy azon egy osztály tanulmányai azon egy tanár kezében legyenek, sőt még a tanok többségének sem szabad egy azon tanárra bízania. *)

γ) Hogy azonban az osztályok vezetésében az egység meglegyen: a rendes tanárok közül egy osztály főnök lesz, azzal a körrel körülbelől, melylyel régen az osztályrendszer mellett az osztálytanárok bírták **).

Az eredeti terv szerint a szakrendszer nem volt ily merevségben indítványozva; kimondva csak az vala, hogy az alsóbb osztályok inkább az osztályrendszert tartásák, csak a felsőbbek a szakrendszert: de úgy látszik, a beküldött vélemények idézték elő az elsőtől megválást, s csatlakozást a másodikhoz, mint tanárra nézve tagadhatatlanul könnyebbhez.

Egy egy tanár heti órái számának legtöbbje 20-ra tüzetett ki; az igazgató: 8 – 14-re. A tanítványok hetenként 24—26 órát tartoztak nyilvános tanításokon, s kötelezett tantárgyakkal elfoglalva lenni.

Körülbelül ezek azok, melyek e szervezetben, mint leglényegesebb alapelvek a tudományi rendezetre nézve megállapítottak. A hozzájuk csatlott utasítások leginkább a módszerekre vonatkozva, sok jó dolgokat foglalnak magokban. Nem mellőzik illető helyeken a hazai irányok figyelembe ajánltatását sem, de természetesen mindenütt az osztrák birodalmat értvén az alatt, a speciális honi érdekek sehol egyszóval sem érdekeltetvén. Egyebekben mindenütt az egyetemesség a vezér irány.

II. Az iskolák, közöttük a gimnáziumok státuszjogi viszonya tetemesen az állami hatalom alá van ren-

*) Es können nicht fernerhin alle, oder fast alle Lehrgegenstände einer Klasse in der Hand eines einzigen Lehrers sein (§. 95).

**) Érdekesnek tartom Mützell már említett bírálatának ide vonatkozó részét e helyen közleni: Diese Unterscheidung trifft im Ganzen mit der in den meisten Theilen Deutschlands bestehenden Praxis überein. Sie wäre nicht einmal unbezweifelt richtig, wenn unsere Schulen nur Unterrichtsanstalten wären. Weil aber unsere Schulen Bildungs und Erziehungsanstalten sind; so halten wir das Aufgeben des Klassensystems in der Obernklassen für ein Unrecht, oder für ein Unglück (Zeitschrift für das Gymnasialwesen, 1848; 935).

delve. Onnan indul ki a szervezet, melyszerint a közoktatásnak elhatározó befolyása levén a jövő polgáremzedék érületére, jelen alakulására, a státus, mint olyan nem lehet egykedvű az iránt, mikép növeltessék a fiatalság, ennél fogva szükség, hogy a státus maga szabja meg a kört, a korlátokat, a módot az összes közoktatás ügyben, magok a tanoda fentartó testületek számára is, kik csak azon határok között lehetnek feljogosítva mozogniok, intézkedniök, a melyeket számokra az államhatalom felhagyni, saját céljainak veszélyeztetése nélkül jónak lát *).

E kimondott elvnek következményei a következő határozványok:

a) Minden gimnázium a státus hatalom irányában vagy állami (status-gimnázium), vagy magángimnázium.

b) Az állami gimnázium egyuttal nyilvános is, azaz, bizonyítványai az államhatóság által érvényesekül tekintetnek.

c) A magángimnáziumokat nyilvánossági joggal csak az állam ruházhatja fel, ha t. i. mindazon feltételeknek elég tétetett, melyek a szervezetben, mint lényegesek ki vannak tűzve,

d) különben a gimnázium nem nyilvános, s bizonyítványai jogerővel nem bírnak.

Különösen megemlítendők e jogosulhatási feltételek közül ezek:

a) Valamely gimnázium vagy 4, vagy 8. osztályból kell hogy álljon. A régi két humanitási osztály nem kap-

*) Was in dem vorliegenden Entwurfe über die bezeichneten Verhältnisse vorgeschlagen ist, muss vorläufig als Gegenstand einer völlig offenen Frage betrachtet werden; wenn jedoch wahre Freiheit nicht darin besteht, dass Jemand seine eigenen Angelegenheiten selbst besorgen könnte, falls er wolte, sondern darin, dass er sie innerhalb des Spielraumes, welchen die Rücksicht auf die Interessen der Gesamtheit gestaltet wirklich selbst besorgt, so möchten künftig im Geiste solcher Freiheit wohl auch Regierung und Regierte es zuträglich finden, dass diese bei den unmittelbaren Besorgung der Unterrichtsangelegenheiten sich mehr betheiligen, als bisher in dem grössten Theile der oesterreichischen Monarchie geschehen ist, jene hingegen mit fester Hand den Einfluss übe, dessen es bedarf, um zu verhüten, dass der öffentliche Unterricht aus Mangel an Pflege verkümmere, oder dass er die bürgerliche Gesellschaft untergrabe (Vorbem. S. 13).

esolható a grammatikális osztályokhoz ; s a hol mód nincs, hogy a 4. felső osztály is felálljon : ott meg kell elégedni az algimnáziumi körrel.

b) A tudományi szervezetet egész teljességében életbe kell léptetni.

c) Tanárokat a nem állam gimnáziumba választhat ugyan a fentartó testület : de ezek állam vizsgát tartoznak letenni, s a hivatalokban megerősítés a minisztérium joga.

d) Az intézet az állami tanhatóság felügyeleté alá tartozik, s az igazgatók s tanárok ennek, nem a fentartó testületeknek felelősek ; kik jelentéseiket is ide tartoznak tenni.

e) Iskolai könyvek csak az államhatóság tudtával vétethetnek be a tanodába, akkor is csak olyanok, melyeket ez jóváhagyásával ellátott.

f) Az egyház szabad rendelkezésére csak a vallásügy hagyatik fenn, de a kézikönyvek e tekintetben az állam revíziója alá tartoznak.

g) A tanítás nyelvet meghatározni azon testület jogában áll, mely a gimnáziumot fentartja.

h) A mely gimnázium csak részben is segélyt vesz az álladalomtól, ott az igazgatót a minisztérium nevezi ki.

És még többek, melyek közül csak a legéletbevágóbbakat említem fel annak kitüntetésére, hogy az oktatás minden szálait mennyire összpontosította kezében az államhatóság, úgy aunyira, hogy protestáns jogi szempontból alig maradt az egyháznak egyéb a tehernél, viselni a közoktatás költségeit, élvezete nélkül azon jogoknak, melyek őt, mint pátrónust jogosan illetik, s addigelő törvény értelmében gyakorlott is folytonosan, eleitől fogva.

Végül meg kell még említenem, hogy ez organikus határozatok a birodalmi vallás és közoktatásügyi miniszternek 1849. október 9-én kelt rendelvényével szállíttattak át Magyarországra, átküldetvén azok b. Geringer K., polgári ügyekben teljhatalmu cs. biztozhoz kihirdetés végett, azon meghagyással, hogy az életbeléptetést végrehajtandó kerületi tanoda felügyelők iránt haladéktalanul rendelkez tétessék *). S mint már említem, 1850-ben csakugyan meg is kezdették a kinevezettek átalakító munkálkodásaikat.

*) Nem mellőzhetem el ez alkalommal a k. o. miniszter által b. Geringer útján közbe tétetni rendelt Ideiglenes szerveze-

XVII.

Igy levén a gimnáziumi oktatásügy módja minden tekintetből körülírva: mit tett a protestáns státus? mit közelebbrül a reformált egyház? mi állást foglalt el szemben a kormányhatalommal? mit, különösen azok kiküldötteivel, a szervező vagy legalább a szervezkedést sürgető iskola felügyelőkkel?

Mint a polgári, úgy az egyházi közélet is hazánkban akkor a Haynau-rendszer nyomása alatt állott, s tudatik, hogy a protestáns egyház-igazgatás a rendes gyűlések

ti alapelveknek megemlítését, melyek a már idézett Gyűjteményben a CXXXIV. szám alatti közrendelet csatlékaul olvashatók. Az I.§. a felügyelést a házioktatásra is kiterjeszti 2.§. A nemállam tanodákat az állam nyilváníthatja köztanodákká. 6.§. Gimnázium nevet csak úgy viselhet a magántanoda ha szerkezete az állami középtanodákéval egyezik, melyben leglényegesebb a 4 vagy 8 évfolyam. A vallásügyet az egyházi hatóság az álladalommal egyetértőleg vezeti; a többi ágról egyedül az állam gondoskodik. Valamely gimnáziumba más vallásu tanuló is járhat. A középtanodában oktatási nyelv az országban divatozó mindenik nyelv is lehet. 12 §. Kivált a jogtanodák, ha országlati szempontból veszélyesek, vagy elegendő tanárokkal el nem láttatnak, a felügyelők által bezáratthatnak. 13. §. Kétségtelen, hogy Magyarországha gimnáziumok, akadémiák száma aránylag nagy, ellenben legtöbbek nem a valódi képzettség előmozdítására, hanem politikai izgatások bankárosügyesség terjesztésére valának képesek. Ezért szükséges, hogy a gimnáziumok egy része egészen feloszlattassék, vagy egyedül alsóbb műtanodákká alakíttassék, más része négy osztályu alsó gimnáziumokra leszállíttassék; hogy hasonlóképen az akadémiák némelyike a tökéletlen jogtanulmány megszüntetése mellett az eddigi bölcsészeti tanulmány hozzáadása által nyolc osztályu teljes gimnáziummá változtattassék, a jogtanulmányok pedig csak ott tartassanak meg, a hol bölcsészeti szakot olyképen lehet azok mellé állítani, mint az az egyetemekenél szerkezendő, mire leginkább oly helyek lesznek alkalmasak, melyekben már fenáll egy felsőbb theologiai intézet. Ugy hiszem, itt van alapja letéve, miért találtak a protestánsok már kezdettől fogva annyi akadályra tanintézeteiknek a hagyományos polcon s terjedelemben megtartására nézve a helytartóságoknál.

köréből, ezek eltávolítása által, elvonatván, az az előjárók kezeiben központosított, kik legfeljebb is bizalmi férfiakat vehettek magok mellé, hogy azokkal együtt választmányképen intézhessék a fontosb egyházi s iskolai ügyeket. Való, hogy az egész organizáció, protestáns szempontból, már mint ilyen, mely nem az egyházi kormány ténye, kifolyása, sérelmes volt: de az aggodalom fő fokát az ugy mondatott nyilvánossági jog s a bizonyítványoknak ebből következő érvényes volta vagy érvénytelensége okozá, mely által a tanuló növendékség jövője, existenciája jött kérdés alá. Az egyházi kormány főnökei nem tartózkodtak ugyan a tanoda felügyelők előtt felemlíteni (de csak is felemlíteni), a protestáns egyház törvényekben gyökerező jogát, iskolái felett autonómikus módon intézkedni *): de a viszonyok nem voltak alkalmasok érvényt is szerzeni e kijelentésnek, annyival inkább, mert a felügyelők bátrak voltak a törvénynek magyarázatot adni s onnan keresni alapot a kötelezettségre az Entwurf elfogadtatását illetőleg. Végre is a közjogi fordulatra kilátás reménytelenségének nyomasztó érzete csüggedni engedé a ragaszkodást az egyház jogához, egymás után látjuk a patrónátusokat mozogni, hogy az organizációt kisebb nagyobb mérvű fokozattal befogadják s iskoláikat annak utasításai szerint rendezzék, átalakítsák. A liceumok elhagyták a jogi tanfolyamot, s a filozófia lecsatlása által nyolc osztályú gimnáziumokká lettek **); a humanitási iskolák négy osztályú algimnáziumokká szállottak alá, az ugynevezett pártikulák feloszlattattak, több helyt kormányi rendeletnél fogva, sat.

*) Az 1791; XXVI. 5. így szól: Scholas retinere, altiores (accedente tamen praevia quoad hasce assensu Regio) erigere, stb. ibique rationem, normam et ordinem docendi atque discendi (salva Suae Majestatis quoad Scholas Regiae Supremae Inspectionis, via legalium Regni Dicasteriorum exercendae potestate) ordinare, futuris semper temporibus liceat Evangelicis utriusque Confessionis, Coordinatione tamen Literariae Institutionis, per suam Majestatem determinanda, ad has perinde Scholas extendenda. Tanuja voltam annak, hogy a felügyelő e szavakra hivatkozott, s ez alapon követelte elfogadtatását az Entwurfnak.

**) Ha jól emlékezem, Kőrös hirdette magát első szervezett helv. hitv. gimnáziumnak.

szóval kezdett bekövetkezni az eset, hogy a miniszteri kívánsághoz képest, minél kevesebb számmal állhassanak fel protestáns főtanodák. Így aztán csak elkövetkezett lassan lassan, hogy néhány, magát nagy ügygyel bajjal szervezett tanoda megnyerte a nyilvánosságot, s 1856-ra körülbelül tán csak a sárospataki és miskolci főgimnáziumok voltak azok, melyek ily kormányi elismerésben nem részesültek, nem mintha a belső szervezést nem eszközölték volna: de mivel azon államjogi igényeknek nem tettek eleget, melyeket tőlök a felső hatóság még a tanulmány ügyön felül követelt *).

Az átalakítások tehát megtörténtek. De ez nem ment minden nehézség nélkül, s azon adatokból, melyek előttem vannak, úgy látszik, embereink, kiken a dolog kivitele megfordult, több tekintetből nem voltak jártasok ez idegen eredetű növény természetének ismeretében. Nem említvén a fizikai akadályokat, minő volt pl. az anyagi erőnek melylyel egyes pátrónátusok rendelkezhettek, csekélysége a tanárok normális 12 számához képest, (a mely körülmény buktatta meg legtöbb intézeteinket), legyen elég utalnom csupán a szakrendszer alkalmazására a tanításban, mely (ha bár egykét iskolánk megpróbálta is már alkalmazni kisebb mérvűleg) a gimnáziumi körre nézve még mindig ismeretlen quantitás volt a nagyobb közönség előtt (dacára annak, hogy kivált a pesti prot. főiskola felállítását

*) Sokszor volt szó arról, hogy Patak az Entwurf irányában önálló függetlenségét mindvégig megtartotta. Mily értelemben történt ez: érdemesnek tartom hiteles adat nyomán ide jegyezni: S. Patak a gimnázium szervezésének alapjául elfogadta az Org. Entwurfot, részint a szülék érdekében, hogy gyermekeik érvényes bizonyítványt nyerjenek, részint a különböző tanodák egyformasága tekintetéből, részint mert az egyházkerület is épen reformálni akarta tanrendszerét: de elvették az Entwurf mindazon czikkei, melyek a protestáns egyház önkormányzatával s az 1790. XXVI: 5-el ellenkeznek, jelesen, a melyek a tanodák állítását, elnevezését, bezárását, a tanárok képesítését, választását, megerősítését, a szünidők meghatározását, kézikönyvek készítését, bírálatát, megerősítését, a direktor választását, viszonyát illetik. Szóval az egyházkerület elismerve az állami főfelügyeletet, önkormányzati jogát fenntartja iskoláira nézve. A tannyelv a magyar és kizárólag a magyar. Olvastassék még ehhez az 1856. július 14-én a kerületi iskolatanácsossal tartott konferenciáról szóló tudósítás a Sárospataki Füzetek I. folyamának 193—200 lapjain.

tárgyazó pályamunkák pro et contra elég sokat beszéltek felőle), mert gyakorlati kivitelét még nem volt elég módja az eredményben szemlélhetni, annál kevésbé méltányolni. Szabad legyen például felhoznom a dunamelléki egyházkerület iskolaügyi bizottmányának Pesten, 1851. majus 5-kén kelt véleményét, mely a szaktanárok alkalmazásában elannyira tulságba ment, hogy a hány tudomány esett valamely osztályra, majd nem annyitannárt kívánt abban alkalmazni. Így az 1-be tett 6-ot; a 2-ba 6-ot s így tovább, de egyikbe sem keveset soha hatnál, úgy hogy a tulajdonképi osztály tanár soha sem foglalkozik több mint 11 óránál a maga közvetlen ügyelete alá eső növendékekkel. Oly tulság, melynek hátrányos következménye sehol, a hol csak ez eljárás próbáltatott meg, el nem maradt, el nem maradhatott. És ez lett egyik akhilleszi sarka az Entwurfnak köznevelési szempontból, mert, mondjuk ki, a helyett, hogy, ha már egyszer kényszerítve voltunk egy kétes eredményű szervezettel elfogadni, felkerestük volna abban a veszélyessé válható részeket, azokat előre látólag, igyekeztünk volna az alkalmazás által mérgöktől megfosztani, önkénytelenül magunk mentünk át arra az oldalra, a hol a tulság kétségtelenül kellett hogy kedvetlen gyümölcsöt teremjen számunkra. Nyertünk ez eljárás által tudományilag talán több oldalúlag képzett növendékeket: de a nevelési oldal minden bizonynyal szenvedett, s alkalmasint több helyen, mint nem a vezetésbeli egység meglazultsága miatt. Tíz tizennégy éves gyermekek akadémiai ifjumororában vezettettek, s ezen, nem emancipálás, hanem kényelmes magára hagyás az, a minek itt ott mutatkozott eredményeivel, jelenségeivel nem lehetett az okos nevelés barát soha megelégedve, kibékülve.

Efféle jelenségek után mondom én azt egész bátorsággal, hogy egy ily alkatrészekből ekkép egybeszerkesztett organizáció kiadása ha már ránk magyar protestánsokra nézve jogi szempontból sem igazolható: még kevésbé volt az jogosulva, akár a birodalomban akár Magyarországon, a tanítás mód iránti fogalmaknak közöttünk azon korbeli állását tekintve. Érzem a szükségét, hogy a kimondott szót igazoljam.

Ha magának az Entwurfnak a tanárokról szóló pontjaiból csupán nem is: *) de a tanárjelöltek vizsgálatáról kiadott utasítás után, méginkább pedig saját magunk reformátusok 1848-ig fenállott gimnáziumi tanításunk szervezetéből következtetve nyíltan kimondhatjuk, hogy arra képzett tanárok dolgában, kik a szakrendszerű tanításnak kellő sikerrel fogjanak neki, úgy azonban hogy a nevelésbeli célok se tévesztessenek el, nem voltunk ellátva sehogy. A kormány a Magyarországon kívüli iskolákba, hol a tanítás nyelv német, képes lehetne ugyan Németországból már gyakorlott tanárokat hozatni, s ez által ott a szükséges segíthetett: **) de mi nálunk, magyar reformátusoknál, hol volt a készleteknek, vagy csak succrescentiáknak e házája? Nem tagadjuk, hogy az iskolai patronátusok némelyei gondoskodtak már gimnáziumi állandó tanárokról (Patak, Miskolcz, Sziget stb.): de mi volt ez egy két hely annyi szükséghez képest? Fenálló institucióink szerint évenként felváltva pályavégzett fiatal növendékek állítottak az osztályok élére, kik egy, legfeljebb két év múlva megváltak a tiszttól másoknak adván helyt, s magok is más, állandó pályát keresvén, e mondhatni legideiglenesb állapot helyett (mint magokat kifejezni szokták); s e rendnek annyira barátai voltak az egyházkerületi előjárók, hogy megváltoztatásáról még 1848 körül sem akartak hallani, ajánlván azt természetesen anyagi kevés erőnkhez mérve ennek költségtelebb volta is. S iskoláinknak nagyobb része volt ilyen; s ha emelkedtek is itt amott szózatok tanárképző intézetekről: azok vagy pusztában hangzottak el, vagy a szükség elismerése mellett, az anyagi tehetség nem léte miatt elnapoltatott boldogabb időkre azok felállítása. Az eredmény pedig az lett, hogy külön „tanárságra készült” em-

*) Bár az első kiadás csakugyan kétségeskedik, vajjon lehet-e azonnal elegendő számú tanárokat találni, kik az Organizációt egész teljességében életbe léptessék.

**) Látnuk, hogy éppen ezt tette, előbb kívül, azután bent is Magyarországon, miután t. i. itt is államgimnáziumokat állított német tanítási nyelvvel. Volt-e benne nyereség; ki tudná megmondani? Annyi igaz, hogy a magyar nemzet iránti ignorántiájokkal egész ellenszenvet költöttek magok ellen. E sajátságosan furcsa állásukat még 1848-ban előre megmondta felőlök Mützell (Zeitschrift für das Gymn. w. 1848. 928 lap.).

bereink nem voltak elegendő számmal, s ily állapotunkban követelték prot. státusunktól, hogy szakrendszerrel tanító gimnáziumokat állítson.

Ehhez járul, miszerint minden csak a maga idejében legjobb, s akkor, ha azaz illetők szükségérzetéből foly ki, ott gyökeredzik. Igaz, nálunk 1842. óta igen sok elmondott az iskolák reformjának szükségéről, s a gimnáziumokat illetőleg igen sok iratott is ezen felül, sőt 1848-ban, Warga J., Ballagi M., Tatay I., s a soproniak majdnem aféléket, sokszor ugyanazokat mondják a kormányhoz való viszonyról, sőt tán még többet engednek át, mint a mennyit az Entwurf is követel: de meg kell jegyezmem egyfelől, hogy míg egyfelől magyar nemzeti kormányról szólnak: másfelől e szövegek, javallatok soha próbára nem tették, maradtak csupán kimondott szó, minden további eredmény nélkül, jele gyanánt annak, hogy e németföldről átvett, de nem honosítható merevségben átvett eszmék a speciális magyar protestáns felfogáshoz képest mind végig idegenek maradtak. Arra egy patronátus sem adta magát, hogy próbát tegyen velők, pedig az elméket e gyakorlati eredmény készítette volna elő minden következőnek elfogadhatására. Az Entwurf így nem kapott maga számára politikailag elkészített földet; volt érzete nálunk a reform szükségének: de egy ilyen részletű organumokból egybeszerkesztett reform-terv tulszárnyalta a speciális ohajtásokat. Véleményem szerint Eötvös miniszter helyesben tett, midőn szándéklott reformjainak utat készítendő, mint a gimnáziumok felállításával akarta azt megkezdeni, hogy kiki látván az eredményt, onnan tegyen majd összehasonlítást, s úgy induljon meg saját gimnáziumát reformálni átalakítani. Az osztrák miniszterium is ha ekképen tesz, ha úgy szólván publikumot képez elveinek, s így ébreszt szükségérzetet épen ily reform után: kétség kívül nagyobb szolgálatot tesz mind a közönség nyugalmanak, mind különösen az oktatásügy kifejlődésének Magyarországon, mely most erőszakolt siettetés miatt nem hogy tisztult volna felfogásban, de meglehetősen konfuziót idézett elő, mit amabilisnak csak azért nem mondhatunk, mert meglehetősen keserű.

XVIII.

Mindezek mellett is a megindított munka folyt, tapogatódzva többször, olykor bukdácsolva állhatatos kitűrésével a tanári karoknak; s talán, ha a csendes munkálkodást semmi nem háborítja, sikerült volna kitisztázni a még kétes derengésű fogalmakat, s az ismeretes szívósságu protestáns türelem megtalálta volna az álláspontot, melyből tekintve s melyhez mérve az Entwurfból végre, egy a szükségnek megfelelő tanrendezet (értvén mindig csak a tudományi oldalt) alakulhatott volna ki, mely megtisztulva a merő theorián alapuló kétes sikerű részletektől, valóban gyakorlati érvényűnek bizonyította volna magát mind az iskola, mind a közéletre hatás tekintetéből.

De ez nem történhetett meg.

A kerületi helytartóságok egyfelől, maga a miniszterium másfelől évről évre mindig hoztak valami pótlékot, változtatást, magyarázatot, melyek most a patronátusokat, majd a tanárokat, vagy a tanuló fiatalságot tarták zaklattatásban. Már 1853-ban megváltoztattatott a vallásfelekezetek vegyes iskolázása a protestánsokra nézve; s míg egyfelől felsőbb engedelemtől tétetett függővé kath. növendéknek prot. gimnáziumba felvétele: másfelől ez is csak azon helyekre szorítottatott, a hol a katolikusok aequivalens gimnáziummal nem birnak. Majd 1855-6-ban a nyelv-viszonyok szabályozásának címe alatt a német nyelv tétetett előadási nyelvvé a felső osztályokra, oly fokozatos szaporításával évről évre a tantárgyaknak, hogy 1860-ra épen csak a vallást és magyar nyelvet lehetett volna magyarul előadni, ellenére az 1849 iki alaprajznak, mely az iskolákból minden nyelvkényszert kizárt. 1855-től fogva már egy tanárkartól sem akartak a helytartóságok magyar nyelvű jelentéseket elfogadni, ha csak melléjek latin vagy német fordítás nem mellékeltetett stb. Egyidejűleg ezekkel jöttek a tantárgyakat illető változtatások is. Tagadhatatlan, hogy ezek némelyei tökéletesítésére szolgáltak az eredeti tanbeosztásnak *): de másfelől olyanok is kerültek elé,

*) Ilyenek a következők: a) a logika és lélektan külön-külön egy egy évet (VII. VIII) foglaljanak el. b) a görög és ró-

melyek magyar emberre nézve sok tekintetben leverőleg hatottak. Ilyen pl. az, hogy a Gesamtmonarchia eszméjénél fogva önálló Magyarország nem lévén: nem lehetett annak multját, történetét sem a magyar növendékeknek előadni; s bár mint küzdöttek is egyes iskolák tanárai e mellett: végre is engedniök kellett a hatalmasb-erőnek *). Röviden mindent egybe vonva: 1855-től fogva mindinkább előtérbe lépett a miniszteri irány, mely szerint a tudomány is cél ugyan, de még nagyobb a Deutschthum, s ehhez képest ama másik csupán csak eszköz. „Deutsche Bildung und deutsche Gesittung:“ ez az a feladat, melyet a kormányon ülő férfiak a helytartóságok által a gimnáziumi tanárokhöz utasításképen leküldtek, **) hogy az, mint valami ultima Thule lebegjen szemeik előtt munkálkodásaikban.

Mi lett következménye ez erőszakosan űzött prozelitizmusnak, mely a német haza földét akarta néhány száz mértfölddel kiebb tolni keletre?

A protestáns reform. tanárokon, mondhatjuk, megtört a szándék. S ha másképp nem lehetett, indirekt uton tett munkáik folytán nem szenvedett a magyarság ügye. Növendékeik, hazafiúi érzetekben nem állnak hátrább a mult korok növendékeinél. De végre is mit tehettek volna tovább a tanárok? Kifáradás, elesüggedés fogott bekövetkezni, mint természetes eredménye az egyenlőtlen erővel vívott küzdelemnek, mely a növendék fiatalságra nézve éreztette volna káros hatását, hogy azt a szomorú kilátást, mely a protestáns egyházra okvetetlen várt, ne is említsem. Az anyagi erő immár ki volt merülve: most az erkölcsi elzsibbadás korszakának látszottak fenyegető előjelei.

Elérkezett a teljes idő, hogy az egyház egyeteme, mint olyan, fölemelje szavát.

mai történetekre külön külön egy félév fordíttassék (V: 2, és VI I.) c) a természetrajz a felgimnáziumban úgy tétetik az V. és VI-ba két évfolyammal, hogy a VIII-ból átvéve itt adassanak elő a fiziológia, paleontológia s geológia is. d) a VIII-ban a matematikai tudományok enciklopédiája adassék elő, mint egy átnézetűl az addig tanultaknak. Bár a többiek is revideáltattak volna!

*) Szeparatizmusra vezet a magyar történetek külön előadása: ez volt a válasz Sziget sürgetésére Kassáról. Be van olvasztva az ország: szükség, hogy a története is beolvasszassék. Magyarország csak Heimat, a Vaterland, az Ausztria.

**) Kassai utasítás szavai Szigetre.

A Haynau-féle kor véget ért. A tanácskozások termei megnyíltak. Megadatott a szó: számon kérhetni az eddigi kezelőktől, mikép cselekedtek a bajneház napokban? mi lett eredménye fáradozásaiknak, s ha van baj, a mint hogy volt, hol fekszik annak oka, alapja?

Tudtomra a tiszántuli egyházkerület volt első, ki e tárgyat tanácskozás tárgyává tévén, s azon elvből indulva ki, hogy az egyházi élet az iskolaiból nő ki, a kettő egymást feltételezi s főleg az iskolai nevelést, rendszert, mint alapot kell gondosan tekintetbe venni, hogy igazi protestáns egyházi élet nőhessen ki abból, már az 1856-ki októberben tartott egyházkerületi közgyűlésből egy központi választmányt nevezett ki, mely előmunkálatot készítsen, adatokat gyűjtsön az egyházi mellett az iskolai szervezet ügyében is, hogy azok egy, remélhetőleg összehívandó egyetemes zsinaton tanácskozási zsinórmértékül s tájékozással szolgálhassanak*). Remény volt t. i. akkor hozzá, hogy zsinattartásra engedély fog adatni. Ez nem történt meg. Két évi hiában lett várakozás után egy érdembe vágó lépésre határozta el magát az egyházkerület. Egy választmányt küldött ki, hogy az adjon javaslatot egy új tanrendezet felől a gimnáziumokra, mely speciális magyar és protestáns elemeinél fogva úgy az egyház, mint a hazai igényeknek megfeleljen, nem, mint ez az egyetemes és német irányu Entwurfban tapasztalható. Kelt e megbízás 1858. áprilisben. A megkészült új terv az augusztusi közgyűlésen felolvastatott, megvitatott, megállapított, az 1858/9-dik iskolai évvel életbe léptetése, az áprilisi határozathoz képest végzésileg újból kimondatott, egyszersmind legfelsőbb tudomásul-vétel végett a felséghez felküldése megrendeltetett.**)

*) Jegyzőkönyvi kivonata a helv. hitv. tiszántuli Egyházkerület Debrecenben 1856. október 5. s több napjain folytatólag tartott közgyűlésének. 4. szám (Könyomatu példányban, előttem).

**) E tanterv kiadatott Debrecenben következő czim alatt: Gimnáziumi szervezet és főiskolai felügyelet, melyeket a helv. hitv. tiszántuli egyházkerületi közgyűlés 1858. augusztus hónapban megállapított. (Ivrét, 17. lap). E tervezet, úgy látszik, még kéziratban közöltetett volt a választmány által, hogy iránta véleményt adjanak, a sárospataki tanári karra! A vélemény olvasható a Sárospataki Füzetek II. folyamának 593—596-lapjain. Lett-e ezeknek valami hatása: nem tudom, miután előttem csak a nyom a-

Hallottam akkor mindjárt azt az észrevételt, hogy ez a tervezet, sem nem új, sem nem a régi hanem csak az Entwurfnek módosítása, ezt az elégtelenség hangján hallottam mondatni. Az észrevételt annyiban kellett helyen kívül valónak mondanom, mert a viszonyok mindig parancsolnak, ha a társiskolák, a hova a kath. felekezetét is befoglalom, egy bizonyos körhöz vannak szorítva, e közellettől nem lehet egy nyilvános rendeltetésű tanintézetnek magát rögtön elszakasztva izolálni, nem magára, hanem a benne levő növendék fiatalság közországos érdekeire nézve, mindaddig, míg ezek is nem változnak, hacsak azok jövő pályáján a célérést meggátolni, vagy sokszor teljesen is elzárolni nem akarja. Tökéletesen helyes a mint a sárospatakiak e tárgyban nyilatkoztak. A tiszáninneni egyházkerület nyolc év előtt elfogadván a m. kormány által kiadott gimnáziumi tantervet (rendezési alapul): a sárospataki gimnáziumi tanári kar még eddig csak ezen tanterven igyekezett a hiányokat fölfedezni; úgy hiszi, hogy e téren is következetes maradt maga iránt, mert a már egyszer elfogadott tanterv hiányait igyekezett előbb kipuhatolni s orvosolni és csak később szándékozik, midőn az általa legközelebb tett változtatással sem lesz orvosolható a hiány, a fogyatkozás, egy új s rendszeresen kidolgozott tantervvel föllépni.

A debreceni tanterv nevezeteseb mozzanatai a következők:

a) A gimnáziumnak alsó és felső szakaszra osztása meghagyatik, a teljes pálya 8 évet foglalván magában.

b) A tantárgyak megmaradnak mind, épen úgy, mint azok az államgimnáziumokba fel vannak véve.

c) Az idegen nyelvek 2—2 évi időközzel következzenek egymásután. E szerint az I. kezdi a latint; III. a németet; V. a görögöt, azon tapasztalati alaponál fogva, mert eredményesebb valamely tárgyat keveseb év, de több óra alatt tanítani betenként.

d) Mértani tudományok beosztásában az az elv, hogy csak miután az egyszeres számmiveletek bevégeztettek, akkor kezdessék meg a tértani alaktan; s mivel amazokra két év adatik: ez a III-ban kezdetik. A betűtött példány ismeretes, mely csak augusztus után jött ki sajtó alól, a kézirat pedig meg júliusban küldetett Patakra.

s z á m t a n á t t é t e t i k a f e l s ő s z a k a s z b a ; a I I I . é s I V . o s z t á l y t a h a s o n l í t ó é s h a t v á n y o z á s í m ű v e l e t e k f o g l a l v á n e l a r á b j e g y e k k e l .

e) Az anyanyelv, mint alap, szélesb körű előadást nyer órákban egyszer, másodszor az által, hogy az alsó szakasz, mint kinyomata kicsinyben a felsőnek, a IV-ben az irodalom történet vázlatát is befoglalja.

f) A földrajz, mint gyakorlatilag nagy hasznu tudomány önállásra emeltetvén, az alsó szakasz mindenik osztályában, mint ilyen előadatik.

g) A magyar nemzet történelme beiktattatik a tantárgyak közzé, a felső szakaszban a VIII. az alsóban a II. III. osztályokat foglalván el; az egyetemes világ történet rövid vázlatú átnézete az alsó szakasz IV. osztályára szorítottván. Indul pedig a történelmi tanítás a hazából, s bevégeztetik ugyan csak a hazáéval.

h) A vallástan új rendezést kap az egyházjog és szimbolikus könyvek behozatala által.

i) Szak- és osztályrendszer akképen egyesítettnek, hogy I. II. ben két, III. IV. ben három tanár működjék legfeljebb; az órák legtöbbjét az osztályfőnök töltsé be; az osztályfőnök saját osztályával együtt promócióba menjen.

Semmit nem kételkedem felőle, hogy azon változásokat, melyeket a választmány munkálat folytán a fenálló organizáción tett, tapasztalások után látta jónak tenni: legyen azonban szabad némieket, szintén tapasztalásokon alapítva megjegyzennem, figyelmeztvén egyuttal azon régibb javallatokra is, melyekről fentebb itt ott emlékeztem volt.

a) Elvül van félállítva, hogy idegen nyelvek csak két—két év multán hozassanak be a tanításba. Ez elv nem látszik oly kirekesztőleges érvényűnek, hogy az attól eltérés okvetlenül káros lenne a gyermeki elme kifejlődésének folyamára. Már maga az, hogy valamely nyelvnek legélémei kezdetnek meg, okos vezér kezében egyáltalán fogva nem hathat sem zavarólag, sem hátravetőleg a tanulóra. Hogy (névszerint) a görög nyelv az alsó szakaszból teljesen a felsőbe tétetik át, ez, azokra nézve, a kik a IV. osztály után netalán más pályára lépnek, nem vesztesség ugyan (ha ugyan a leendő gyógyszerészeknek sem tartjuk szükségesnek a nomenklatura vé-

gett): de irodalmi tekintetből aligha nem lenne az, a mennyiben az a fenhagyott öt félév, feltéven, hogy a megelőző három félév csakugyan elegendő lenne a grammatikai részletek betanulására, nem látszik kellő mennyiségnek a görög irodalom oly mértékű megismerésére, a mint azt a filológiának mostani állása követeli. Jól tudom én, hogy a debreceni 1817⁸-ki Ordo studiorum forgott a választmány szeme előtt: de emlékeznünk kell arra is, mit produkálhatott az irodalom ez ágában a régibb tanítás Debrecenben. Igaz, hogy a megszorított óraszám sokat tehet e kifizűött idő alatt is: de annyit még sem, mennyire a kor igényei terjdnének. *) Ha azonban az irodalomból kevesbbel is beérnök: nem volna szóm ellene. Csak az a kérdés: nem lenne-e benne veszteségünk?

b) A vallástan nagyon kevés szeretettel van felkarolva, s általában oly minden fejlődési rend nélkül, hogy e pontban ugyan egy csepp javulás sem érte volna eddigelő meglehetős mostohán összehányt vetett egyházi oktatás ügyünket. Csak röviden mondom meg, hogy minden helyesen intézett vallástánításnak történeti alapon kell kezdődnie, s fel kell magába ölelni az egyházi életet minden nyilatkozványaiban, s mind ezeket fokozatos fejlődési uton egymásból, s csak az egyetemes keresztyéni szempont teljes bevégezése után kell a szimbolikai tárgyalásnak előjönie. Ez az én véleményem általában kifejezve.

c) Hogy az alsó szakaszban már némi irodalom történeti ismertetés adassék a magyar nyelvet illetőleg: az nincs helytelenül gondolva: de az ajánlott módot (egy félév alatt vázlat) nem tarthatom célirányosnak. Mi lenne, mit foglalhatna magában az oly irodalom történet, mely rendszeres vázlatban olyképen terjesztené elő e nagy mezőt, mely félév alatt elvégezhető volna? (megjegyezvén, hogy ugyan akkor még egyéb fajta elméleti és gyakorlati részleteknek is kell tárgyalatniok). Irodalom történeti részletek igen is helyt foglalhatnak már itt: de véleményem szerint, egyedül helyesen, csak biográfiákban, s ezek nem csak a

*) Az újabb korban nálunk keletkezett tantervek mind megkezdhetőnek vélték a görögnyelvet a III. osztályban már. Lásd a pesti prot. főiskolai terveket, melyekről fentebb emlékeztem.

IV. hanem már a III. osztályban is, az olvasókönyvi elemzések alkalmával s azokhoz csatlakozva.

d) A latin nyelv felső osztályokban tanítása csak fordításokra látszik szorítkozni. Nincs ok, hogy a fogalmazási gyakorlatok kimaradjanak. Vannak több fajai azoknak, melyek bizvást felvehetők lettek volna. Nem az egykori khriákra célok csupán, hanem arra, hogy a reprodukción, parafrázusokon s utánzásokon keresztül s által lehet a növendékeket oda segélleni, hogy végre öndolgozatokban is próbálkozzanak. Azt hiszem a klasszikusok nyelv-s kifejezésbeli csínjainak értését, méltánylását az effélék hathatósan elősegítik.

e) A földrajz s történelmet illetőleg az a véleményem, hogy ezek nem segéllik egymást kölcsönösen, s ezt hiánynak tartom. Bár szerintem nyílt kérdés, mely még egészen befelelve nincs: nem kell-e a földrajzot is, épen úgy, mint más tudományt, teljes önállásra emelni? s mi viszony állítassék fel ez és a történelem között?

f) A mértani tudományokra nincs fontosb észrevételem. De azt kívántam volna, hogy ha már a szemléleti tértan egészen a III-ba hagyatik át: legalább ennek propedeutikájaként, s hogy a növendék ennek sikeres tanulására előkészítessék, vétetett volna fel az I. II-ba a geometriai rajz. Ez tetemes hasznára vált volna a tervezetnek.

A többiben nem igen vannak nyomos észrevételeim: de azt nagy megtévedésnek vallom a mi a heti órák meghatározásában ajánltatott. Csak egy kis számvetés, s azonnal kijő, hogy a mellék tudományoknak is beszámításával 28—34 közt váltakozik az. A mi csakugyan kivihetetlenség; azt nem is számítván, hogy megkisérlés esetében a növendékek okvetetlen megfogták volna sínleni.

Mondám: megfogták volna. Mert e terv, úgy a mint az eredetileg olvasható, csakugyan nem lépett életbe. *)

Megkell még jegyeznem, hogy az egyházkerület a protestáns autonomia természetéből kifolyólag tankönyveket is válogattatott egybe a meglevők közül, a melyek szerint

*) Helyette a kitűzött 185 $\frac{1}{2}$ -évre egy átmeneti terv készítettett. S ez természetes is volt. Mert bár e terv az Entwurfon alapszik: de oly beható változtatásokat hozott javaslatba, hogy ide átlépni amabból, első évre már csakugyan ugrás lett volna, mégpedig veszélylyel járó a növendékek részről.

történjenek a tanítások; a hol nem voltak: ott megbízta a debreceni tanárokat olyanok készítésére. *)

Tagadhatatlan, a tiszántúli fellépés volt az első erőyes demonstráció a protestáns tanügy körül a kormányi intézkedések ellenében 1850 óta. Hatása nem is maradt el, sem a protestáns egyetemre magára, sem a politikai hatóságra. Erős ellenparancsok adtak ki a nagyvárad helytartóság által, melyeket nem kevésbé erős viszonyzások követtek az egyházkerület részéről, melyek mind arra mutattak, hogy a szuperintendencia kész a legvégsőkre is, hogy magát alkotmányosan birt törvényes jogaiba visszahelyezhesse **).

XIX.

Az 1859. évi szeptemberi pátens nem hatott lohasztólag a protestáns buzgalomra, az egyházi autonómia visszanyeréseért vívni azután is egész kitartással, s az iskolaügy még terjedelmesb gondoskodásnak lett tárgya, már most az összes felekezet részéről, nem mint eddig, hol a térre nyíltan kilépni ugylátszik, csak a tiszántúli egyházkerületnek volt mindent kockára tenni merő elhatározott bátorsága. Az elemi tanügyre nézve már régebben állott fel a négy egyházkerület kebeléből kiküldött egyetemes választmány, s mint az eredmény mutatá, nem is eredmény nélkül munkálkodva azon tekintetben, hogy legalább ez egy ágát a közoktatásnak nem engedé kezei alól kivétetni, bár a szándék megvolt, meg a lépések is téve a helytartóságok által. Ez hozta most, az 1859. október 30-ki ülésében Patakon szóba a gimnáziumi ügyet, s onnan kelve meg is bizattak a debreceni tanárok, hogy készítenének egy szervezeti javaslatot, mely átvizsgálás végett előlegesen közöltetvén a négy egyházkerületi iskolák tanáraival, ezekkel együtt, terjesztessék majd 1860. április 14-én Pápán tartandó egyetemes népiskolai választmány eleibe, s onnan véleménynyel kísérve, ugy tétessék át az egyes egyházkerületekhez véghatározat hozatala végett.

*) Ilyenek Ladányi G.-tól az egyetemes és magyar történelem kézikönyvei.

**) Az ide tartozó nevezetes adatokat megolvashatni az 1859. augusztusi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvében. Debrecen, 1859. XII. lap ivrében.

A debreceni tanárok e munkálkodásának ideje alatt jelent meg a Prot.e. és i. lapban egy figyelmeztetés, illetőleg felhívás Tisza Kálmántól*). Annak előre bocsátása mellett, hogy iskoláink jelen rendezését hiányosnak, célhoz nem vezetőnek tartja, hogy nem hisz hazánkban gondolkozó és buzgó prot. embert, ki ne érzene gimnáziumaink s főiskoláink újra és mindenütt egyenlő főelvekre leendő rendezésének szükségét: különösen két fő hibát jelöl ki, melyekben gimnáziumaink (az egyház akarátán kívül, eszközlött átalakításnál fogva) lélekenek: egyik az, hogy a telekezeti irányra nincs bennök elegendő tekintet fordítva (holott ez, oly intézeteknél, melyekben főleg, s az általános papság elvinél fogva, mondhatni kizárólag papok neveltetnek, okvetetlenül szükséges): másik pedig az, hogy mind a humanisztikus, mind a reálirány igényeinek megfelelni akarván, egyiknek sem tehetnek eleget (miután a tudományok mai fejlődött állapotában egyiknek jól megfelelni is nehéz feladat). Ehhez csatolja még azt a hiányt, hogy a filozófiai tudományok kihagyatván, ez elmaradást a theologiai intézetek nem pótolhatják. Ennek következtében felhívja a szakférfiakat: használják fel a Prot. e. és i. lapot, s adják elő véleményeiket, javaslataikat, hogy ekképen megvitattatván az elvek, legyen módjok a kormányzó egyházi testületeknek intézkedniök az iskolák rendezetének oly módon megállapításáról, hogy azokban igaz, buzgó, magyar protestáns és a mai kor által igényelt műveltséggel bíró férfiak növelkedhessenek.

A felhívás nem maradt felelet nélkül. Nyilatkoztak Sebessi János,**) Csepely Sándor, Tatay András és Terray Károly.

Sebessi cikkelye következő címet visel: Egy protestáns gimnázium terve***). A munka maga, tartalmánál fogva két fő szakaszból áll (bár az külsőkép indikálva

*) Protestáns Egyházi s Iskolai lap, 1860. 323-lap (11 szám, márt. 16), „Figyelmeztetés gimnáziumaink ügyében“.

**) A pesti értekezlet alkalmával, mint nyílt titkot emlegették, hogy e név Gönczy Pál ismert derék tanárát rejti a pesti reform. gimnáziumnak.

***)) Kezdődik a cikk sorozat a Pr. E. I. lap 1860. évi folyamán 14. számában, 428 has. azután külön is kijött. Pest, 1860. 8-drét.

nincs): tisztázza először az eszméket, s megalapítja az elveket a gimnáziumi oktatás tényezőiről, azután, a gyakorlati oldalon bemutatja az intézet tudománybeli rendezetét. Az első rész sok derék dolgot foglal magában. Helyesen teszi mindjárt első helyre a tanárt mint lelkét az egész oktatás ügynek, mely nélkül a legjobb szervezetű intézet sem ér semmit. A gimnázium fogalmát ismét igen helyesen történelmileg kívánja megállapítani, állítván, hogy valamint a múlt, úgy a mai kor gimnáziumainak is a nemzet élete fejlődése az ezzel kapcsolatban járó kor kívánalmaiból és szükségéseiből kell kiemelkedniök, s ezek kielégítéseit kell céljaikul tűzniök ki. Pszichologiai alapokon állapítja meg, hogy jól rendezett s korszerű Gimnáziumokban humanizmusnak és realizmusnak egyaránt kell képviseltetniök. Válaszol e tekintetből azon ellenvetésre, hogy ha a gimnázium mind két iránynak meg akar felelni, majd egyiknek sem tehet eleget, azt mondván, hogy ilyes felfogás csak általános értelmezésből eredhet, s csak akkor, ha azt kívánjuk, hogy a gimnáziumokból már kész tanult emberek léphessenek ki; s ennek ellenében azt állapítja meg, hogy a gimnáziumok nem lehetnek egyebek, mint a közmíveltség és tudományosság iránti szeretet felébresztői s az ide elvezérő utak helyes és biztos egyengetői. Szól azután arról, hogy az iskolák határa addig terjed, meddig a pálya választásra a fiatal ember megéri, mi körülbelül 16—18 évre tehető, s ez által a gimnáziumnak a 10—18 év közötti időt, 8 évfolyammal szabja ki. Elmélkedik a szak és osztályrendszerű tanítás felett, s az ügyet az elsőbb részire dönti el, főleg a tudományos gyarapodás nagyobb szakának szempontjából. Ide jegyzem még, hogy az író nem tartja károsnak a tanítványokra nézve még a 40 heti órát sem, s ezt egykori maga példájából igazolja*) stb. Mondom még egyszer, hogy ez elvek igen szépek. De a gyakorlati kivételről több tekintetben nem nyilatkozhatom helyeslőleg. Nagy és fő hibául hallottam többek által az osztrák Entwurfnak felrovatni a túltömött-

*) Azt nem említi szerző, hogy abból a naponkénti 6 órából mennyit gyermek korában a falusi iskola udvarán töltött s töltöttünk sokan, mennyi jutott a preceptor jóvoltából, játékra. Pedig ez nagy pozíció volt. Akár csak a lapta helyen voltunk volna. Sokan méltán viselték a ludi magister nevet.

séget a tudományoknak egyes osztályok számára kiűzésében: de bizonynyal mondom, hogy az a Sebessi felfogásához képest még az egyszerűségek egyszerűsége. Én elismerem, tudom, hogy a didaktikai felvételek igen sok félék, s valamely tant, (az olykor beletartozó ágazatokkal együtt) többféle szempontból is lehet tekinteni s előadás tárgyává tenni, ahhoz képest, a mint az is merkedésben a különböző fokozatokat vesszük, valamint az sem tagadható, hogy a lelki tehetségek minden oldala kifejtésére épen e tekintetnél fogva több tudomány is alkalmazható egyidejűleg; de más felől szinte kétségtelen levén, hogy a nagyon szélesen kiterjesztett változatosság sem alkalmas a lelki tehetségek arányos erejű, ugyszólván, érlelésére: erős meggyőződésben gyökeredző hitem, hogy a hol egyszerű és összetett didaktikai eljárás közt lehet és kell választani, mind addig míg az összetett mód mellett kitünőbb fontosságú s érvényű okok nem harcolnak, én minden áron az egyszerű mellé állok s azt vallom, mint legtermészetesbet, legjobbat, célra vezetőnek. E szempontból kell elítélnem a Sebessi gyakorlati berendezését. Ime pl. az I-ső osztály tudományai: vallástan; világtörténelem; magyarok története kapcsolatban Magyarország földrajzával; fizikai és matematikai földrajz és Magyarországé mint önálló tanok; számtan; mértani alaktan; természettan; szabadkézi rajz; állattan, növény(télen ásványtan); magyar nyelvtan; szépírás; német nyelvtan; latin nyelvtan; énekestan; testgyakorlat; zene (szabad vállalkozással). Összesen 25 óra. Tizennyolcféle tudomány majd mind egymás mellett, egykettőnek kivételével. Lásuk a VI-dik osztályt. Tizenhat tudomány 40 órával. S még ennyi sok óra mellett is egy egy tudományra csak 2 — 3 óra esik, kivéven a két klasszikus nyelvet, melyekéi 5—6 közt váltakoznak. S honnan e jelenség? Mert Sebessi a tudományoknak nemcsak neveit, hanem fajait is egymás mellett kívánja taníttatni s ez alól alig esik egy pár kivétel alá. Például veszem a természeti tudományokat. A természettan meg 8 éven keresztül: ehhez csatlakozik a hat első osztályban a természetrajz úgy, hogy mindenik évben adatik mind a három ország (más más fokozattal), a VII. VIII-ban ezek helyét a vegytan foglalja el. Tehát pl. télen: természettan, állat-

tan, ásványtan; nyárban természettan, állattan, növénytan; egyszerre mindig három tárgy egyidejűleg egymás mellett. Lássuk a Mathezist. A III. osztálytól kezdve a VII-ig bezárólag: közszámvetés, betűszámтан, tértan, mindig három tárgy stb. Szólhatnék még a beosztásnak ismételő elvéről, a mi szintén nevezetes ingadozást mutat arra nézve: mit értett a tervező a tantárgyaknak kurzusok szerénti beosztásán? Legyen elég a történelmet idéznem. Ennek két ága, a világ és magyar történet így van felosztva:

a) Világtörténelem I. Általános átnézet. II. Ókor. III. Középkor. IV. Ujkor. V. Ókor; és átnézet a középkor és ujkoron. VI. Középkor. VII. Ujkor. VIII. Átnézet az általános.

b) Magyar történelem. I. A mohácsi vészig. II. Maig. III. Kiemelve s ismételve az általánosból a középkori m. t. IV. Kiemelve ismételve a mi az általános újból ide esik. V. Semmi; VI. mint a II-ban; VII. mint a IV-ben; VIII. Átnézet a magyar történeten.

Hiszen az ismételés szükséges: de nem így. Kérdezhetni, hogy e pl. egyemes világtörténeti ötször átnézés mit fog eredményezni arra a célra, a miért a történelmet az iskolai tanulmányok sorába föl kell venni?*)

Megvan e tervben minden jó elem: de a rendező kéz úgy látszik elengedi ömleni azokat, a helyett, hogy koncentrált, be és alá sorozott volna a rokon ágak közt. Így az egész egy effusus labor, mely az erők és részek szétzaggatottságánál fogva nyilvános oktatásnál nem fogta volna azt az eredményt adni soha, mit tőle Sebessi maga várt. A kötelezett heti órák száma tesz 255-öt, melyekhez énekgyakorlatul még 16-ot számítván (zene és testgyakorlat nem számítanak), 271-re nő fel az óraszám. Ezekre Sebessi számít 12—13 tanárt, kiknek mindenike hetenként 20 órával lenne elfoglalva.

c) Csepely Sándortól két cikket hozott a Pr. E. I. lap*) Az első Sebessi némely állításai felett egy pár bíráló szót ejtven, gondolatokat terjeszt elő, a gimnázium fogalmáról, beosztásáról, a tudományok behozata-

*) A mit én nem az adatok száraz könyvnélkülözésében, hanem a jellemfestésben határozok meg s tűzök ki.

láról s beosztásáról, a tantárgyak tanmódszeréről, mily mértékben tanításáról, az órák mennyiségéről, s arról, mikép kellene a tudományokat az egyes osztályokban, s mily mennyiségben beosztani. Sebessi ellenében azt mondja, hogy a tudományok köre szűkebbre szabandó, a tantárgyak arányosabban osztandók be, az órák száma kevesítendő, a szak és osztályrendszer egyesítendő. Maga részről a gimnázium feladatát abban határozza, hogy az a test és lélek összehangzatosan kifejtése által a növendéket emberré képezze. Kezdi a tanulást a 10, s végzi a 19—20. évnél, mihez képest a gimnáziumi pálya hosszát 9 évben állapítja meg. A tudományok fajait a lelkitelhetőségek természetéből hozza le: azok a már ismert humanisztikai és reáltanok. A tanulásban két folyamot, fokozatot különböztet meg: alsót, hol az érzelem, emlékezet s képzelet működik, mely a reáltanokra nézve anyaggyűjtés, a nyelvekre alakok ismerete; felsőt, hol az érzelem, ész és akarat a tényezők, mely a nyelvekben irodalom, a reál ismeretekben lényeg és rendszer, mind kétőben pedig filozófiai irány által nyilatkozik. Az alsónak határai az I—VI. a felsőéi VII—IX. osztályukban szabja ki. Együttal arról is szól, hogy mindenik évben, a lélek telhetőségei fejlődésének fokozatához képest, melyik tudománynak kell tulsúlylyal birnia**). A tanítási rendszerre nézve az alsó szakaszban az osztály, a felsőben a szakrendszer mellett nyilatkozik. A tanítási órák számát a növendékekre 20—25-ben, a tanárookra nézve 16-ban szabja meg. A tudományoknak osztályok szerinti részletezése iránt nagyon általánosan fejezván ki magát, miután e tárgyban Sebessi által határozott nyilatkozatra szállítottatott volna fel. Válaszában adja elő véleményét. E beosztás, mint már emlitém, két ciklusra oszlik, alsóra és felsőre. A felső ismétli az alsónak tanulmányait, avval a különbséggel,

*) Az elsőt a 33. szám, 1048. hasábjá, a másodikat a 37: 1195-
amannak címe: Egy protestáns gimnázium terve; ezé:
Válasz Sebessi János nevelő urnak.

**) Igy I: latin; II, V, VI: magyar; III, IV: német; V, VI: görög
I, III: történet; VII, VIII: mértan; VIII: természettan. A kombináci-
óban csak az a feltűnő, hogy az I-ben a latin is, a történet is, a III-ban
a német is, a történet is, az V, VI-ban a magyar is, a görög is,
a VIII-ban a mértan is, a természettan is, tulsúlyt kap. De
melyik már az igazán domináns?

hogy a IX. ből a nyelvek és irodalmak kihagyattak s helyette a filozofia van behelyhezve. Tagadhatatlanul egyszerűbb a Sebessi berendezésénél; de itt sincs mindig elkerülve a komplikáltság a kapcsolatban pl. midőn a VIII. osztályban természettan és vegytan egymás mellett tanítatnak; a vallástán sehogy sincs helyes alaptól, s menetellel berendezve stb. Ezeken kívül kifogást kell tenni, mint körülményeinkhez mértén nagyon költségesnek látszó azon volta ellen, hogy a tanár számot 8—9, illetőleg 13—14-re emeli fel, a mi erszényünk által csakugyan nem volna megbirható. *) Annyi igaz, hogy az elméleti fejtegetések szépek különbek mindenestre, mint a gyakorlati kivitel.

3. Az érdemes veterán Tatai András *) a protestáns iskolai szervezet eszméjét a magyarországi és protestántizmus világánál szemlélvén, miután annak sarkkörét az autonómiában találja, innen azt az igazságot vonja ki a gimnáziumi rendezetre nézve, mely szerint mitte sapientem et nihil ei dixeris, következőleg mondjuk meg ugyan az alapelveket, melyek legyenek mindenütt azonok, de a részletes kivitel bizassék az egyházi kormányokra, s mindenik a maga belátása és helyi szükségéhez képest fejtsse ki, részletesse azokat s alkalmaztassa saját kebelebeli iskoláira. Mert, nem is ellenkezik, ugymond semmi inkább az autonómiával, mint az a minden részletekre kiterjeszkedni akaró szabályozás, mely lenyűgzi a körülmények szerint intézkedni, módosítani, a főcélhoz képest elérni akaró szabad munkásságu észt, rabszolgává, vagy legalább géppé alacsonyítja le a férfiúi önállóságra hivatott keresztyént; s azzal végzi: malo inquietam libertatem, quam tutum servitutum. (Kétségkívül szép elmélet: de mikor gimnáziumról van szó, ép azért nem lehet hasznát venni, mert nagyon sokat állít. Ismerték ez igazságot apáink is: mégis irtak egész a legkisebb részletekig menő utasításokat az iskolák számára, azért senki,

*) Mint nevezetességet emlitem, hogy a német nyelvnek nem szab órát. Azt, ugymond, gyakorlatilag s külön órákon kell tanítani. Legfeljebb a 8. 9. osztály vehetné fel tudományos tárgyalás végett. A földrajzot, mint önálló tant nem adja, hanem mint segéd tudományt a történelembe bele olvasztja.

**) Prot. E. I. lap 35. 36. 37. számaiban. 1860.

ki a szerint tanított, nem alacsonyult géppé). Ezután előadja, miféle iskolai intézeteink voltak nekünk reformátusoknak hajdan; megdicséri a tanárok buzgalmát, azt a „non iners, pauperque voluntas“-t, *) elmondja különösen a gimnáziumokról, hogy azoknak az egyetemes humanisztikai műveltséget megadni volt rendeltetése; elutasítja a reáliákat az ipariskolákba, s legfeljebb a legalsóbb osztályokban enged nekik helyet; mert félő, ugymond, hogy ha vegyítünk, gimnáziumaink sem ipar, sem tudós tanodák nem lesznek. Mindezek után végül ily rendezetet ajánl:

a) Álljon a gimnázium három szakaszból: 1. Progimnázium, 2. Gimnázium, 3. Gimnázial-liceumból, számítva mindenikre 3—3 évet.

b) A progimnázium legyen az, a mi régen Debrecenben a három alsó latin osztály. Ide beveszi a reálékat is. Legyen három tanár, ha nem telik, kettő, kik kurzus szerint tanítsanak; de egy osztályban csak egy.

c) A gimnázium legyen az, a mi régen a novicius retorika és két humanitás Debrecenben. Három tanár, osztályrendszer szerint; ha nem telik, egy is elég. De a kevés reáléra és német nyelvre egy szaktanárt külön kell állítani.

d) A gimnáziale liceum mint a régi három évi bölcsészeti tanfolyam, aunyi szaktanárral a mennyi telik.

Mit, mennyit, mikép kellene aztán ezekben tanítani: azt intézzék el a pátronátusok.

Ennyi az egész, nem több.

4) Terray Károly a magyarhoni protestáns gimnáziumok rendezése című cikkelyében *) előre bocsátván, azt, hogy az osztrák organizáció a korunkban legtökéletesebbnek tartott szász-porosz tandrendszer nyomán készült, hogy maga a miniszteri előbeszéd biztosítást ad a

*) Mint tüneményt említi fel Hari Pétert, ki Szigeten a nemzeti osztályokon felül, minden tudományokat egy maga tanítván, lelkészképes ifjakat is bocsátott ki keze alól. Tévedett az érdemes cikkíró. Hari egyedül az akadémiai (filozofiko-theologiai) osztályban tanított, ott sem maga, hanem mindig másod magával, ki filozofia professzora volt. A latin és nemzeti iskolákat, mint másutt, végzett diákok oktatták. Hari studiorum direktor volt felettök, mint a neveléstannak is tanára.

**) Prot. E. I. lap, 37. szám, 1197. hasáb.

felől, miszerint a gimnáziumok szervezetében a javításnak, változtatásnak, ha az szükségesnek találtatik, fenn van hagyva a lehetőség: kimondja várákozását a protestáns egyházzól, hogy e körülményeket felhasználva, igyekezék az Entwurf alapján gimnáziumai számára oly tanszervezetet készíteni, mely mind elveiben és részleteiben, mind alkalmazásában minden részzől kielégítsen. E szavakból kitűnik, hogy Terray tulajdonkép nem akar többet, mint az Entwurfot idomítani körülményeinkhez. E módosítások lennének

a) filozófiának, magyar történelemnek, statisztikának s földrajznak nagyobb mértékű előadása.

b) a négy alsó osztályban osztályrendszer szerinti tanítás, mivel itt a tanár még nevelő is.

c) A tanárok száma kevesbítettethetik, ha némely tudományok közösen adatnak kurzus szerint kétkét osztálynak.

d) A tudományok beosztása majdnem az, a mi az Entwurfban. Változtatás a történelem és bölcsészetre nézve van és az I. II. osztályi természetrajzra. A bölcsészettől felveszi az egész rendszert a VII. és VIII-ba. Az alsó szakaszbeli történelem részletei meg vannak szakgatva; bár az egynemű részletek bizvást maradhattak volna egy folytatában. *)

A nyilvános lapok utján való ezen tájékozódások ideje alatt megtartatott Pápan, ápril 13. s azt követő napjain a népiskolai választmány kitűzött ülése: abban az lett a megállapodás, hogy még az 1860. év folytán tartassék egy közös tanári értekezlet Pesten, a négy szuperintendenciabeli minden fő és közép iskolák tanárai résztvevése mellett. Ott vétessék vizsgálat alá a debreceni tanárok által készített gimnáziumi tanterv, a különböző iskolák tanárai által tett észrevételekkel együtt s ezek nyomán, ez értekezlet

*) Kezdett volt a debreceni tanári kar néhány tagja is egy cikk sorozatot a Prot. E. I. lap 27 számában: de csak a külföldi gimnáziumokat ismertető rész jelenhetet meg. A másik, melyben arról adták volna elő nézeteiket: micsodák a mi gimnáziumaink irányában a reformált egyház alapelvei és nemzetiségünknek kívánalmái? mint tudom, a szerkesztősséggel támadt némi differenciák miatt maradt el. Itt azon elvekről akartak nyilvánosan számolni, a melyeket követtek azon munkálat készítésében, melyre őket a Patakon tartott Népiskolai választmány megbizta volt.

állapítson meg s készítsen egy általános tantervet, mely aztán mint ilyen terjesztessék a népiskolai választmány elé, s ennek véleményével kísérve az egyházkerületek kormányzó tanácsaihoz. Pótlék utasításul adatott még, hogy az értekezlet terjeszsze ki figyelmét a gimnáziumi osztályokon felül eső karok, valamint a népiskolai tanítóképezdek dolgaira is, s ezek szerkezete iránt is adjon véleményes javaslatot.

Az értekezlet határnapjául szeptember 20-ka állapítatván meg, a különböző iskolák tanárainak meghívása a dunamelléki szuperintendens Török Pál urra bízott.

XX.

Tizenhét iskola képviselteté magát az értekezleten. Azok s a képviselők nevei e következők:

1. Csurgó: Sarkadi Károly lelkész, mint felügyelő.
2. Debrecen: a) az akadémiából: Menyhért János, Veress László; b) a preparándiából: Lengyel Zsigmond; c) a gimnáziumból: Imre Sándor.
3. Gyöngyös: Menyei János.
4. Halas: Gál Lajos.
5. Holdmezővásárhely: Kiss Gusztáv.
6. Kecskemét: Pólya József.
7. Kisujszállás: Györi Lajos lelkész, mint felügyelő.
8. Nagykőrös: a) a gimnáziumból: Warga János; b) a preparándiából: Nagy László.
9. Kunszentmiklós: Gyénes József.
10. Losoncz: Kis Gábor lelkész, mint felügyelő.
11. Miskolcz: Pásztor Dániel.
12. Pápa: a) az akadémiából: Kerkapoly Károly; b) a gimnáziumból: Csepely Sándor.
13. Pest: a) az akadémiából: Dr. Ballagi Mór, Peti József; b) a gimnáziumból: Gönczy Pál.
14. Rimaszombat (egyesült prot. g.): a) az ágostai h. v. részről: Fábri István, Terray Károly; b) a helv. hitv. részről: Baksai István, Miklovics György.
15. Sárospatak: a főiskola részéről együttesen: Csoma Mihály, Zsindely István.
16. Sziget: P. Szathmáry Károly, Szilágyi István.

17. Tur: Bihari Imre. *)

Az értekezlet a pesti református paplakon, szeptember 20-dikán, délelőtt 10 órakor nyitott meg szuperintendens ft. Török Pál ur által. Megnyitó beszédében meleg szavakkal üdvözlé az egybegyűlt képviselőket, s hogy az összejövetel célját a tanácskozzandó tagok, a történeti előzményeknél fogva is, tisztán láthassák magok előtt, felolvasá a népiszkolai választmány Sárospatakon, 1859. évi október 30-án tartott ülése jegyzőkönyvének azon pontját, melyben a tiszántuli egyházkerület debreceni főiskolájának két tanári kara fölkereték, hogy a célra nem vezetők bizonyult miniszteri gimnáziumi tanterv helyett, egy e tárgyra vonatkozó újabb javaslatot készítené, mely a négy egyházkerület főiskolai tanári karaival véleményadás végett közöltessék, s az így véleményezett tanterv az 1860. ápril 14-én Pápán tartandó egyetemes választmányhoz, ettől pedig az egyes kerületekhez terjesztessék. Felolvasta továbbá, a csakugyan Pápán 1860. ápril 13. s több ezt követő napjain tartatott népiszkolai választmányi ülés jegyzőkönyvének e tárgyra vonatkozó pontját, mely ez ügy felett tanácskozást egy köztanári értekezlet elébe véleményező bocsátandónak. Főlemlítvén végre, hogy a debreceni tanári kar a rá bízott tiszttal csakugyan elvégzé, hogy az általok készített munkát a főiskolák tanári karaival közöltetett s ezek megjegyzéseiket kétség kívül meg is tették: kijelenti, hogy ez értekezletnek rendeltetése már most a gimnáziumi rendezés iránt, az említett alapok nyomán tanácskozni, s egy célirányos tanulmányi szervezetet megállapítani.

Válaszbeszédet a képviselők részéről W arga J á n o s, mint legidősb tanár tartott.

Az értekezleti tagok személy szerinti egybeírása megtörténvén, a ft. szuperintendens ur előadá, miszerint avégett, hogy a tanácskozás megkezdethessék, rendszeresen folytathassák és kellő sikerrel végeztethessék, szükség az értekezletnek elnököt és jegyzőket választania. Elnökül ft. Török Pál ur választatott; jegyzőkül Szilágyi István és Zsindely István. **) Az elnök szabadkozott ugyan e vá-

*) A szathmári gimnázium személyesen nem képviseltethetvén magát, az igazgató Bartók Gábor irásban küldte be véleményét.

**) Nagy kár, hogy az elnökség vagy az értekezlet Napló vi-

lasztatás ellen, előadván, hogy ő egyházkerületi elnök is, de elnöke azon népiskolai választmánynak is, s e mind két testület ítélő s határozói joggal van felruházva a készítendő iskolai tanterv felett. Az értekezlet azonban még szerencsét látott e konjunkturában, a mennyiben hallója lehetvén a választott, a tanácskozás közben felmerülendő véleményeknek, nézeteknek, azokat az elkövetkezendő alkalmakkal annál körülményesebben tolmácsolhatja, mint ezt egy rövid fogalmazatu jegyzőkönyv tehetné. S erre fel is kérészt.

Konstituálva levén a gyűlés, az elnök következő tartalmu előadást tett: különbözök a tanításnak azon ágazatai, melyek javításáról véleményt adni e tanácskozmány egybejött. A theologiai, filozofiai, képezdei s gimnáziumi szakok iránt egyképen utasítva van. Mindezek között legfontosb a gimnázium ügye, mint oly institutumé, mely mindnyájokra nézve közös alapintézet. Mint ilyennek mindenik szakra, de a többieknek is ahhoz képest, a mint egymás felett állanak egymásra, a szakadatlanság és egymásból folyamás elvénél fogva oly befolyása van, hogy méltán követelheti a felsőbb az alsótól: mily képzettségük legyenek azok a növendékek, kiket ez, amannak oktatása s vezetése alá bocsát. Ehez képest két irányát látja előadó a munkálkodásnak: a) egyik: kifejezni, mit kíván valamely szak a vele alulról közvetlen kapcsolatban álló intézettől? egyszersmind, hogy részint önállólag, részint e felsőbb szak kívánalmához képest mindenik szak miképen ohajtja magát rendezni?; másik, hogy a mennyiben minden felsőbb institutumnak a gimnázium az alapja, s tulajdonképen csakis ennek rendezete végett hivatott egybe az értekezlet, közelebbről ennek miképen leendő alkotása iránt tanácskozni. Szóló az elsőt látná ugyan célirányosbna, s indítványoz is a szakokhoz képest három választmányt kiküldetni; ha azonban a többség a gimnáziumi ügyet ohajtja most mindjárt felvétetni: azt tűzi ki tanácskozás tárgyaul.

A nyilatkozók a gimnáziumi ügyet kívánják.

Elnök a gimnáziumi ügyet veszi fel, s a tanácskozás tárgyaul felteszi először is annak meghatározását: Mi a gimnázium célja?

vökről is nem gondoskodott. Az elmondott nagy fontosságú beszédek megérdemlették volna hogy fenmaradjanak.

A tárgyalást Wurga János (Kőrös) kezdte meg, fejtegetvén a gimnáziumi oktatás célját, s a l a n y i szempontból indulva ki, azt az emberi három főtehetség kifejtésében s megerősítésében állapította meg, hogy ekép a növendék képessé tétessék a szaktudományok sikerrel leendő hallgatására. E három főtehetség pedig a gyermek fejlődésének három külön egymás felett álló stádiumát jellemezvén, ehhez képest a tudományok beosztásában szinte e szempontokat kívánja megtartatni. Több következő szólók után Ballagi M. (Pest), egy rövid pillantatot vetvén a közelebbi évek alatti munkásságára gimnáziumainknak, azt a hiányt fedezi fel, hogy a mennyiben a legfelsőbb osztály után a növendékek közvetlenül a theológiára léptek át, e tanosztály kívánalmaihoz képest nem találták azokat mindig kellő készütségűeknek, különösen azon tudományokban, melyek a theologia sikeres tanulmányozásával közvetlen kapcsolatban vannak. Így pl. a szentkönyvek ismerete, a latin klasszikum studium fogalmazási ága nagy mértékű hiányosságot, sőt hátramaradottságot mutattak. Kerkapolyi K. (Pápa), egy lépéssel tovább menve, az iránt emelt panaszt, hogy a filozófiai tudományok hátterbe szorítottak s protestáns növendékeink, kik világi pályára léptek, a tulajdonképi bölcsészetet teljesen nélkülözve kénytelenítették ott hagyni elébb a gimnáziumot, azután a jogakadémiát is, a hol többé semmi filozófiai tudománynak helye nincs. A sérelmek s e hiányok fölemlítésétől szónok egy diverziót csinált; elhagyván t. i. a kérdést, mely kitűzve volt, hogy a gimnáziumok célja határozassék meg: azt a véleményét fejezte ki, mely szerint bajainkon csak úgy segíthetni gyökeresen, ha megválva az eddigi tértől, visszamegyünk a régire, visszaállítjuk a hat osztályu gimnáziumokat, s a filozófiai tanfolyamot úgy, mint ezek 1848. előtt voltak. A kérdés így átfordítása, még inkább pedig azon intenció, mely mind ezen, mind a Ballagi szavai némelyikéből kitűnni látszónak vétetett, mintha, ha van hiány, s nem elég foku előmenőség itt ott egyes iskoláknál némely tudományokra nézve, az a tanároknak volna egy részt felróható, izgalmat keltett, s folyt ettől fogva a tárgyalás nem a kitűzött kérdésről, hanem mellékes dolgokról, melyek leginkább a tett kriminációkra szolgáltak válaszul, úgy any-

nyira, hogy mentül tovább haladt a vitatkozás, annál messzebb tűnt még árnyéka is az elnökség által kitűzött kérdés tárgyalásának. Közben Peti József (Pest) tesz szót s kéri az elnököt, hogy miután a hat osztályu gimnázium mellett szólók után, ellene senki sem nyilatkozott, mondana határozatot.

Elnök. E szerint a szólók a hat osztályu gimnázium mellett volnának. *)

Az elnöki kimondás a tanácskozók nagy többségére erősen hatott s még azokat is, kik eddig nem szólottak, s inkább csak tájékoztatólag tartották magokat a vitatkozók közt, nyilatkozni kezdettek. Leghatározottabban szólott Csoma M. (Sárospatak). Küldői elismerik, ugymond, a jelen gimnáziumi rendszer hiányait s törekedtek is azon javítani, protestáns jogaiknál fogva lefolyt évek alatt is. De a hiányt főképp abban találják, hogy az Entwurf szerint szervezett gimnáziumi oktatás még 8 évével sem elegendő arra: hogy protestáns ifjainkat kitűzött szakpályákra (theologiai, jogi) kellőleg kiképezze, melyen minden áron javítani akarnak s a theologiai szakig a tanfolyamot legalább 10 évre szaporíttatni kívánják. **)

E beszéd után a tanácskozás némileg társalkodási jellemet kezdett magára venni, egy helyen egyik, más helyt másik ágáról folyván a fölvetett eszméknek a vitatkozás. Annyi tisztán látszott, hogy a vélemények már meghasonlottak, s egy pont köré gyűjteni azokat mindinkább nehe-

*) Észrevehette az olvasó a furcsa konkluziót. Elnök: kitűzte tárgyalásul: Mi a gimnázium célja. Határozat: A gimnázium célja, hat osztály. Ez tény. Minek kelljen tulajdonítani ezen oldalosapását, a tanácskozás menetelének: nem keresem. De, hogy magok, a kik ide csavarodtak át, érzették, mikép venné ki magát e passzus a jegyzőkönyvben, onnan bizonyos, mert midőn szó tétetett fölére, helyesnek látták, hogy kimaradjon s fölére említés se tétessék. A minthogy oda nem is jött be, Sz. I.

**) A tiz évet azonban sem küldői, sem szóló, nem gimnáziumi, tanfolyamnak, hanem küldőinek többsége kettőt; szóló pedig ha szinte akkor nem fejezte is ki, még többet kívánt a tiz évből filozófiai tanfolyamnak különíteni el, mivel véleménye szerint egyeb a tudományos képzésre vonatkozó érveken kívül, a később szükségképpen bekövetkezni kellő jellemzilárdságnak s önálló szabad gondolkodási s cselekvésre elhatározó képességnekrovására nyújtatik nagyon hosszúra a gimnáziumi, mindenesetre az ifjuság nagyobb függését, s a tanár közvetlen vezetését igénylő, oktatás. Szerk.

zebbé lett. Végre is az elnök szólt közbe: Ime oda jutotunk, mit először is indítványozék. Mindenik szak embe-
reinek vannak egymástól követelni valóik, különösen kö-
vetelőleg áll pedig majd mindenik rész a gimnázium irányá-
ban, mely követelmények pontjai, hogy határozottan formu-
lázva nincsenek; ott látom a divergenciákat sarkallani. Meg-
újítom tehát indítványomat. Küldessék ki három választmány,
a három szak szerint, formulázza mindenik a maga állá-
sát, s azt, mi igényei vannak a sorban alatta álló
intézetre nézve. S ha e munkálatok elkészültek: akkor ve-
gyük őket teljes ülésben tanácskozás alá.

Az indítvány elfogadtatott.

A választmányok ekképen neveztettek ki:

a) A theológiában: Ballagi Mór, Győri Lajos, Kiss
Gábor, Peti József, Sarkadi Károly.

b) A filozófiában: Csoma Mihály, Kerkapoly Ká-
roly, Terray Károly, Warga János, Veress László. *)

c) A képezdében: Günczy Pál, Lengyel Zsigmond,
Nagy László, Zsindely István.

d) A gimnáziumban: Baksai István, Bihari Imre,
Csepely Sándor, Fábri István, Gal Lajos, Gyenes József,
Imre Sándor, Kiss Gusztáv, Menyei János, Miklovics György,
Pásztor Dániel, Pólya József, Szathmári Károly, Szilágyi
István.

Az elnök átadja a gimnáziumi választmánynak a deb-
receni tanárok által készített ismeretes tantervet, azzal a
megjegyzéssel egyébiránt, hogy ahoz tartania magát nem
szükséges.

Peti J. (Pest) kívánja, hogy a gimnáziumi választ-
mány utasíttassék, miszerint tantervezetében a hat osz-
tályon túl ne terjeszkedjék, mert akkor haszontalan mun-
kát fog cselekedni. Nem fogadtatott el azon alapon, mert
az ügy kérdés az eredeti indítvány állapotjára tételvén
vissza, így az elnöki kimondás megszűnt kötelező lenni:
különben is, ha a többi szakok teljesen szabad kézzel van-
nak kibocsátva, nincs miért ezt a szabadságot csak a gim-
náziumi választmánytól tagadni meg. Egyébiránt ott lesz
a közülés, akkor megmondhatja kiki véleményét felőle.

*) Az olvasó észre fogta venni, hogy itt a filozófiai kar, már
ugy szerepel, mint tényleg fenálló institutum. Sz. I. 1)

1) Szerintem csak úgy mint melynek egy prot. főiskolában szük-
ségsképen felállíttatnia kell. Szerk.

XXI.

A gimnáziumi választmány még az nap, szeptember 20-án megkezdette munkálkodását, s folytatta azt a következő 21-dikén is, az ügy minden ágának teljes komolyságu tárgyalásával.

Elnökké Szilágyi István, jegyzővé Csepely Sándor választattak.

Az ülés kezdetén Pásztor Dániel előadja, melyszerint, ámbár a mai közülésben az elnökség által az mondatott ki, hogy a választmány a debreceni tanárok által készített tantervhez magát tartani nem köteles; de a mennyiben Imre Sándor, a debreceni gimnázium képviselője betegsége miatt gátolva van a tanácskozásokban részt venni: ennél fogva, hogy e tanoda véleménye mégis kihallgattassék, méltányosnak látja, hogy a debreceni terv illető cikkelyei, a különben szabadon felteendő tanácskozási pontokra vonatkozólag felolvastassanak, s a debreceni szavazat legalább e szimbolum által gyakoroltassék. Elfogadtatott, s szóló bizatott meg a koronkénti felolvasással.

Követvén a tanácskozás menetelét, kijelölöm a pontokat, melyek tárgyalás alá vétettek; azután elmondom az irántok tett nyilatkozványok tartalmát, vezéreszméit s a megállapodást, a mint az mindenikre nézve kimondatott.

A) A gimnázium értelmezése.

A gimnázium értelmezésében a tanácskozások először is a körül folytak: mi szempontból kell azt tekinteni általában, mint tanodát?

E kérdés eldöntésénél a szólók a helyzetből indultak ki, melyet az alsó és felső társaihoz képest elfoglal. Az előadások tartalma oda ment ki, hogy a gimnázium a tudományos képzés pályakörében közepén álló intézet a népiskola s az akadémia között, melyek közül amaz átveszi a növendéket, megkezdí annak képzését, ez pedig bevégezi azt. E helyzeténél fogva, így folytak tovább a fejtegetések, kettős rendeltetése van a gimnáziumnak, t. i. tökéletesíteni s tovább fejteni a növendékeket, kik az ele-

mi iskolából átjöttek, mind alanyilag azok tehetségeit, mind tárgyilag a közlendő ismereteket tekintve, s ekképen előkészíteni őket az akadémiai pálya tanulmányai hallgatására, közölván a növendékekkel mindazon ismereteket, melyeknek tudásától az e téren előadatni szokott szak-tudományok sikeresen tanulmányozhatása föltételeztetik.

Egyik előadó megjegyezte, hogy mivel a gimnáziumi növendékek között tapasztalás szerint nem kevesen szoktak lenni, kik egy vagy más körülménynél fogva nem lépnek át az akadémiai pályára, hanem a gimnázium végeztével vagy magánéletbe vonulnak vissza, vagy a tudományostól eltérő életnemet választanak: ennél fogva helyesnek látná, ha ezekre való tekintetből a gimnázium bevezető tanulási szakaszának vétetvén, az oktatás menete oly formán rendezetnék, hogy e középrenddé kilépendők neveltetése minden tekintetből oly egész és bevezetett lenne, legalább viszonylag, a mint ez az alsóbb fokon a népiskoláknál megállapítva s életbe léptetve van.

Ez indítvány alkalmat szolgáltatott nyilatkozni a felől, miben határozottassék meg feladata a gimnáziumnak, mint a kitűzött helyzeti határok közt, mégis önálló intézetnek?

A nyilatkozatok középpontját azon elv fejtegetése képezé, hogy a jól rendezett gimnáziumok nemcsak tanító, hanem nevelő-intézetek is, különben a célnak meg nem felelnek, úgyhogy azok munkássága ez alapon a nevelve oktatás és oktatva nevelés, mely két irány egymást áthatva, tudományt és növendéket együttesen, egyszerre illet. E tekintetből három feladata lesz a gimnáziumnak: testi, mely megőrzi a test épségét s azt ügyesíti; jellemi, mely képezi, fejti s erősíti ezt azon irányban, hogy a növendék mind izlését, mind erkölcsét, mind vallásos érzését tekintve, a szép, jó és szent iránt kellő fogékonyságúvá tétessék, akaratában, cselekedeteiben megfeleljen magaviselete a társadalommal s egyesekkel szemközt e fogalmaknak; szellemi, mely a lelki erők kiművelése által a gondolat-, természet- és polgári világban élni, hatni képessé tegye a növendéket mind elméletileg, mind gyakorlatilag.

Ez a gimnáziumnak általános emberi feladata.

A kitűzött pont feletti tanácskozás másik ága azon kérdés körül forgott: elég-e, ha a gimnáziumi oktatás csupán az általános műveltségi követelményeknek kíván megfelelni?

Nem elég, volt az általános vélemény. Hiszen az osztályok Entwurf-nak épen az az egyik sarkalatos hiánya hozzáuk mérten, mert polgári önlétünket teljesen semmibe sem vette, sőt az egyes közhatósági organumok ezt még az egyházi irányban is igyekeztek, minden protestáns jellemünk ellenére fentartani, se külön színezetet elhalványítani. Pedig a nevelő intézeteknek, s így a gimnáziumoknak is, vannak épen rendeltetésökből folyó különös kötelességeik, melyeket, ha a célnak, a miért felállítottak, megakarnak felelni, teljesíteni, az egyetemesen felül is még, tartoznak. A növendék ugyanis, nem csupán ember a szó széles értelmében, nem kozmopolita: hanem vannak különösebb viszonyai is, melyekbe őt a társadalmi rendezet helyeztette. Ily viszony név szerint, hogy ő tagja valamely nemzethez, tagja valamelyik egyháznak a fenállók között. Ha azért a gimnáziumok, az általános irány mellett a társadalmi nevelés külön elveit alkotásban, kivitelben szem előtt tévesztik, rendeltetésöknek, mert alapjuk a társadalmi szükségben nem gyökeredzik, egészben meg nem fognak felelni. Ellenben ha ez elvek jogosultaknak ismertetnek a közoktatásban: akkor a növendékek az egyetemes emberi képzettség mellett, birnak öntudatával a nemzeti és egyházi önálló életnek is, azt szeretik, ahhoz ragaszkodnak sat. sat.

Kimondatott: mint akármely tanintézet, úgy a gimnázium is csak akkor életre való, ha így van kapcsolatban az élettel, így olvasztja össze magában az emberi, nemzeti és egyházi elemeket, irányokat s szellemet, mert csak ekkép vannak benne az életben, nem pedig kívül annak társadalmi körén.

E szerint e választmány oly gimnáziumot ohajt, mely az emberi általános művelődés föltételein felül még magyar nemzeti és protestáns külön társadalmi kívánalmainkat is kielégítse, s melyben ne csak embereket neveljünk az emberiségnek, hanem ugyanazokat magyar és protestáns érzületű hazafiakká s egyháztagokká is képezzük.

B) Mikép valósíthatja hivatását a gimnázium?

Kétségkívül, így tette tájékozó előadását az elnök, oktatás és nevelés azon eszköze, melyek a tanár rendelkezésére állanak, s e kettőt kell tennie, hogy azon cél, mely

a gimnáziumok működései elébe kitűzetett, eléressék. Az ismeretközli oktatás eszközei a tudományok s ezek sorozatát a lelkiképzés határainak figyelmes áttekintése mutatja ki.

Kör, nem és ágazat szerént a gimnáziumi tantárgyak sorozatát következőkben állapította meg a választmány:

1. **Vallástudományi kör.** Általános keresztyén és különös protestáns k. vallás és egyháztan. a) tanítmányban (hittan, erkölestan). b) intézményben (kultusz, egyházjog). c) történetben (vallás és egyháztörténet).

2. **Nyelvek és irodalmak köre.** a) Ó klasszikus ág; tehát aa) latin nyelv és irodalom. bb) hellen nyelv és irodalom. b) Élő nyelvek ága; tehát aa) magyar nyelv és irodalom. bb) idegen nyelvek közül α) német nyelv és irodalom. β) francia (s angol) nyelv.

3. **Természeti tudományok köre.** a) Mennyiségi irányban (mathesis) aa) számtan, bb) tértan. b) Milyen-ségi irányban aa) tárgyak tana (természetrajz), bb) természeteménységek tana, még pedig α) külsőké: természettan (fizika), β) belsőké: vegytan.

4. **Történelmi tudományok köre.** a) Földrajz, mégpedig aa) egyetemes világ földrajz, bb) hazai földrajz. b) Történettán, mégpedig aa) állam történet, u. m. α) világ történet. β) magyar történet. bb) műveltség története. c) Államtan (statisztika), mégpedig aa) általános sat. bb) magyar föld statisztikája.

5. **Bölcsészeti tudomány kör** a) Gondolkodástan. b) Lélektan. c) Műbölcsélet.

6. **Testgyakorlati kör.** a) Általános testgyakorlat. b) Különösebb ágai a testgyakorlatnak.

7. **Zenei kör.** a) Énekléstan; mégpedig aa) egyházi énekág, bb) világi énekág. b) Zene, egy vagy más ágban.

8. **Rajzolósi kör.** a) Sajátképi rajz, mégpedig általános és különös (p. o. építészeti, iparos sat. . b) Szépírás, az élet szükségéhez alkalmazva, magyar és német.

Hogyan értett a választmány az iránt: mimódon lehesen ez ismereti tárgyaknak még egyetemesb természettel bíró ágait is a külön nemzeti és protestáns célokra felhasználni: nem tartom feleslegesnek a nyilatkozatok ide vágó nevezeteseb pontjait röviden feljegyezni.

A kimutatott tantárgyak között, így szól az egyik elv, vannak olyanok, hol az egyetemesből organikus menetel útján, mind nemzeti, mind egyházi irányban kifejlődik a külön tudomány ág. Így p. o. a vallási tudományok egyik ágát teszi a protestáns egyház és annak tudományának sat. ismerete. A történelmi tudományok közt ott van a haza földrajza, államismérete és történelme, a protestáns magyar egyháznak története, mind tisztán történelmi, mind jogi szempontból. A nyelv és irodalmi tudományok egyik ágazatát teszi a magyar nyelv és irodalom, úgy a mint van, s a mint hajdan volt.

A mely tudományok, e tekintetből merevebb természetűknél fogva külön ágat nem bocsáthatnak magokból, ott a szemlélet és alkalmazás fogja őket a hazai térre átvezetni s ez által mozdítani elő a haza ismeretét. Ilyenek a természetrajz egyes ágazatai.

A hol ez sem lehetséges: ott a gimnázium a tárgyalás mód szellemét és irányát veszi segítségül, mely alkalmazva, s így indirekt úton hat s fejt hazafiúi érzelmeket, indít kegyeletre hazafi s vallásos erények iránt. Ilyen az ó klasszika irodalom egész mezeje.

A testügyesítő körben a z ē n e minden bizonynyal úgy egyházi, mint nemzeti szempontból kétségtelen tényező.

A jellemképződés mind e faktorok összehatásának eredménye: s valamint van magyar és protestáns jellem tényleg: úgy lehet jövőben is oda munkálni a nevelő oktatásnak, hogy azok ezutánra is megőriztessenek és fenmaradjanak.

Mind ezek középpontjává teszi pedig a választmány a tanárszemélyét, kitől, mint növelőtől várja az ügyes pedagógiai tapintatot a fegyelem kezelésben, az ügyszere tetet, folytonos figyelme őrködést, részrehajlatlanságot, igazságos elismerését a törekvésnek, s azt a képességet, hogy tudjon hatni a szépnek, jónak, szentnek érzetése és ismeretése által a kedélyre és akaratra.

Itt van helye megemlítenem az okot, melyből indult ki a választmány, midőn az éthikai irányu tudományok mellé a reáliákat is felvevén, kijelentette, hogy az általa véleményezett szellemű gimnáziumban az ifjúság képeztetése a humanizmus és realizmus egyesült irányában történik. T. i. a humanisztikumok, különösen az ó klasszika irodalom

már hisztóriai jogosultságánál fogva is, oly jellemző lényeges részei a tudós gimnáziumnak, hogy ezek hiányában megszűnnék az olyan lenni; ellenben a reáliák kirekesztésével elvesztené maga alól az élet s társadalom földét, melyben kell pedig állania, ha annak számára hasznavehető növendékeket akar képezni. Azonban ez egyesítés által, kijelenté a választmány, nem szabad szintelenné válnia s határozatlanul ingadozóvá lennie sajátlagos rendeltetése iránt, mely már a történelmi kifejlődésnél fogva is inkább a humanizmus felé hajlik, minek ennél fogva meg van a maga történeti joga. E három pontban mondta pedig ki a választmány az egyesülés módját:

a) A nyelveket hozza a tanár kapcsolatba az élettel, azaz az életnek tanítsa őket, részint közvetlen használatra, részint, hogy az irodalom termékei által a növendék jelleme képeztessék.

b) A reáliák rendeltessenek alá egyrészt a formális képzés elvének; azaz a gyakorlatiasság behozása mellett nem kevésb súly fektetessék arra, hogy azok előadása ne csupán ismeretközlő legyen, hanem képző is, képzője a lélek tehetségeinek s eszközölje azok harmóniás kifejlődésének.

c) Az összes időnek, mely a növendékek valamelyik osztályának képzésére s oktatására van szánva, $\frac{1}{3}$ -da fordítassék a reáltanokra, $\frac{2}{3}$ -da a humanisztikumokra.

C) A tudománykörök, nemek és ágak méltatása a felveendő részletek mennyiségére nézve a gimnáziumok egyesült humanisztiko reál szempontjából.

Miután a gimnáziumban előadandó tudományok sorozata megállapított: tekintvén azoknak ága k szerint nem kevés számát, helyén volt azon többek által tett észrevétel: miképen fog e tetemes mennyiség úgy beosztathatni, hogy a reáliák részletes volta mellett el ne veszítse a gimnázium felállított tulnyomólag humanisztikai jellemét? méltó levén az az aggodalom, a mi nyilvános lapokban is helyt talált, hogy így mind két iránynak eleget akarván tenni a gimnázium, majd egyiknek sem fog kellő eredménnyel megfelelhetni.

Az eszmék kicserélése után a nyilvánított vélemények egyeztetésénél fogva, (arra nézve, hogy a kitűzött tudományágak közül csakugyan egy sem hagyható el veszteség nélkül, egy volt az értelem), nem látta a kivített a választmány lehetetlennek, a mennyiben a tetemes szám csak az által s akkor lehet feltűnő, ha a kimutatott tudományok, alosztályaikkal együtt egymás mellett gondoltatnak, még pedig egymás mellett minden egyes tanosztályban, közelebbről minden egyes héten, mint az összes tanítani valók legkisebb pályakörében. Azonban helyesen jegyeztetett meg, miszerint a pedagógiai szempont azt kívánja, hogy a beosztásnál, ne csak az egymás mellett, hanem az egymás után, sőt az egymásban lét elve is figyelembe vétessék, a mit nemcsak megenged, de sőt követel, nemcsak a növendék lelki fejlődése fokainak, hanem az egyes tantárgyak s azok ágazatainak természete is.

A megállapodás következő pontokban történt:

a) Egemás mellett csupán fő tantárgyak álljanak s adassanak elő. Ezt követeli az egyszerűség, ezt a tulhalmozottságnak elkerülése. Így tárgyaltnak egymás mellett a vallás; latin, hellén, magyar, német nyelvek s irodalmak; történelem, természettudomány, mennyiségtan, bölcsészet; rajz, szépirás, ének, gimnásztika; de nem adathatók egyidejűleg (azon egy héten) egymásból kiválasztva. p. o. a természettan és természetrajz, világ és hazai történelem.

b) Egemás után kell jöniök.

α) a tárgy természeténél fogva azon egyes kisebb tanágazatoknak, melyek egymással organice állanak kapcsolatban. Ily viszony van névszerint a természettudomány egyes ágazatai közt, a hol a természetrajznak (tárgy) meg kell előznie a természettant (tűnemény); ilyen van a mennyiségtanban, a hol a számtan megelőzi a tértant, ha szinte azután kapcsolatosan mehetnek is.

β) pedagógiai szempontból egymás után követel a gyermeki tehetségek fejlődésének fokozata a fő tantárgyak némelyeire nézve. E név szerint az eset a nyelv és irodalom egész osztályában. Az a nyelv ismérete már föltételeztetvén, legcélszerűbbnek látszik, ha lépcsőként menne a szaporításban, ez mindig csak egy egy ujnak hozzávétele által eszközöltetik. Ez lehet a viszony a földrajz

és történelemben. Elvképen az lett megállapítva: akkor hozni be új tárgyat, midőn a növendék az elsőben már jól megerősödött, hogy egymás haladásának utjában ne álljanak.

c) Egymásba olvasztás jöhet elő a tanítás egyik vagy másik fokozatán, midőn valamely tanág önállóságát veszti, valamely másik tanágba, részint segéd, részint organikus darab gyanánt bepótoltatik. Így lehet a földrajzot beolvasztani a történelembé és viszont; így a hazai és műveltségi történetet az egyetemes történelembé, így a vegytant a természettanba, ásvány és növénytanba, földrajzot az állat- és növénytanba sat.

Reméli a választmány, hogy ez elvek mind két iránynak eleget tesznek, s a mellett, hogy ily beosztással a gimnázium megtartja tulnyomólag humanisztikai jellemét, a reáliáknak is biztosít annyi helyet, a mennyi őket itt, mint nem sajátképi reáliskolákban megilleti.

D) A gimnáziumi tanfolyam tartamának években meghatározása.

Élénk és komoly fejtegetéseknek volt tárgya azt meghatározni: mily hosszú legyen a gimnáziumi pálya, hány évre terjesztessék ki annak határa?

Három szempontra vihetni vissza az előadásokat: lélektanira, mely a növendékek lelkitehetségeinek fejlődéséből indult ki, anyagira, mely a tudományok összevételének számára és fontos voltára alapítá okoskodásait, történetire, mely a protestáns gimnáziumok multjának korszakokonkénti eredménye után kívánt határozni.

A lélektani alapok fejtegetését a debreceni tanárok tantervjavallata ide vágó cikkelyérek felolvasása nyitotta meg. E terv szerint a gimnázium működése tárgyaul átfogja az emberi életnek azon szakaszát, melyben az, a kiképezetésre legalkalmasabb, tehetségeire nézve legélénkebb, t. i. a gyermeki és ifjui kor azon részét, melyben még a különböző életnemhez vonzódás és kiváló hajlamok nem egész bizossággal ismerhetők fel, nem elkülönözten fejtendők, de a mennyire lehetséges, összhangzatban tartandók és képezendők. Ezen nézethez képest a gimnázium legcélszerűbben nyolc évre terjedhet, vagy nyolc osztályt foglal-

hat magában egy-egy éves tanfolyammal. Csepely S. (Pápa) onnan indult ki, hogy a gimnázium középtanoda, középen áll a népiskola és akadémia, közelebb a bölcsészeti tanfolyam között. Ha már tekintetbe vétetik, hogy az elemi képzés 10—12 év előtt be nem végezhető, az akadémiai bölcsészeti szellemű előadások szerinti szaktanulás 18—20 év előtt alig kezdhető meg a nélkül, hogy a felsőbb előadás eredménye ne veszélyeztettesék a miatt, mert a növendék tehetségei ez idő alatt még mindig a fejlődés idejében vannak, s megállapodottnak azokat vagy épen nem, vagy csak a legritkább kivételek gyanánt lehet mondani: bizvást állítható, hogy a gimnáziumi pálya a gyermekkor felső éveit a serdülő egész kort s az ifjúság elsőbb esztendeit egészen magába tartozik foglalni. Ő ennél fogva kilenc évet ajánl a gimnáziumra; annyival inkább, mert abban a meggyőződésben van, hogy a tantárgyak felvett tömegét kevesebb időre nem is lehetne célszerűn beosztani.

A kilenc év ellen voltak ugyan ellenvetések: de abban az egész választmány egyetértett, hogy a tudományok tömege csakugyan nagy fontosságú körülmény, mely megérdemli, hogy a tanácskozók iránta figyelemmel legyenek. Különösen ki volt emelve a nyelvtudományok köre, s itt különösen az ó klasszikai ágazat, mely, ha tekintetbe vétetik, hogy csakugyan ők a gimnáziumnak sajátképi középpontja, s ha kívánjuk, hogy az a maga éthikai egész hathatóságában felhasználathassék s gyümölcsöző lehessen a fiatal lélekre, méltán követel maga részére annyi tért s időt, a mennyire okvetlen szükség van, hogy a vele foglalkozás valóban hasznot adó legyen. Régebben midőn a klasszikai tudományok mondhatni egy magok foglalták el a tért a gimnáziumban, s egy kettő a reáliák közül, mondhatni majd csak mint melléktudomány türetett úgy szólván amazok oldalánál, lehetett ok, hogy az évek száma a lehetőségig kevés legyen: de most, ha többet akarunk, mint sem figurálni csupán a reáliák méltányos behozatalával, időt is kell engednünk, a mi alatt közhasznu voltukat behizonyíthassák. Különben okvetlen be kellene következni az esetnek, hogy vagy egyik irány lerontólag hasson a másikra, s így sem a reáliákban, sem a humánisztikumokban

ne legyen siker, vagy, hogy egyik felül kerekedjék a másikon s azt elnyomja, akármelyik esetben pedig, hogy az ily erőltetett munkálkodás előlje a gyermeki tehetségeket, vagy kisebb mértékét véve a bajnak, zavarba hozza s elbénítsa, legalább gátolja nyomos és arányos kifejlődésökben s megállapodásokban.

Hivatkozás történvén gimnáziumaink régibb állapotjára, Szilágyi I. (Sziget) alkalmat vett innen némi, e tárgyra vonatkozó adatokat a multból főlemlíteni. Gimnáziumainknak 1790-től fogva való történetei bő tanulságu részletekkel szolgálnak e tekintetben. Debrecen 1793-ban 8, később 7 osztályban állapította meg a gimnáziumi pályát, mihez az 1804-ki koordináció még két éves enciklopédikus kurszust csatolt, úgy hogy e 9 évet át kellett tanulnia mindenkinek, mielőtt a filozófiai, jogi és theologiai pályára bocsátattott. Adjuk hozzá, hogy mindez a klasszikus miveltség érdekében történt, s oly időben, midőn még latin volt a tannyelv, a reál tudományok pedig sokkal kevésbé voltak képviseltetve a tanrendszer által, mint azt napjainkban látjuk, később 1822-körül az országos Ratio Educationishoz, s a kath. tanintézetek szerkezetéhez alkalmazkodás szülte, hogy a két alsó humánitási osztályon felül eső évek elszakítottak a gimnáziumtól külső képzéssé maradjon a tulajdonképi középiskola hat évre terjedő tanfolyam. Sárospatak legtöbb ideig megtartotta a 8 osztályt, azon alaptól indulván ki, hogy ha már a klasszikum studiumoknak osztaniak kell az időn a reál tudományokkal, legalább adassék rá mód, hogy mindkét ág eredménynyel tárgyalathassék. 1837. körül történt, hogy itt is hat osztályra csonkítottak a gimnázium. S mi volt az eredménye mindezen korszakonkénti állapotoknak? Embereink szeretik főleMLEgetni a hajdani nevelés klasszikus virágait, s örömmest teszik ellentétbe a mai korral, melyet s ama régi korokat le tekintetből alig lehet egy órában említeni is. De vajjon a hátramaradottság vajjon csak a mai napok mai szüleménye-e? Avagy nem a multban lett-e alapja megvetve? Huszonöt éve már körülbelül, mióta hallom e hanyatlást; de mikor nem tagadom: egyszerűs mind arról sem felejtkezem el, hogy a klasszikum studiumok e hanyatlása iskoláinkban ott kezdődik, midőn a reáliák behozatala s a tannyelv magyarra változtatása alkalmával, a helyett, hogy

ez utóbbinak megfelelő segítő eszközt találjanak, a mely arányban szaporították előljáróink a teendők sokaságát, azon arányban kevesítették a gimnáziumi képzésre kellő időnek mennyiségét. Előadó véleménye szerint vissza kell menni a régibb multra, s ennek tanúságai nyomán ohajtja, hogy a gimnáziumi pálya hossza legalább is nyolc évben állapíttassék meg; azt értvén alatta, hogy a gimnáziumba fölvelt tanulmányok egymásból s egy elv szerint folyó tanításának belső egyöntetűsége ne szakasztassék meg más irányus szellemű tanítással legalább is nyolc évig. Vádolhatni talán őseink elfogultságát egyben másban a tanítás ügy körül, a minek súlyát azonban koruk nézetének lehet legnagyobb részt felróni: de e részben úgy látszik ismerték az emberi tehetségek fejlődésének természetét, s bizonyynyal mondhatni e tekintetből jóval felülmúlták a németföldi iskola alkotókat, kik e dologról csak az újabb időben kezdtek alaposabban gondolkozni.

Ez okoknál fogva egy értelmű volt a választmány véleménye a legalább is nyolc év mellett; a mennyiben azonban a jogi institutumok fennálló szervezetének következtében a filozofiai pálya a világi életre készülő növendékeinkre nézve ugyszólván elveszett, s e nemből lehető képeztetésükről gondoskodva nincs: a választmány jónak látott még egy kilencedik évet is venni fel, melybe aztán a szorosán gimnáziumi tudományokon felül a filozofia tulajdonképi részei adatnak elő, hogy addig is, míg a viszonyok változtával az egyház e hiányról érdemleg gondoskodhatandik, e részben is segítve lehessen és legyen.

Mikor azonban a választmány a gimnáziumi képzés tartamát kilenc évre terjeszti ki: távol van attól, hogy a jelenleg fennálló osztrák Entwurf azon elvéhez csatlakozzék, mely szerént bizonyos kategóriai mértéket jelöljön ki a patronatusok számára, s így az egységet a merev külsőségre is kiterjeszse. Sőt inkább a fentartó testületeknek jogai közzé számlálja, hogy bár hány osztályból álló gimnáziumokat is tarthassanak az anyagi erő mértékéhez képest; azon lényeges hozzáadással, hogy a legkisebb terjedelmű gimnázium is (mely minimumát az osztályok számának meghatározni a választmány az egyházkerületekre bizza) oly mennyiségben tartozik osztályonként a tudományokat előadni, hogy a nagyobb számú osz-

tálylyal bíró gimnáziumokba menendő növendékek a kompetens osztályba főlvétethessenek. Vallási és nemzetiségi ügyeink igénylik, hogy magyar protestáns gimnáziumok inkább több, mint kevesb számmal legyenek.

Az életkort, a mikor a növendék, föltevén, hogy a főlvetetéshez megkívántató mértékét a tudományoknak az elemi tanítás után megszerzették, a gimnázium legalsó osztályába főlvétethetik, a betöltött 10-ik évben látta megállapítandónak a választmány.

E) Alsóbb és felsőbb irányu képzés a gimnáziumban.

Hogy a gimnáziumi tanításnál, még azon időkben is, midőn az alkotók ugyszólván csak a tapasztalatból indultak ki a szervezésnél, két fokozatot különböztettek meg, egy alsót és egy felsőt: az a nem régmúltból is eléggé tudva van. E fokozatok képviselője volt névszerint az iskolában a grammatikális és humanitási osztályok elkülönzött nevezete, melyek közül az első a nyelvbéli (szó és mondat) alakokkal, a második az irodalommal foglalkozott (elméletileg, gyakorlatilag, történelmileg). Hogy a választmány e két fokozatnak megtartása s a tudományok többi ágaira is kiterjesztése mellett nyilatkozzék: befolyással voltak erre azon előadások, melyek a lélek tehetségeit vevén alapul, a növendék gyermek és fiatal kor fejlődési fokozatára s annak lépcsőzetes menetelére figyelmeztettek. Csepely S. fölemlíté, hogy a gimnáziumi pályakört két külön fejlődöttségi fokozaton álló növendékek járják: serdülő gyermekek és ifjak, kik közül az elsőknél az érzés, képzelet s emlékezet, az utóbbiaknál a kedély, értelem és akarat munkások s uralkodók; s ha akarjuk, hogy az oktatás mind a lakilag, mind a nyagilag gyümölcsöző legyen: szükség hogy az iskola előadásában s rendezetében a tanuló egyénekhez alkalmazza magát. Melynél fogva más szempontból kell pl. a természeti tudományokat tekinteni, ha azok gyermekeknek, másból, ha ifjaknak adatnak elő, s a különbözés oka nem annyira a tudományban magában, mint inkább a növendékekben található fel.

Hol kelljen ez oktatási első fokozat határát megvonni: a választmány a régi rendezetek példái nyomán a gramma-

tikális osztályok bevégzésénél állapotott meg, úgy hogy az első kört az I—IV. osztályok tennék; annak hozzáadása mellett, hogy e négy osztály együtt, bár egy felől előkészítő folyam a humánitási körre nézve, a mennyiben (talán egy kettő kivételével) a tudományok mindenik ágát tanítja: de más felől, épen e körülménynél fogva egyszerűsminő bevégzett tanfolyam is lehet azon növendékekre nézve, kik, nem akarván magokat felsőbb tudományos pályára készíteni, vagy, mert nincs módjok benne, hogy a tudományokat még egy felső, tudományos szempontból is végig tanulják s azok ismeretébe mélyebben becsátkozzanak, megszoktak válni vagy általában a tanulói (mint tapasztalás mutatja), vagy csak a felsőbb tudományos pályától, s vagy a közéletbe lépnek ki, vagy az ipartanodai előadások hallgatára szánják magokat.

Megállapítatván ekkép az általános elvek, az ülés folytatása más napra tétetett át, a mikor a tudományoknak az értelemben leendő beosztása fogott tanácskozás alá kerülni. A mire a tagok előre is figyelmeztettetének.

XXII.

Szeptember 21-dikén folytattatván a munkálatok, a választmány az egyes tudományoknak évekre való beosztásával foglalkozott, azon renddel, a mint következik.

Vallástudomány.

A vallástudomány ügyét úgy tekinté a választmány a gimnáziumban, mint társai között kiváló fontosságot, melynek kezelése komoly lelkiismeretű eljárást igényel. Valódi életkérdésnek vevé a vallásos oktattatást úgy látni elrendeztetve, hogy az a növendék emberi, polgári, keresztyéni és protestáns létező és leendő szükségének s körülményeinek teljesen, vagy legalább a lehetőségig megfelelő legyen és lehessen. Megvitattatván, hogy a növendék a vallási tárgyak körül és azokban csak akkor mondható eléggé képezettnek, jártasnak elméletileg és gyakorlatilag, ha magát minden körülmények között hitére s vallásos cselekedeteire nézve tájékozni tudja, továbbá, hogy a gimnáziumnak, ha akarja, hogy a vallástudomány a többi tan-

tárgyak között illő helyet s rangot foglaljon el, ennyit teljesíteni kötelessége is: megállapított, hogy a vallásos oktatásnak, a tanítandó tárgyrészeket tekintve, föl kell magába vennie mindazon ágakat, melyeknél fogva a növendék a vallással, egyházzal s annak intézményeivel kapcsolatba jöhet, kapcsolatban van. Ez ágak a történelem, tanítmány és kultusz. Az első adja az egyház multját, a többiek a jelent, úgy a mint az dogmájában, moráljában, isteni tiszteletében, mind a köz, mind a magánviszonyokat tekintve áll és él.

Nagy súlyt fektetett a választmány egy protestáns gimnáziumi vallásos oktatásra nézve annak kimondásában, hogy vallásunk kutfeje a biblia, a növendékek rendes napi könyvévé tétessék a tanításoknál, s ennek minél alaposabb ismertetését a tanárok egyik főkötelességöknek tartsák, mint oly erős fundamentomét, melyszerint egyházunk tartomásánál fogva bármely hittanítmány csak úgy és akkor emeltethetik a domatikailag igaznak és helyesnek álláspontjára, ha és a mikor az egyes adatok a szentirásból, mint egyházunk tanítmányainak egyedüli kutfejéből bizonyíttatnak meg olyanoknak és igazaknak lenni.

Az iránt: mely részeketeken kezdessék meg a tanítás: kétfelé mentek a vélemények. Egyik rész, kapcsolni akarván az oktatást az elemi iskola felső osztályához, a hittannal kívánt megindulni. Másik a bibliai történetet tartotta legcélravezetőbb kezdetnek már csak azon szempontból is, mivel a dogmák megkívánván, hogy bibliailag is erősíttessenek; míg a szentkönyvvel teljes, alapos ismeretiséget nem kötött a növendék: addig amaz eljárás kellő gyarapodásával a szívnek s értelemnek nem biztathat. Ehhez járul, hogy a növendékek a lelki tehetségek fejlődésére nézve ugyszólván a szemléleti stadiumon vannak, s így a dogmák elvont természete nem érdekelheti őket annyira; míg ellenben, ha ezek igazságai s a morális cselekedetek történeti képekben terjesztetnek elő: ezek hatása sokkal biztosabb és maradandóbb nyomot hagy a gyermeki szívben, lélekben.

Választmányi elnök a két vélemény egyesítése mellett szólott: keresztyén vallástudományt akarunk előadni, tehát kijelentettet. A kijelentés időszakonként ment végbe, s maga a keresztyén vallás és egyház is így,

a történetben állott elő, a kijelentés fokozatos fejlődése útján. Azt hiszi, hogy a miképen levés igen sok tanulságost foglal magában részleteinél fogva, s mért eleven, szemléltethetőségi tulajdonnal bír, mint minden történet, önkéntelenül vonzza a gyermeki szívet magához. De a történelmi előadásnak nem lehet már e fokon csupán külső események láncolatának lenni, s csak azért lennie, hogy valami kedves történet beszéltesse el (erkölcsi tanúsággal: ez az elemi iskola dolga) hanem itt a kijelentés belső folyamata adandó azon intencióval: miképp fejlődött a hit és erkölcsi igazságok ismerete az emberi nemzetben. E szerint a kijelentett vallás és egyháztörténeti kifejlődésének előadása lenne a teendő, a hit és erkölcs-tani részletek közbeszövésével, úgy, mint azok a kijelentés korszakai szerint az emberiségnek tudtul adattak, mindenkor a bibliából mutatva fel azokat.

A megállapodás ebben történt.

Mi fokozatossággal adassanak elő a vallástudományok egyes részletei: az iránt az alsó és felső kurszusonkénti beosztás oly módon mondatott ki, hogy a mely ágak a humanitási szakban előjönnek, ugyanazok helyt foglaljanak a grammatikai osztályokban is, azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbiak a magok tárgyait népies, és inkább gyakorlati iránynyal tárgyalják, a humanitási szak ellenben következetes tudományos rendszerrel s iránynyal, a nélkül azonban, hogy fejtegetéseiben az akadémiai modort és terjedelmet magába foglalják.

Fokozatra nézve első helyre a bibliai tért tevén a választmány, második helyre a keresztyén egyházi életet sorozta, harmadikra a protestáns szempontot, a hol kell a reformált egyháznak is megjelenennie történetében, jogaiban, kultuszában.

Elővetetett a konfirmáció meghatározásának ideje. Voltak, kik ezt a IV. osztályba kívánták határozni; mások, kik az egyházak fenálló szokását hagyták meg, akár mint van is az eddigelé itt vagy amott elintézve: a többség azonban a mellett álapodott meg, hogy tűzessék ki az a III. osztályra, annnyival inkább, mert a nyilatkozatok szerint csakugyan a legtöbb, itt képviselt iskolák egyházaiban ez a fenálló rend.

Az általános elvekre nézve megtörténvén az egyesülés: következett az osztályok szerint való berendezések akképen megállapítása, a mint következik:

I. osztály: Az ószövetségi egyház kifejlődése megalapulása és története a Krisztus születéseig. A történeti részletek mellett, melyek időrend szerint adatnak, mindenik korszakra nézve rövid átnézetben előterjesztetik az egyház hite, morálja; kultusza és szerkezete. Utánna időrendi nyomon kifejlesztetik az újtestamentomi egyház, alapul vevén az alkotó Jézus Krisztus életét, ki az egész előadásnak középpontja. A szentirat bemutatatik. Annak szerzői, a könyv szerkezete stb. megismertettetnek. A tisztán bibliai tanítmányok az újtestamentomi iratok nyomán röviden adatnak. Berekesztésül rövid átnézete az egyház elágazásainak előadatik, hogy ekképen az egész alsó tanfolyam vallástani rendszere, mint egy propedeutika, előterjesztessék.

Imádságok, énekek, különösen a melyek az ó testamentomi sz. íróktól vannak az énekeskönyvbe fölvéve. Az újtestamentomi részhez tartozók közül a Krisztus életére vonatkozók, s néhányan, melyek rokonságban vannak az ápostoli tanítmányokkal.

Liturgiára tartozólag, alkalomhoz képest megemlítvén az isteni tisztelet rendezetét a mi egyházunkban, a gyakoribb használatu énekek, különösen sz. Dávid szebb zenéjü, érdekesb tartalmu s történelmileg is nevezetesb zsoltárainak, valamint a Jézus életére vonatkozó énekeknek melódiái.

Biblia olvasás: az ótestamentomból mindenütt azon helyek, melyek a történelmi s belső fejleményeket mutatják, ugyan így az újtestamentom részletei érdekesb válogatással a Jézus életére s tanításaira vonatkozva stb.

II. osztály. A bibliai hittannak az I-ső osztályban már röviden megemlített igazságai rendes tárgyalás alá vététvén, itt tüzetesen adatik népszerű irányban tartott hittudomány, de úgy, hogy a fejtegetések kapcsolatba hozassanak a gyakorlati étellel, az erkölcsi igazságokkal, ezek mint a társadalmi élet vallásos szelleme, adván amaz igazságoknak gyakorlati érvényét a közéletre. A tárgyalások folytán figyelmeztetések történnek a bibliai történelem egyes adataira.

Imádságok adatnak s énekek, kellően fejtegetve

s alkalmazva ez utóbbiak úgy a tanítmányokhoz, mint az egyházi és társadalmi élethez. Az énekek melódiái mint az 1-ső osztályban.

Biblia olvasás a tanítmányokra vonatkozólag kisebb nagyobb részletekben, mind az ó-, mind az újtestamentomból. A váltás g munkáira vonatkozó újtestamentomi darabok terjedelmesben.

III. osztály. Keresztyén erkölcstudomány: az embernek, mint keresztyénnek általános és viszonyos kötelességei, megjegyeztetvén, hogy az erkölcsi tanítmányok a hit igazságokban lelik alapjaikat, s ez által a hittanra is reflektálva adatnak elő.

Imádságok s énekek, most is, mint addig, alkalmazkodó irányban. Ének melódiák.

Biblia olvasás mindig alkalomszerűen. Különösebben a Jézus erkölcsi oktatásai, töredékekben s parabolákban.

A még nem konfirmált növendékek külön oktatása, melynek alapjául saját konfirmációi káté szolgál. A szimbolumokról, szimbolikus könyvekről, a protestáns egyházzól stb. részletes oktatás adatik, rövid történelmi adatokkal.

IV. osztály. Keresztyén egyház történet, melyben a protestáns és különösen a magyar protestáns egyház dolgai bő részt foglalnak el. Különösen kiemeltetnek a vezér férfiak, reformátorok, s ezekről bővebb biográfiai felolvasások tartatnak. A Magyarországot tárgyazó rész előadja azon jogokat, melyek a protestáns egyházat a törvényhozás különösb pontjainál fogva illetik. Egyházi statisztikai adatok az illető helyeken.

A liturgiai egyes, eddig elszórva adatott részletek rendszeres egészsze egyesítettvén, tüzetesen tárgyalatik a magyarországi helvét hitvallásuak isteni tiszteletének szervezete, az egyes cselekvények jelentőségének kiemelő magyarázatával. Imádságok. Énekek, különösen a múltból is a reformátorok művei, ezek közt a magyarokéi is, melódiáikkal együtt (Luther, Gaudimel stb.)

Biblia olvasás.

A humánitási osztályokra nézve, a hol a választmány a speciális magyar protestáns szempontot kívánta előtérbe helyhezni, az a két fő vezéreszme lett kimondva: 1) a keresztyén egyház istentől az emberi nem üdvezítésére rendelt intézet, ezt nyilván mutatja annak eredete és maig való

története; 2) a keresztyén protestáns egyház mind tanítványai, mind intézményeinél fogva jogosulva van, hogy az egész világon, mint ily isteni intézet ismertessék el, s Magyarországon erre nézve jogosítva van még az isteniek felül külön saját törvények által is. Ez elvek logikai egymásutánja szerint lettek a részek is beosztályozva.

V. osztály. Az ó- és újtestamentomban letett isteni kijelentés története, mint Istentől az emberi nem boldogítására rendelt üdvintézmény kifejlődése, bevezetésül egyszersmind az ó- és újszövetségi szentkönyvek tudományos ismeretére.

Biblia olvasás, mint természetes kutfeje az előadásoknak. Olvasmányul egész részek vétetnek fel a sz. íróktól, azon rendben, a mint azt a tudomány menetele mutatni fogja.

VI. osztály. Keresztyén hittan protestáns szempontból, előbocsáttatván az előismeretekből annyi, a mennyi a szükséges rendszer alapvetéséhez megkívántatik, figyelemzve illő helyeken a más keresztyén felekezetek különböző dogmáira.

A biblia folytonosan használtatik a tanításoknál, s a hol kell, egész részek olvastatnak és magyaráztatnak.

VII. osztály. Keresztyén erkölcsstan, ép oly rendszerrel, mint az a hittannál volt, bibliai igazolásokkal.

A biblia olvasás közelit oda, hogy a humánitási osztályok egyszersmind a papi szemináriumnak is előcsarnoka. Nem csak sporádikus olvasásnak lesz immár helye, a mi eddig csupán a fő tanágnak szolgált alkalmas időben segítségül: hanem önállólág az evangyéliomok olvastatása is megkezdetik az eredeti görög nyelven. Olvastatik ez évben a Jézus Krisztus élete a négy evangyéliomból alkotott harmónia szerint.

VIII. osztály. A keresztyén egyház története, különösebben kiereszkedve a magyar egyházujításnak történetére.

Biblia olvasás eredeti görög nyelven, mint a megelőző osztályban. Az evangyéliomi történetek befejeztetnek.

IX. osztály. Protestáns egyházjogi általános bevezetés után a magyarországi protestánsok egyházi

jogtana egész rendszerében, a hol az egyház szerkezeti törvényei is helyt foglalnak. Az előadás történelmi lehozásokkal veszi kezdetét s e jellemét azután is megtartja.

Biblia olvasás: görögnyelven az apostoli cselekedetek könyve, vagy valamelyik könnyebb levél.

Végül némely indítványok tétettek.

a) Megszűnván a humánitási osztályokban az imák és énekversek tüzetes tanítása, maradjon meg az ez iránybeli gyakorlat legalább annyiban, hogy a tanítások szabályszerűen mindenkor imádsággal kezdessenek és végeztessenek.

A hol eddig máskép volt: ajánltatik a tanári karok figyelmébe.

b) Az egyházi énekek ügye megérdemli az irodalmi szempontu figyelmet. Ajánltassék azért a magyar irodalom tanárainak, hogy adandó alkalmammal szebb és bevégezettebb darabjai felett énekes könyvünknek tartsanak esztetikai magyarázatokat és fejtegetéseket. Elfogadtatott.

c) A vallásos érzés és kegyeletök gyarapítására kivált Németországon szokásban vannak a tanuló ifjúság lelki gyakorlatai. Nem lenne céliránytalan ezeket közöttünk is meghonosítani. E célból a bibliából iskolai irányu szakaszok (perikopák) lennének kiválogatandók, s az egyházi és iskolai év egyes jeleneteihez alkalmazkodva rendeztetvén el, úgy tartatnának felettük iskolai homiliák.

Az indítvány mellőztetett.

XXIII.

Magyarnyelv és irodalom.

A magyarnyelv és irodalmi tanításokra nézve következő általános elvek körül forgott a tanácskozás:

A magyarnyelv és irodalom tanításának, mint a mely bennünket, annál fogva, mert anyanyelvünk, legközelebbi érdek, feladata, hogy a növendék tanulja meg megérteni a mások gondolatait, melyek azok műveiben vannak letéve, tanulja meg s tudja a magáéit értelmesen és tárgyhoz alkalmazottan kifejezni mind szóval, mind írásban.

Hogy e kitűzött cél eléeressék, a választmány véleménye szerint szükség, hogy a tanoda elegendő nyelv és irodalmi ismeretet közöljön a növendékekkel, kiterjesztve tanításait nemcsak a jelen állapotra, hanem a multa is, mi által a nyelvnek nemcsak statisztikája (jelen fejlődöttségi állása), hanem története is be van foglalva az oktatás folyamába. E felett, mivel minden gyakorlat az elméletben leli a maga alapjait, és megfordítva, az elméletnek a műremekekből kell szabályait leszármaztatnia: szükség, hogy a nyelv és irodalom jellemző remek művekben legyen képviseltetve, s a kompozíció elméletéből az előadás külön fajaira nézve tanítás adassék a növendékeknek.

Az oktatásban az iskolai tanszakokhoz képest az alsó és felső fokozatot ekképen tűzte ki a választmány:

a) A grammatikális szak tisztán nyelvtani alapon áll az elméleti oktatásokat tekintve, s csak a IV-ik osztálynál kezd némileg az irodalmi fokozathoz közeledni az által, hogy az előadás fajokról s a történelemből is vesz fel némi tanítást (ez utóbbi esetben írók életrajza), előkészületül a humanitási szakra.

b) A humanitási szak egészen irodalmi térre lép, azon forog, mind a történelem, mind a nyelvezet, mind a műalkotás ágaiban, s tekintve azon modort a mint ezek a növendékeknek előadatnak.

A szóbeli előadás az egész folyamon folytonosan gyakoroltatik: ugy az írásbeli, vagyis a fogalmazás technikája.

Mely részén kelljen a nyelvtannak az oktatást megkezdeni, a mondat- vagy alaktanon-e? miután ez utóbbi kivált a jól rendezett elemi iskolákban már elvégeztetik: az iránt a választmánynak ez volt az értelme: Feltételeztetik ugyan egy részről, hogy az elemi iskolák már a magyar nyelvnek mind szóalak-, mind mondatnani részét a magok köre és szelleméhez képest áttanították; de a mennyiben a dolog természete azt kívánja, hogy a gimnáziumok valamely tantárgyat magasb célból indulva tanítsanak, mint azt az elemi iskolák szokták: ugy látja jónak a választmány, hogy a gimnázium a nyelvtannak minden ágát újból elővegye s ennél fogva az I-ső osztály a maga tanításait a nyelvtan szokott elemein fogja kezdeni.

Élénk diskussziónak tárgya volt a fogalmazás és

az azzal kapcsolatos elmélet ügyének miképen kiszabása a humanitási osztályokban. Csepely Sándor visszaállíttatni kívánta az Entwurf előtti állapotot azon értelemben, hogy az V. és VI. osztályok közül egyik tisztán retorikumokkal, másik tisztán poétikumokkal foglalkozzék. E mellett szól a munkaegyszerűsítés, mi által a figyelemnek több felé vonattatása meggátoltatik oly stádiumán a tanulásnak, mikor még akármelyik nem kezdessék meg előbb, ha félév multán félben kell azt hagyni, jó formán meg sem erősödhetett benne a növendék. Ellenvetéskép némelyek által az hozatott fel, hogy nem minden növendék bir tehetséggel a költészetre, s így ezekre nézve sikertelen e nemben minden kísérlet, minden erőködés, míg a prózai nemben egyaránt képes minden növendéknek kellő gyarapodást szolgáltatni a közoktatás; bár nem tagadhatni, hogy ez esetben meg, a netalán költői tehetséggel bírók tolatnak háttérbe. A mi azonban nem nagy baj, mert ez akármikor, később megtalálja az útát magának, hogy nyilatkozzék. Csupán arra kívántak azért szorítkozni, hogy az irodalmi művek megértése végett adassék ugyan a költészettan önállólag is: de a fogalmazásra ne kényszeríttessék senki sem. A tanítás pedig felváltva félvévenként adassék a poétikából és prózaiakból. A kérdés úgy oldatott meg, hogy az V. osztály nagyobb mennyiségben a prózai előadással foglalkozzék, s csak a kevesb idő fordíttassék a költészeti dolgokra, már csak azért is, mert ez szükséges kiegészítő része levén egy felől a nyelvtannak, más felől a stilisztikának, míg amazt tökéletesíti, erre, a minek nyomosb előadása a felsőbb osztályokban foglal helyt, illő előkészítést ad. A VI. osztályban megfordítva, a költészeti dolgokra fordíttassék több idő, a mikorra már kiválhatván a növendékek tehetségeinek iránya, vagy öndolgozatokban gyakorolhatják magokat, vagy műfordításokat tehetnek a forma szépségeinek érzéklése s értése kedveért, a mit tudni minden művelt embernek csakugyan tagadhatlanul szüksége van, ha a költői művek szépségeit valaha élvezni akarja.

E megállapodás után áttért a választmány a tanítani valók beosztásának meghatározására. Az következőképen történt.

I-ő osztály. Az alaktan adatik egész terjedelmében, (szóragozás, szóképzés). A helyesírás alkalmilag s mint ama kettőnek kifolyása tárgyalatik. Hogy azonban

a tanítás egy fokkal magasabb legyen az elemi iskolákénál: elemzéskor a mondatban segítségül vétetik fel a szóragozási alakok kifejtésénél s megállapításánál (azon alapon, mert az egyes alakoknak a tárgyalás folytán csak úgy és akkor kell megjelenniök, a mint és a mikor azokat a mondatrészek kifejlő alakulásai létrehozzák.

A fogalmazásban ezek a fokozatok tartatnak ki: utánmondás; utánírás; tartalmilag pedig vétetnek a darabok az elbeszélő és leíró körből.

Az olvasmányok csatlakoznak egy felől a nyelvtanhoz, mint a honnan vonatnak el az alaktani és helyesírási szabályok, más felől a fogalmazáshoz, mert az első példányokat, melyek után kell a stílust formálni, legnagyobb részt innen tanácsos venni át, mint oly helyről, a hol az irodalomnak ide tartozó legjobb termékei vannak egybegyűjtve.

II. osztály. Az alaktan rövid átnézete után, a mikor a szabálytalanságokra különös ügyelet lesz, előtérbe lép a mondat. Adatik a mondat a maga organikus kifejlésében: egyes, kapcsolt, összevont kategóriák szerint.

Fogalmazás, mint az I. osztályban, igazítások alkalmával különös figyelemmel kísérvén a helyesírást és interpunkciót.

Olvasmányok azon iránynyal mint az I-ben, az elbeszélő, leíró és jellemző szakból.

III. osztály. A mondatban tovább folytattatik. Mondatfüzetek tárgyalása, az egyes, kapcsolt és összevont kategóriák szerint. Lehozása a körmondatoknak. Az alaktan most is figyelemmel kísértetik az abszolút és relatív idők és módok ismerete végett.

A fogalmazás most is megtartja az elbeszélő, leíró és jellemző tért, de már tétethetnek próbálatok a retorikai szakban is (levél forma), úgy a történetiben; modorra nézve lesznek utánzások, másolatok, alakváltoztatások (vers prózává). Körmondatok.

Az olvasmányok részint csatlakozva a fogalmazáshoz, részint attól függetlenül.

IV. osztály. A mondatban kifejlődik, iratok feltevése tanává, lehozva a mondatfüzetből. Körmondatokat alkot minden nemből és fajban, azokat egybeköti; a hosszabb előadások logikai egybecsatlásáról szabályokat ad, hogy ekkép azokból kisebb műegész álljon elő.

A nyelv tan kiegészítéséül, s azért, hogy a versművek formája érte legyen, rövid prozódia adatik, mely a vers alak szerkezetéről való tanítással végeztetik.

A fogalmazás csatlakozik egy felől a nyelvtani elméleti tanításhoz, más felől a nagyobb eddigi dolgozatok folytatása mellett, nagyobb önálló munkálatok próbáltatnak prózában. A vers csak alak másításra szorítkozik, egy fokkal tovább: prózát tévén verssé.

Olvasmányok vétetnek a vers és prózai előadás minden nemeiből; s mint az irodalmi irányu tanítás első fokán, adatnak az olvasókönyv főbb auktora inak biográfiái.

A humanitási szak teendői körének közelebbi meghatározására nézve következő elveket fogadta el a választmány: Az alsó értelmű nyelv tan itt a műdarabok stilisztikájának s alkotásának törvényeit előadó tudománynya lesz alkalmaztatva a poétikára és prozáikára), mely a legfelső ponton, mint a szóló művészetek esztetikája jelenik meg. Az olvasmányok ugy tartalomban mint berendezésben az esztetikának lesznek példányokban előterjesztői. A fogalmazások s szóbeli előadás az olvasmányok meneteléhez alkalmazzák magokat, hogy a remek előpéldányok ismerete s közvetlen szemlélete által a siker annál jobban biztosíttassék. Az irodalomtörténet, mint rendszeres tantárgy fog helyet a többi ágak között.

V. osztály. A nyelvművek írásbeli előadásának törvényei: stilisztika általánosán; kiterjeszkedve a művek nyelvezetére és szerkezetére (szóbeli szépség, irálynemek, műalkotás), mind a prózai, mind a költészeti előadásban.

Olvasmányok a hisztóriai, épósi és lírai nemb en; belőlök vonatnak el az alkotás elméleti szabályai.

Szó és írásbeli előadás, csatlakozva az olvasmányokhoz. Az utóbbi áll fordításából műremekeknek, utánzásból, majd eredetiek készítéséből a hisztóriai és épikai nemb en, a vers kevesebb térre szoríttatván a prózá nál.

VI. osztály. Az írásbeli előadás elmélete folytattatik, mind a szónoklati, mind a költészeti ágb an.

Olvasmányok épenugy, mint az V. osztályban vétetnek a hisztóriai, épósi és lírai szakból, melyekhez még a retorikai nem csatoltatik. Szóbeli szép előadás.

Fogalmazás, mint V., de nagyobb terjedelemmel a versművekre nézve, mint ott.

VII. osztály. Az előadás elmélete, mint költészet és szónoklat egy egy félévi idő alatt tovább fejtegetetik, felvevén magyarázatul újból a drámai és didaktikai nemet, melyekhez csatlakoznak az olvasmányok folytonosan, a fogalmazásokkal együtt.

Magyar irodalom történetéből ó, közép, új kor; jellemző mutatóványokkal kísérve mindenütt.

VIII. osztály. Az irodalom történet legújabb kora maig, jellemző mutatóványokkal kísérve.

Fogalmazások, mind a prózai mind a költészeti szakban, különösen az értekező, hisztóriai és szónoki nemben. Versművek a körülményekhez képest.

Olvasmányok az előadás mind két osztályában, tekintettel a fogalmazandó nemekre. Szaválás.

IX. osztály. Rendszeres gyakorlati szép műtana a szóló művészeteknek, egybeállítva az eddigi részletes tárgyalásokból.

Olvasmányok, csatlakozva a szép műtanhoz.

Fogalmazások, mint VIII.

XXIV.

Latinnyelv és irodalom.

A latinnyelvet és irodalmat hisztóriai jogosultságán felül oly tantárgynak tekintette a választmány, mely formai bevégeztsége s tartalmánál fogva kiválólag alkalmas a fiatal lélek tehetségeinek alaki képzésére egy felől, más felől arra, hogy ethikai gazdag elemei által a szív és kedély nemesülésben hathatós és főfontosságú tényező gyanánt szerepeljen.

Hogy e cél eléressék: következő ágazatait hitték felveendőnek a tanácskozó: a) Nyelvtan, mind alsóbb, mind felsőbb részeiben, ott mint grammatika, itt mint stilisztika. b) Irodalom, mégpedig olvasmányában azon íróknak, kik e nyelven remek műveket hagytak magok után; történetében, mégpedig nemcsak egyes írók biográfiáját, hanem magának az egész irodalomnak fejlődését előterjesztve. c) Állam s műveltségi állapotok ismer-

rete, mind a magán, mind a köz (polgári, katonai, egyházi) életben. d) Írásbeli előadás, azaz, hogy a növendék ne csak értse a nyelvet s jártas legyen az irodalmi művekben, hanem bírjon gyakorlati képességgel is valamit latin nyelven kifejezni.

A tanítandó ágak általánosan lett kitűzése után a részletek közelebbi meghatározásáról folyt a tanácskozás.

Az olvasandó írókra nézve Szilágyi I. emelt szót. A római klasszikusok olvasásának szükséges volta, ugymond, azon felvételen alapszik, miszerint azok művei szerkezeti remekségük s képző tulajdonságaik miatt mind formában, mind tartalomban oly kiválóan hatalmas nevelői a növendék kornak, hogy azok a tanítás egyéb tárgyai által nem helyettesíthetnek. Szólv ha egészen véve nem tagadja is e felvételt: de kimondhatónak véli, miszerint e tétel nem minden íróra, a legjobbaknak is nem mindenik művéről, sőt e műveknek is nem minden szakaszáról áll sem külső, sem kivált pedagógiai szempontból. Meg kell azért válogatni az írókat, s a gimnáziumba csak igazán klasszikusokat venni fel, képviselőit valamelyik irodalmi szaknak. Ez irodalmi szakok felállításában pedig a mai esztetikához kell tartani magunkat, ha akarjuk, hogy az ifjúság irodalmi képeztetése folyvást a mai színvonalán álljon a tudományos műveltségnek. Hogy az így kiválasztott írók műveiből mely részletek legyenek olvasandók: az bizasék az illető tanároknak józan pedagógiai tapintatára.

Ez előadás következtében az írók következőkép választattak ki.

a) A prózai osztályban: 1. Hisztorikusok: Jusztinus, Eutrópiusz, K. Néposz, J. Cézár, Liviusz, Szalustius, Tacitusz. 2. Rhétorok közül: Cicero. 3. Diktikusok közül: Cicero, filozófiai és esztetikai műveinél fogva.

b) A poétai osztályban. 1. Epikusok: Fédrusz, Ovidiusz, Virgiliusz. 2. Lirikusok közül: Horáciusz. 3. Dramátikus, kit akár esztetikai, akár pedagógiai okok javallának, egy sincsen.

E tárgy folytatásaképen előadta a vál. elnök, mely szerint e klasezikusokra nézve nemcsak azt látja teendőnek, hogy azok magyarra tétessenek át, hanem azt is, hogy némelyek magyar fordításból latinra tétesse-

nek vissza. A nyelv tanulás technikájának ugyanis elengedhetetlen eszköze, feltétele, hogy ne csak ugymondátott stilusok irassanak, a mi csak a grammatikális osztályokba való, hanem egész klasszikus művek is használtassanak fel e célra. Kétségtelen igazság, hogy a stilképzésnek ez a legsikeresebb módja akármely nyelven. Sőt tovább megy, s véleményezi, hogy a humanitási osztályokban az eredetileg latin nyelven való fogalmazásokat is fel kell venni, még pedig fokozatos menetelleg, a mint az a magyarnyelvre nézve kitűzetett, előbb utánmondva, majd utánírva, parafrázisokat készítve, melyek bizonynyal elsegítenék a növendékeket oda, hogy a legfelsőbb osztályokban egészen szabadon is készíthetnének munkákat latinnyelven.

A indítvány első fele elfogadtatott: de hogy eredeti latin művek készítésében is gyakoroltassanak a növendékek, attól Csepely S. indítványára a többség elállott.

Csepely S. a szélesb értelemben vett római régiségeknek önállólag, a történelemből különválasztva is előadása mellett emelt szót. Elfogadtatott, oly módon a beosztásra nézve, hogy az irodalom történet előbb életrajzokban, s írásművek szerint, s csak végül adassék összefüggő folyamban egyesítve; a régiség ismeret, hasonlóan előbb a magyarázatok alkalmával sporádice tárgyalatik, később szedetik rendszerbe, azon kívül, hogy mint egészítő rész, a köztörténelemben is helyt foglal.

Még az írók műveinek szegészisére jegyeztetett meg, hogy az az elsőbb osztályokban nyelvtani legyen csupán; a humanitási szak az irodalmi érdekekre is kiterjeszkedjék, nem felejtven seholy, a hol alkalom adatik, az ethikai irányu vonatkozásokat.

Az évekre beosztás így állapított meg.

I. osztály. Alaktan, mind a nevek, mind az igeek ragozásában, kapcsolatban a beszéd többi részeinek ismeretével. Csak a szabályos formákra van kiterjeszkedés. Az alakok nem száraz ridegségben hozatnak elő, hanem kiindulás a mondatból történik s a szabályok az előre bocsátott gyakorlatokból vonatnak el. A szókinces gyarapíttatik memórizálás által. A mondatnyi módszer szükségessé teszi némely könnyebb szókötési szabály behozatalát.

Olvasmányok khresztomathiailag szerkesztve. Mondatok mindig, átvive ezeket a bővülés minden fokozatán, úgy hogy minden cikk egyegy grammatikai tényrt foglal magában. A gyakorlatok váltva magyarra és latinra fordítandók. A darabok klasszikus írókból állíttatnak egybe. Írásbeli dolgozatok s azok kiigazítása.

II. osztály. Az alaktan ismételve áttanultatik, főkép a szabálytalanságokra való ügyelettel. (Párhuzamos menet a múlt és jelen évi folyam között). A szóismereti oldal kiválólag tárgyalatik az által, hogy a már nyert szókincs törzsöségi elven származatilag egybeállítva behozatik. Végül az egész alaktan rendszerbe öntetik a grammatikai kategóriák szerint. Mondattani szabályok, mint I.

Olvasmányok, mint I., azonfelül az év másod felében néhány könnyebb érthetősü műegész, pl. mese, beszélyke fordíttatik magyarra. A stilusok, mint I.

III. osztály. A mondattan első része azon kategóriák szerint, a mint azok a magyar nyelvénél felállíttatnak, azaz: mondatalkotás (egyes, kapcsolt, összevont mondat), mely magában foglalja a kázusok és kötszók alkalmazásának szabályait.

Olvasmányok, két irányban, u. m. khresztomathiai szemelvényben mondatok a szókötéshez; a klasszikusok közül elébb K. Néposztól életiratok, azután Fédrusz meséiből a könnyebbek közül egynéhány.

Latinra fordíttatik magyarból néhány szakasz Jusztinusztól, névszerint azok, melyek a köztörténelem azon részét tárgyalják, a hova a Néposzból felvett hős élete tartozik.

Könyvnélkülözése a fordított szebb szakaszoknak.

IV. osztály. A mondattan második fokozata, a magyar nyelvénél felállított kategóriák szerint: Mondatfüzet (egyes, kapcsolt, összevont), a mi magában foglalja a módok s alárendező kötszók tanát. Parenthesis, ellipsis. Az összetettebb mondatfüzetekből lehozatik a körmondatok alkotása. A prozódia elemei, mint kiegészítése a grammatika tanítmányainak.

Olvasmányok. Részletek a mondattani és prozódiai szabályok szemléltetéséhez, egybeállítva a különböző prózáikusokból, a prozódia nézve Kátóból vagy Ovidiusz Tristiáiból. A klasszikus írók közül folytattatik Féd-

rusz (a tisztább tartalmu mesékben); ujonnan felvételik J. Cezár műve: de Bello gallico. Latinra visszafordításul Eutrópiusz római történeteiből részletek. Mondattani tekintetből stilusok.

Könyvnélkülözése és szavalása a latin klasszikusok szebb részleteinek.

V. osztály. Olvasmányok. A művek mind a két osztályából vétetnek az előadásnak. A nemek: hisztória s épika. Abból Liviusz hisztóriája olvastatik mindkét félévben, válogatva belőle a szebb szakaszokat. Itt Ovidiusz csatlakozik elébb Liviuszhoz a Pastorum liber által, s ebből néhány szebb szakasz elvégzése után következik a Metamorphoseon liber, s az idő legnagyobb részét ez foglalja el.

Az elméleti oktatás felveszi a tárgyalást ott, a hol a grammatika a IV. osztályban megszakasztott volt s adja a latinnyelv stilisztikáját felső grammatikai és prozódiai iránynyal (mint Hasse), mely utóbbi terjedelmesebben is tárgyalatik, csatlakozva az olvasmányokhoz.

A fogalmazási ágban fordíttatnak vissza latinra egész darabok (pl. Cicero kisebb levelei); azután átalakítások eszközöltetnek versből prózára, a hisztorikai és rhetorikai nemben, vévén a darabokat Ovidiuszból.

Irodalom történetileg a magyarázott auktorok élete, s azon nemben élt több írók, a hova az olvasott mű tartozik. Régiségtanból a polgári dolgok Liviuszhoz, a vallásiak Ovidiuszhoz csatlakozva, de külön órán, s önállóan is.

VI. osztály. Az olvasandó írókra nézve megmaradván a hisztorikai és épikai nemnél, ujan bejő a rhetorikai. Ezek közül a) Szallusztiusztól olvastatik a Bellum Jugurthinum; Cicerotól valamelyik oráció (pl. egyike a Katilinariáknak). b) Virgiliusztól az Éneisz.

A stilisztika, mint az V. ben; azaz: folytattatik s hozzá jó még a mondattani irány, mely egészen a kisebb műegészek szerkezetének ismeretéig emelkedik.

A gyakorlati részen latinra fordíttatik Szallusztius Katilinája rövidre vont egészben. Átalakítások készíttetnek tovább is (versből prózára) a hisztorikai és rhetorikai nemben, Ovidiusz és Virgiliusz után.

A régiségtani részletek folytattatnak; a mult évi szaporítottván a katonai dolgokkal. Az irodalom történet biográfiákban az írásnemek szerint.

VII. osztály. Olvasandó írók. A hisztorikusok, s rhetorok megmaradván, hozzájuk jön a líra. Ezek közül Cicerótól olvastatik valamelyik beszéd a polgáriakból; Tacitusz Annáliszaiból válogatott közérdekű részletek; Horáciusztól odák.

A stilisztika speciális irányt vesz, s tanít, mint a magyarnyelvnél az előadási külön fajok nyelvezetéről, szerkezetéről stb., az eddig bemutatott nemekben.

A fogalmazási szakban latinra fordítottatnak J. Cézártól vagy Ciceró levelei közül a polgár háboru menetelére vonatkozó részletek. A latinnyelvű fogalmazatok mint VI.

Régiség s irodalom történeten, mint VI. A polgári élet szerkezete újból s bővebben.

VIII. osztály. Olvasandó írók. Az eddigiek közül maradnak csupán a lírai és hisztóriai neműek; de újonnan bejő a didaktika nem. Ezek közül a) Tacitusz Annálisai folytattatnak; Cicerótól valamelyik filozófiai mű adatik pl. szemelvények a kötelességekről (praktika f.), vagy de Oratore (ékesszólás elmélete). b) Horáciusz szatirái és episztolái.

A stilisztika elmélete, mint VII.

Latinra visszafordításul K. Népósztól Attikusz élete rövidre vont egészben. Többiféle fogalmazás, mint VII.

Irodalom történeti s régiségtani dolgok mint eddig. A házi élet ismerete újból hozzájuk adandó.

IX. osztály. Az irodalom történet rendszeres összefüggő egészben, felolvasásokkal s mutatványokkal kísérvé korszakok és előadás nemek szerint; a hol a műveltség történetére is illő figyelem fordittatik.

Fogalmazás, mint eddig.

XXV.

Görögnyelv és irodalom.

Az általános elvekre nézve következő tények megállapítása körül történtek nyilatkozatok:

Bár a görögnyelv és irodalom tanítása ép oly szüksé-

ges alkotó része a gimnáziumi nevelés és oktatásnak, mint a latin irodalomé; s bár, kivált protestáns gimnáziumból annál fogva, mert az új szövetségi kijelentést magokban foglaló szent könyvek görögnyelven vannak írva, ennek ismerete ki nem maradhat: mindazáltal több, főleg az oktatás eszközei tetemes számában s az e végre rendelkezés alá eső óráknak a többi tantárgyak által is igényelt lefoglaltatásában gyökeredző okok miatt nem lehet ennek oly széles alapú feladatot tűzni ki, mint az a latinnyelv és irodalomra nézve felállított volt. Teljesen elégnék vette a választmány, ha a növendék megtanulván a nyelv szabályait, ezek s a görög világ ismeretének segítségével által megismerkedik a görög írókkal, s megérti azok gondolatait, melyek azok műveiben letéve vannak.

Mikép kelljen az oktatás ez ágát berendezni: az iránt ezekben történt a megállapodás:

A klasszikusok közül nem sokan, de a tárgy és forma tekintetéből legbevégezettebb jelességűek vétessenek fel, és a mennyiben ez irodalom igen gazdag, ezek közül is csak azok, melyek a gimnáziumi növendékek műveltségi állapotjával megegyeztetethetők levén, s z á m b a n nem fogják a különben is kellőleg elfoglaltakat tulterhelni. Irodalmi képviselőül a választmány ezeket jelölte ki:

a) A poézis osztályban: 1. Epikusok: Ezópusz meseíró, Homérosz hősköltő. 2. Lirikusok közül egyedül az Anthologia írói, epigrammaiknál fogva. 3. Drámaírók közül Eüripidesz vagy Szofoklesz.

b) A prózai osztályban: 1. Híztórikusok: Herodotosz vagy Ksenofon. 2. Rhetorok közül: Demoszthenész. 3. Didaktikusok közül: Plató vagy Iszókratesz.

Nem lévén célul kitűzve, hogy a stíl ismeretén felül még görög stílképzésre is törekedjék a tanítás: ennél fogva a görögre fordítási gyakorlatok csupán addig használandók, míg a grammatika a maga alak- és mondat-tani részeiben bevégeztetett. A mi idő a latinra ez irányból fordított: az itt arra használtatik fel, hogy a klasszikus írók megértése végett szükséges régiség-tani s irodalom történeti részletek adassanak elő.

Tekintetbe vévén, hogy egy harmadik idegen nyelvnek felvétele a grammatikális tanfolyamba az általános haladásra csak hátrányul szolgál: helyesnek látta a választ-

mány, hogy a növendék a latinban és németben kapjon előbb lábra, s a görög csak azután lépjen a tanulandó nyelvek sorába. Kezdetik ennél fogva a görögnyelv az V. osztályban, s az ekkép rendelkezésre álló 5. tanév közül a három utolsó akkép marad az irodalom tárgyalására meg, hogy a két első, a mellett, hogy jó formán csak a grammatikai téren mozog, a felveendő khrestomáthiai daraboknál fogva már az irodalmi szakba is némi bevezetésül szolgál a negyedik félévben.

Az évekszerénti beosztás ekkép állítottatott meg.

V. osztály. A nyelv alaktana. A névragozás a név-osztályu szók minden fajaira kiterjedve, szabályosságokban előbb, utóbb a szabálytalanságokban is. Igeragozás a rendes képzésű igékben. Az eljárás kiindulási pontja a mondat. Szóbőség szerzése.

Olvasmányokul az alaktani tények szemléltetésére khrestomathiailag szerkesztett darabok egyes mondatokban, váltva magyarra és görögre fordítva. Az év végén nyelvtanilag oda illően választott kisebb összefüggő darabok.

VI. osztály. Az igék alaktana bevégeztetik, tüzetesen tárgyaltatván az összevonások s a μ végű igék ragozása. A mondat tan alapvonalai másod félévben.

Olvasmányokul a grammatikai dolgok begyakorlására khrestomathiai gyakorlatok folytonosan. Az első félév végén Eszópüs válogatott könnyebb meséi. A második félévben részletek Kszenofon anabászisából.

VII. osztály. Folytonos gyakorlás az olvasmányi fejtegetések alkalmával mind az alak-, mind a mondattani tények ismeretében.

Olvasandó írók a hisztoriai nemben: Kszenofon kitől az Anabaszis folytattatik; az épikai nemben Homérusz, kitől az Iliász olvastatik.

Régiség- s irodalom történeti részletek. Amott a vallási és hadi ügyek; itt a felvett írók életrajza, ismertetésével az épósi és hisztóriai irodalomnak. A mely műből részletek olvastatnak, annak egész tartalma megismertetendő.

Önerejü fordításra feladatok az auktor valamelyik nem olvasott részéből, havi munkaképen.

VIII. osztály. Olvasandó írók az épikai, lírikai és rhetorikai nemből. Homerusztól az Iliász folytattatik.

Demoszthenesztől az olínthuszi beszédek valamelyike
Néhány epigramma az Anthologiából. Ekszégézis.

Régiségtanból a polgári és házi dolgok. Irodalom törté-
netből az írók biográfiái; a lírai és rhetórikai irodalom
ismertetése.

Önerejű fordítások, mint VII.

IX. osztály. Olvasandó írók: a mult évről megma-
radván a rhetórikai nem, újból bejön a dráma és didakti-
kum. Demoszthenesztől egy beszéd. Plató vala-
melyik bölcsészeti műve (pl. Fedon). Vagy Euripidesztől,
vagy Szofoklesztől egy tragédia tetszés szerint. Ek-
szégézis.

Irodalomtörténetből: rövid átnézet a görü-
gök irodalmi miveltségének történetén.

Önerejű fordítások, mint VIII.

XXVI.

Németnyelv és irodalom.

A német, mint élő nyelv irányában ez elveket állí-
totta meg a választmány általánosan:

értse a növendék a nyelvet alakjaiban s mondat-
szerkezetében;

birja annak használatát mind írásban, mind élő-
szóval;

ismerje irodalmát a mennyire mint idegenét lehet és
kell. A mennyiben azonban a német nyelv, a mellett hogy
élő, de a magyar gimnáziumok növendékeire nézve nem
anyanyelv: az irodalom ismertetésben nem lehet azt az
anyanyelv álláspontjára tenni azon szempontból, hogy az
irodalom koronkénti fejlődésének nyelvemlékei akkép mu-
tattassanak fel s elemeztessenek, mint azt a magyar iroda-
lomban a magyar anya nyelvű növendék tudományos szük-
ségei igényelhetik. Szorítkozni fog azért a gimnázium csu-
pán az irodalom jelenállására a jellemző mutatóványok-
ban, az írásnemek osztályai és nemei szerint; az iroda-
lom történet azon írók közelebbi ismertetésével fog fog-
lalkozni, kik, mint főtényezők szereplettek annak előbbvi-
telében, virágoztatásában.

A halmozottság elkerülése tekintetéből s azon pedagó-

giai okból, hogy a már megkezdött latin nyelvben való megerősítésre elég ideje legyen az idegennel küzdő gyenge gyermeki elmének, a tanítás kezdete a III. osztályra határozottatott.

Az egyes évek teendői így osztattak fel:

III. osztály. A nevek és igék alaktana, kapcsolatosan a mondattannal, a mennyiben ebből történik a kiindulás. Az igéknél a szabályos idő képzések elébb.

Olvasmányul mondatok változtatólag magyarra és németre fordítva; olykor írásban, s ezek kiigazítása.

Élőszóbeli gyakorlatok a helyes kiejtés végett.

IV. osztály. Ige alaktan a rendhagyó és segédigékben. A mondatok tovább bővülése által a mondattan első fele, a mondatalkotás a már ismeretes kategóriák szerint bevégeztetik.

Olvasmányok elébb a grammatikához alkalmazottan, később egész művek fordítása s azok könyv nélkülözése, mind a vers, mind a prózai nemből.

Írás és élőszóbeli gyakorlatok. Szaválás a helyes és könnyű előadás gyakorlása végett.

V. osztály. Mondatfüzet, s ez alkalommal az igék viszonyos módjai természetének, s a szórendnek bővebb ismertetése. Körmondatok. Verstan elemei.

Olvasmányok, egy részt változtató magyar-német fordításokban a grammatikához kapcsolódva; más részt műegész prózai és verses darabok a hisztóriai és épikai szakból.

Élőbeszéd gyakorlatok. Szaválás, könyv nélkül.

Fogalmazásul vers darabok átalakítása prózára, elébb szoros ragaszkodással a kifejezésekhez, később szabadon. Németre fordítása egész daraboknak.

VI. osztály. Olvasmányok a szükséges nyelvtani és stilisztikai magyarázatok kíséretében az épósi és hisztóriai nemből. A főlvet írók életrajza s a két előadási nem irodalma.

Élőszóbeli gyakorlat. Szaválás.

Fogalmazásul valamely eredetileg német műdarabnak magyarból visszafordítása, s rövidebb eredeti németversnek az elbeszélő nemből, prózára tétele.

VII. osztály. Olvasandó darabok. Az épikai és hisztóriai nem megmaradta mellett ujan felvétetik a rhetori-

kai nem, stilisztikai magyarázatokkal. Írók és írás nemek története.

Élőbeszéd gyakorlat, szavalás.

Fogalmazásul: átalakítások versből; magyarból németre fordítása klasszikus daraboknak.

VIII. osztály. Olvasmányok. Az eddigieken felül behozatik a lírai nem; stilisztikai és műalkati magyarázatok. Olvasott írók s nemek történeti ismertetése.

Élőbeszéd, szavalás.

Fogalmazási gyakorlatok, mint VII. Ujan behozva az utánzási kísérletek, másolatilag, kisebb eredetiek.

IX. osztály. Olvasmányok a didaktikai s drámai nemben, oly magyarázatokkal, mint VIII.

Rövid átnézete a német irodalom történetének. Fogalmazás, élőbeszéd gyakorlatok stb. mint fent.

XXVII.

Földrajz és történelem.

A különben szoros kapcsolatban álló két tárgyat különvete tanácskozás alá a választmány.

A történettan iránt nyilvánult nézetek a következőkre vihetők vissza:

Magyar gimnáziumokban a történettan tanításának célja az általános művelődésen felül a növendékben egy részt a jellemet fejteni, más részt arra törekedni, hogy benne közelebb a hazafiúi erények meggyökeredztessenek: az első világ szempont, másik magyar nemzeti.

Figyelembe vevén a tanácskozmány az előadásnak két szokott módját, melyszerint némelyek vagy egymásba olvassztják a két ágat úgy, hogy a hazai történelem a világ történelem folyása szerint s csak ott elszakgatottan adatik elő, a hol az az idő rende szerint elkövetkezik, vagy egymás melletti önállással tárgyalatik mind a kettő, saját szakadatlanóságában: magyar gimnáziumra nézve egyik módot sem vette kirekesztőleg helyesnek, nem pedig a józan világismeret szempontjából, mely mindenkor hasonlításnak lehet csupán eredménye. Egyesíteni vélte legcélszerűbbnek a választmány a két módot akképen, hogy a magyar nemzet története, melyre kell véleménye sze-

rint nagyobb súlyt fektetni, főképp az alsóbb osztályokban, mind önállóan előadások, mind a világ történet folyamában helyt foglaljon.

Felmerült az a kérdés: az egyetemes vagy a magyar történelmen kezdessék-e meg az oktatás? Iránta két nézet nyilatkozott: egyik a hazai földről kívánt kiindulni, mint a mely legközelebb van a gyermeki szemlélethez; másik a világ történeti folyam szerint érkezett időben ohajtotta behozni a nemzettel annak történetét. A nyilatkozók többsége az utóbbi nézetet fogadta el ily okoknál fogva:

Hogy az elemi iskola is a közvetlen szemléletből indul ki: helyesen teszi, rá nézve az az egyedül helyes mód, ha a nemzet eseményeinek, mint közvetlenebbül érdeklőknek ismeretével vezeti be a gyermekeket a történelembe: de a gimnáziumi oktatás körében, mely már felsőbb pálya, méltó figyelmet érdemlő körülmény, ha követvén az idő folyam haladását, mivel a magyar nemzet később jelen meg a világ szinpadán, később is adatik annak története. Figyelmet érdemel, hogy az egész csak akkor szerkesztethetik egybe részeiből, ha e részek már sporádica tárgyalatva voltak, s így lesz a magyar történelem is egybeszedve mintegy a világtörténetei közül, s akkor alkotva egy organikus egészzé. Végre grammatikális iskoláink tanulóinak egy része, mint iparos, gyógyszerészi stb. növendék elszokván hagyni a IV. osztály bevégeztével a tanulói pályát: ohajtandó, hogy a hazai történelem benyomásait eleven friseségben vigye magával azon pályára, a hol effélékkel többé találkozni nem fog. Ez egymásutánnal adatván a történelem e két ága, a legfelsőbb osztály tarthat még egy khronológiai stb. átnézetet, berekesztésül az egyetemes történet tudomány körében.

Azon érdemben, hogy a mi gimnáziumaink protestánsok is: kimondta a választmány, mely szerint mind az egész szellem, mely a tanítást átlengi, kell hogy protestáns legyen, mind illető helyeken elegendő figyelem s méltatás jusson a protestáns egyház ügyeinek.

E felett a grammatikális osztályok inkább a biográfikus, a humanitásiak inkább az egybefüggő s okkereső módhoz tartásuk magokat.

A földrajz oktatásügyi viszonyáról következő nézetek fogadtattak el:

Kezdetre az összes tanításnak ez ágban a földrajz legyen, mert első a hely, s csak azután jöhet az esemény. A tanítás folyam közepén a földrajzi egyes részletek beolvadhatnak a történelembe, az illető helyeken. Azonban végül méltó, hogy a maga rangjához képest, a mai kor földrajza önállást kapjon a történelem mellett politikai, statisztikai s ethnografiai tekintetben, de arra ügyelve, hogy a történelem jellemével ő is megegyezzek jellemben, a mennyiben a világ földrajz a világ történelem mellett, a hazai földrajz a hazai történelem mellett adassék párhuzamosan.

Az évekre beosztás így eszközöltetett:

I. osztály. A földrajz alapvonalai mathematikai, fizikai és politikai tekintetben, szemléltetve a földgolyón, földabroszon. Földképek készítése gyakorlatilag.

II. osztály. Előre bocsátván az ókori földrajzot, adatik az ókor történelme; azzal a megjegyzéssel, hogy az előadás sajátlagos tárgya a görögök s rómaiak birodalmai, a többi nemzetek története, kikkel kezdődik a tulajdonképi hisztória, csak röviden s mintegy bevezető átmenetül tárgyalatván. Földképek alkalmazása; s azok készítése.

III. osztály. Közép és ujkori történelem. A magyarok az illető helyeken behozva s történetük korszakonként beosztva röviden. Földképek készíttetnek s használtatnak, különösen a népvándorláshoz, N. Károly, N. Lajos birodalmához, a fölfedezésekhez, a Napoleon korához. Politikai földrajzi átnézet a világ mai állásán.

IV. osztály. Magyarország története összefüggő egészben, önállóan. Történeti földrajzi képek. Magyarország földrajza, egybe kapcsolva a birodalmival, statisztikai adatok kíséretében.

V. osztály. Az ókori történelemből a görög világ, kiterjedve a műveltség, irodalom s státus élet minden irányu jelenségeire. A földrajzi alap mindenütt felvétetik.

VI. osztály. Ókori történelemből a római világ. Középkor története; s a mennyiben itt Magyarország szerepel, ez bepótolvá, Nagy Károly és Mátyás birodalmaik különösen kiemeltetnek.

VII. osztály. Az ujkor oknyomozó története, s a világ politikai új földrajza, a magyar dolgokra figyelmeztve.

VIII. osztály. Magyarország oknyomozó története, különös tekintettel a műveltség és alkotmányos élet jelenségeire s fejlődésére. Statisztikai adatok.

IX. osztály. Khronológiai átnézet az egyetemes világ történeten, a földrajznak statisztiko-ethnografiai irányban való átisméltésével.

XXVIII.

Mennyiségtan és rajz.

A matematikai tudományok előadását tekintve felforgott nézetek s megállapodásokról ezek a följegyeztetni méltó adatok.

A számtan előadásában az alsó és felső fokozatot a természetes és algebrai számok köre fogja tenni. A természetes számok köre aráb-, azután betűjegyeket használ, mely utóbbiak adják a küszámvetést egyetemes jegyű formában. A felső fok előjegyes számokkal dolgozik, úgy mondatott algebrai mennyiségekkel.

A tértan alsó fokát a szemléletileg tartott előadás teszi, mely tehát a lap és tömegtannak csak alsóbb ismeretére szorítkozik. A felső fok a tudományos tértant végig viszi egészen az analisztikai tértanig, s ebből is ad elő annyit, a mennyi az újabb időben a gimnáziumokba behozott.

Az egymásután tekintve a számtan mindig megelőzi részleteiben a tértant, s az emennek utat készít a gyakorlatiasság tekintetéből.

A rajz, mint lényeges alkotó rész hozatik be a tanításba, márcsak azért is, mert mint segédtudomány a tértan megérthetését nagy mértékben elősegíti. De ezenkívül az alkalmazásban önállósággal is bír, hogy a felső folyamban saját irányban fejleszthesse magát, tekintettel a köz és gyakorlati élet kívánalmaira.

Az évekre beosztás így eszközöltetett:

I. osztály. Küszámvetés. Előre bocsátása után a számok, jegyek, számlálási rendszer ismeretének, a fejbéli számvetés folytonos gyakorlása mellett, a négy alapművelet egész számokkal, küzséges és tizedes törtekkel, elvontan és tárgyhoz kapcsolva; próbák és rövidítések alkalmazása; számok oszthatósága (Egész éven át).

Szemléleti tértan. Vonalak. Szegletek, egyküziiek.
Idomok: három, négy s több szögek szemléltetése s azok tulajdonságai önmagokban (Másod félév).

Rajz. Egyenes vonalu idomok, kezdve a vonalakon, ezek különböző helyzetein át, a háromszögek legösszetettebb alkalmazásaig. Az egyenes vonalu idomokból alkotható ábrák. (házak, butorok) rajza, elébb szabad kézzel, azután vonalzóval, adott mérték szerint (Egész éven át).

II. osztály. Közszámvetés. Hasonlító miveletek: viszonyok, arányok, egyszerű hármassabály. Pénzek, mértékek ismerete. Kamat számítás. Társassabály.

Szemléleti tértan. Az egyenes vonalu idomokra borítkozás, hasonlat és egyenlőség fogalmai. Területi nagyság kiszámítása. Idomok alakítása.

Rajz. Egyenlőterü, de különböző alaku ábrák; hasonló borítkozó alakok készítése. Arányos nagyítás és kicsinyítés. Borítkozási esetek alkalmazása kisebb épületi alap és tervrajzok készítése.

III. osztály. Betűjegyek tiszta mennyiségekkel a hat alapl művelet, kapcsolódva mindenütt az arábjegyekkel való lehozásokhoz, mint a honnan történik a kiindulás s melyek által esik meg a (értéki) szemléltetés, egész és töredék mennyiségekben.

Szemléleti tértan. A görbe vonalu idomok fajai. Kerület és térszámítások.

Rajz. A körnek és egyenes vonalaknak kapcsolatából alkotott ábrák: ornamentek, oszlopok, ornamentális virágok; oszlop sztil stb. Lenyomott növénylevelek utánrajzolása.

IV. osztály. A betűvetési alapl műveletek közül a hatványozás és gyökvevés újból átismételtetik. Az előjegyes számok ismerete behozatik. A hasonlító műveletek között az első rendű egyenletek egy ismeretlennel. Lán- és összetett társassabály.

Szemléleti tértan. Tömeg mértan. (Gyakorlati mérések mutatása mezőn, lánccal stb. tetszés szerint).

Rajz. Stereometriai alakok rajza hálózatban. Árnyékolás. Szabadon felállított testek utánrajzolása. Virágok s ornamentek árnyékolva.

V. osztály. Algebra. Az algebrai számok, számjegyek stb. lehozatala (positiv, negativ; képzetesek, szer-

telenek stb.) Algebrai négy alaplűvelet egész kiterjedésben, egészek és tűredékekre alkalmazva.

Tértan: Siktértan.

VI. osztály. Algebra. A még hátralevő három mivelet: hatványozás, gyűkvonás, logaríthmus, alkalmazottság az élet viszonyaira.

Tértan. Tűmegtan. Sikkháromszűgtan.

VII. osztály. Algebra. Elsű, másod s harmad fokú egyenletek; csoportozatok; progressziűk; binűmitan.

Tértan. Gűmbháromszűgtan. Analitikai értan.

VIII. osztály. Gyakorlati mérések, triangulírozás ismerete a szabadban.

IX. osztály. A matematikai tudományok enciklopédiája, történeti s írodalmi adalékokkal.

A rajz, mint önálló tan.

V. osztály. Perspektívítasz szabályai. Szabad kézzel tájrajzok készítése.

VI. osztály. Projekcio tana s annak alkalmazása. Oszloprendek s magasb ornamentumok színezve. Az ember.

VII. osztály. Alaprajzok, épűletek, gépek, polgári, építészetre tartozó rajzok.

VIII. osztály. Gazdasági és ipari gépek rajza. A polgári építészeti magyarázata.

XXIX

Természeti tudományok.

A természeti tudományok általán véve tárgyak és tűnemények tana levén, melyek közül ez utűbbi felsűbb ágazatát teszi a tudománynak a maga absztrakt voltánál fogva, elűszűr is arról tanácskozott a választmány: fűl kelljen-e minkettűt venni a grammatikális osztályokba? Kűtség kívűl fel, lett a határozat, nemcsak az 1848. elűtti példák nyomán, mikor már tűbb tanodában ez volt a berendezés, hanem azért is, ha akarjuk, hogy az oktatás stádiumából kilépűk csonka ismeretekkel ne hagyják itt az iskolát, egyszerűs mind ha a benmaradűkra nézve ohajtjuk, hogy a

humánitási szakbeli előadások támogatva legyenek már birtalsóbb nemű s inkább tömegesítésre számított ismeretekkel, midőn a tárgyak és tünemények felsóbb szempontból hozatnak a növendékek elé:

A kezdetet a tárgyak vizsgálata teszi, mint a melyek minden sajátságaikat közvetlenül terjeszthetik a testi szemlélet eleibe. Aztán a gyermeki lélek is, melyben az absztraktok iránt érdekeltséget kell költeni a tanításnak, elébb érdekelteik a konkrét tárgytól, mint a láthatatlan erőtől.

Egymás mellett s után taníttassék-e mindenik ága a tudománynak, vagy némelyek egy másban is? annak elhatározásában a választmány a tanok természetéből indult ki, a melynél fogva azok egymáshoz kapcsolathatási viszonyban állanak, vagy nincsenek. Ilyennek a választmány egyedül a v egyt ant vette; miért ezt egyszer beolvaszthatónak véleményezé a természettanba: de fontos voltánál fogva, épugy, mint a történeti tudományoknál a magyar történelemre nézve, szükségesnek találta, hogy önállóan is előadassék, ott, a hol azt a tudomány rendszere kívánni fogja.

A természetrajzi ágbn külön figyelmet kíván fordítatni a tanárok által a hazai tárgyakra.

Az egyes osztályokba így lettek berendezve a tanítani valók:

I. osztály Állattan első fele (tetszés szerinti választással): télen; növénytan (nyáron). Eljárás: egyének, nemek, rendek stb. fogalma szemléltetve s ekképen szerkesztve; de inkább csak anyaggyűjtési irányban. A nyári félévben kirándulások gyűjtés végett mind az állat, mind a növénytant illetőleg. Tanítás: mikép kell a példányokat el-tartani.

II. osztály. Folytatása és bevégezése az I. osztályban kezdetteknek. Rendszerbe szedés végül (Linné stb.).

III. osztály. Ásványtan. Szikla ismeret, különös tekintettel a hazai példányokra, s azokra, melyek az iparéletben is használatnak. Gyűjtemény alkotás. (Télen).

Természettan. Előismeretek. Rövid vegytan. Hő és hangtan. Az előadás egészen népies és gyakorlati.

IV. osztály. Természettan bevégezve. Villany, de-

lej, fény. Erőtan; csillagászat és légtűnettan. Kísérletek. Alkalmazási esetek a gépeknél.

V. osztály. Ásványtan; krisztallografiával kapcsolatban. Geologia, geognosztika. (Télen). Növénytan, a maga egész rendszerében (természeti rendszer), kiereszkedve a növények geográfiájára, vegytanára s irodalmára. Mindkét tan szorosan tudományos rendszerű, de tekintet van a közéleti alkalmaztatásra is. Kirándulások nyáron, mindkét tudomány érdekében.

VI. osztály. Állattan, szorosan tudományos rendszerrel. Földrajzi elterjedés. Némiek az anatómiából s fiziológiából, a mennyit a rendszer alkotás megkíván. A hazai példányok kiemelése. Kirándulások nyárban, s példányok gyűjtése.

VII. osztály. Általános bevezetés után a természettanra, behozatik a rendszerbe a vegytan s tárgyalatik egész éven át mind a szervezetben, mind a szerves ágazatban. Laboratoriumi dolgozatok kvalitatív iránynyal. Alkalmazási utalások az illető helyeken.

VIII. osztály. Az egész természettan egész éven át.

IX. osztály. A természetrajzot illetőleg fiziológia, anatómia, geologia, paleontológia; a természettanban a géptan alkalmazottsága.

XXX.

Bölcsészet és egyéb általános határozatok.

Mi nézettel volt a választmány a bölcsészet iránt általában, hogy névszerint ohajtása volt segíteni a bajon, mely növendékeinket az által érte, hogy csupán a bölcsészeti előtanok ismeretével is a jogi pálya tanulmányaira éretteknak íteltettek, azt fentebb már érintém. Itt csak annyit tartok elmondandónak, hogy e veszteség érzetéből indulva ki, bejegyeztetett az előadandó tudományok közzé az elméleti bölcsészet is, a mennyit abból az illető pátronátusok taníttatni jónak látandának. Mihez képest a berendezés ez lett: VII. osztály: Logika; VIII. osztály: Pszichológia; IX. osztály: Elméleti bölcsészet (pl. filozófiai vallástan, természettan stb).

A többi, még külön fel nem hozott tanokra (zene, ének,

gimnásztika) abban lett a megállapodás, hogy, azok felvétele, beosztása, vezetése bizassék a tanárookra, illetőleg pátronátusokra, a mennyiben némelyik közülök a helyi körülmények által feltételeztetik.

A beosztás végrehajtása után még némely közérdekű tárgyak iránt történtek nyilatkozatok a választmányban. Ezek közül a nevezeteseket ide jegyzem.

a) Kötelezett és szabad választásu tanok. A választmány nézete szerint nagy vigyázatot érdemel pedagógiai szempontból is ez ügy körüli eljárás. Kategorikus kijelölése a nem kötelezettségnek, a mint magánviseli színezetét a közönyösségnek valamely tantárgy iránt: épenoly közönyösségi hatást szokott, tapasztalás szerint szülni az a növendékek sokjaiban, ha sok máskor egyebet nem is. *) Következő pontokat olyanoknak találta a tanácskozmány, melyek követése segíthet a bajon, a hol van. 1. Teljesen szabad vállalkozásu tantárgynak szabály szerint csak a humanitási osztályokban lehet helye, midőn a növendéknek magának is van már annyi belátása, megítélni: hogy a szabadjára bízott tan valóban hasznos készületi eszköz-e jövő hivatására, vngy elmaradható (Francia nyelv). 2. A grammatikai osztályokban minden felvett tárgy, vagy egészen végig, vagy egy bizonyos határig s egy bizonyos körben kötelezett tartozik lenni, s ha ez utóbbiakra nézve e kör lejárt, ám bocsáttassanak akkor szabad választás alá. Ez okszerű már annyiban is, mert a tárgygyal az előtt ismeretlen növendék ekkorra beláthatta az intézménynek magára nézve hasznos, vagy nem szükséges voltát, s ahhoz képest megmarad mellette, vagy megválnak tőle. Így pl. az éneklésnek egyházi ága kötelezett tartozik lenni: de a mű-énekléssel foglalkozó daltársulatnak tagja csak az lesz, kinek arra hajlama s képessége van stb. Ez elvre, melynek messzebb ható hordereje is van, mindenesetre köteles figyelni az a gimnázium, mely a gyermeki akaratot helyes irányban kívánja képezni.

b) Abszolút óraszám hetenként. E pont iránt azért tartották szükségesnek szót váltani a tanácskozók, mert a netalan itt elkövetett hiba, tévesztés egy maga képes

*) Pl. kezd a növendék hasonlítani a tudományok közt maga szempontjából, s örömet tesz a következtetést, hogy mivel ő ennek vagy annak hasznát nem veszi, jó lenne, ha dispensáltatnék.

vagy egészen előlni, vagy legalább kétséssé tenni minden várt eredményt, úgy a növendék saját, mint a tudomány anyagi szempontjából. A választmány mintegy ezeket az elvéket vette érvényeseknek: 1. Legyenek a növendékek eléggé elfoglalva, azaz: a nappal óráinak körülbelül fele része a tanodában töltsék. 2. A kiszabott idő alatt, a mennyi valamely tantárgyra szánva van, ez mind elméletileg, mind gyakorlatilag, a növendék és tanár részéről be legyen végezhető. 3. Az elfoglaltatás oly mértékű legyen, hogy az a növendék lelki tehetségeinek feszültségben tartása által testre lélekre káros hatást ne gyakoroljon. 4. Az órák szabályszerű számának kitöltésén felül maradjon idő előkészületekre, házi dolgozatokra, önművelésre, otthon ismételésre. 5. A téli nappalok rövid, s a nyáriak hosszabb volta szabályozó erejű legyen. 6. A tudományok a test ügyesítő gyakorlatokhoz képest körül belül 3—4 arányt tartsanak. Ez alapokon, melyek mellett több pedagógiai s tudományi okok szólnak, a választmány ezt mondta ki: A mindkét nemű tanok heti összes számának minimuma 30, maximuma 36; melyek közül a tulajdonképi tudományokra 24—28 lehet fordítandó; a többi a test ügyesítő tanok számára maradván fenn. Hogy ez órák közül az egyes tudományokra külön külön mennyi adassék: azt elhatározni a választmány az illető pátronátusok szabad intézkedésére hagyta fenn.

c) Tanítási rendszer. Ugy a tudományos, mint az erkölcsi képzés s nevelés ügyét figyelemmel tartva, a választmány a grammatikális osztályokra nézve az osztály rendszer, a humanitásiakban a szakrendszer mellett állapodott meg, itt is azonban a tanárok számát lehető kevésre szorítva egy egy osztályban osztálytanári középponttal, ki órái legtöbb számánál fogva a vezetésbeli egységnek biztosítója s fenntartója legyen. Egy egy tanár heti elfoglaltatását 20 órában kívánta a választmány meghatározni, úgy azonban, hogy a grammatikális osztályokban az osztálytanárok annyira elfoglaltassanak, hogy nekik másutt teendőjök ne legyen; különösen a vallástani mindenkor az ő kezükben legyen, könnyen belátható pedagógiai okoknál fogva. A humanitási szak minden osztályában a vallástani egész oktatás egyetlen szaktanárra bízassék.

d) Tanárok évenkénti összejevetele. Erre Csepely S. hívta fel a tanácskozók figyelmét, indokolván ezt azon szellemi egység szükségénél fogva, mely kell, hogy a magyarországi protestáns tanári kar egyetemét összetartsa; hogy legyen évenként legalább egy alkalom, hol a tanítás ügyben nézeteiket kicserélhetik, tapasztalataikat előadhatják, főképp pedig alkalmas tankönyvekről gondolkozhatnak, kétségtelenül igaz lévén, hogy a legjobb tanterv sem ér semmit; ha az életbe léptethetés első feltételei a jó tankönyvek s a vezetésbeli szellemi egység hiányzanak. Ajánlja e végre gyűlhelyül Pestet. Az indítvány elfogadtatott.

e) Nyári nagy szünidő tartására nemcsak azért, mert a juliusi forró napok alkalmatlanok a tanulásra, de a tanárok tekintetéből is; hogy fürdők használatára, utazásra stb. alkalmas idők jelölthessenek ki, tehát egészségi és pedagógiai szempontból július és augusztus hónapok ajánlatván, ez iránt a ft. egyházkerületek a közgyűlés által megkerestetni határozattak.

Véget érven így a tanácskozás szeptember 21. késő este, miután a közülési tárgyalásnak már más nap reggel be kellett következnie, a választmányi jegyzőkönyv szerkesztésére azt kérte ki magának a jegyző, hogy szabad legyen neki csupán röviden feltenni az egyes pontok iránt történt megállapodásokat, a bővebben indokolás elhagyásával, lehetetlen lévén mindazokat, az idő rövidségénél fogva nekie egész terjedelemben bevinnie, a mik elmondattak. Hanem az indokok előadásával bizassék meg a választmányi elnök, mint e tanácskozmánynak a közülésen referense. Elfogadtatott.

Másnap, szeptember 22 én reggel egy összejevetelt tartott még a választmány, a hol a jegyzői föltevényt felolvasztatott, helybenhagyatott, s az elnökséghez beadatni határozatott.

Ugyancsak szeptember 20., 21 kén a többi választmányok is elkészítették munkálataikat.

XXXI.

Szeptember 22-dikén a közgyűlés megnyilván, felhívta az elnök az egyes választmányokat, hogy kiki a maga munkálkodását terjeszsze elő, ekképen lehetvén csak az értekezlet tagjainak magokat a tanácskozás tárgyait nézve egybefüggően tájékozniok.

A felolvasások megtörténtek.

Elnök. Én a felolvasottakból azt a szomorú tapasztalást vettem magamnak, miszerint a gimnázialis választmány amieinktől elannyira különböző szempontokat állított fel magának munkálkodásában, hogy az egyesülés iránt reményt sem táplálhatok magamban. Indítványom az: hagyjunk fel minden további tanácskozással, oszoljunk el; úgy is előre látom, haszontalan lesz minden fáradságunk. *)

Nagy megütődés és lehangoltság követte az előadást. Hosszabb hallgatás után Pásztor D. szólalt fel, felhozván, miszerint a pátronátusok a képviselő tanárokat azért küldték, hogy határozzanak; addig míg ez meg nem történt: ő az el nem oszlás mellett szavaz, kijelentvén, hogy pozitív eredmény nélkül, mit küldőinek otthon felmutasson, nem is kíván haza menni.

A kimondott szó nyilatkozatokat idézett elő, s akarta mindenki, hogy a választmányi munkálatok felett kezdessenek meg a tanácskozások.

Elnök. Tehát tanácskozunk. Vegyük fel először is a gimnáziumi választmány munkálatát.

Olvastatik a választmányi dolgozatnak az a része, melyben az általános alapelvek vannak formulázva.

Peti J. úgy látja, hogy a választmány csakugyan tulépte körét, a mennyiben az előleges megállapodás ellenére kilenc osztályra terjesztette ki a gimnáziumot. Ily körülmények közt ő nemcsak nem tanácskozik, de jelen sem kíván lenni az értekezleten. (Elmegey).

Az elnök nyilatkozatra hívja fel a tagokat.

Kerkapolyi K. nem kíván szólni az általános alap-

*) Az szavak talán nem épen ezek: de a tartalom ez volt.

elvekről, hanem egyenesen a részletekre menni át. Különben is ha a részletekről elmondtuk véleményeinket: ez által az elvek is megvannak bírálva, mert a részletek jósága, vagy hibás volta, kritériona az elveknek is.

Elnök. Tehát az alapelveket mellőzván: térjünk egyenesen a tudományok beosztására. *)

A tanácskozók beleegyeztek. Látszott a hatás, melyet az elnöknek már előre eredménytelenséget jósó szavai az értekezlet tagjaira tettek.

Olvastatott a vallástani berendezés, s hozzá a választmányi előadó elmondá az elveket, okokat, melyek a választmányt úgy a részletek fölvevésében, mint a beosztás egymásutánjára nézve vezérlették. Az elnök által csupán azon észrevétel tétetett, hogy a humanitási osztályokban ohajtani ha erős szimbolikus színezet s határozottabb kimutatással adatnék a hit és erkölcs tanak; s indítványozza evégett tankönyvekül a Heidelbergi kátét s a Helvét hitvallást. Helyeseltetett, s ehhez képest következőkép állapíttatott meg az illető osztályok teendője.

VI. osztály. Keresztyén hit és erkölcs tan, úgy, mint az a Heidelbergi kátében előadva van. **)

Biblia olvasás. Egész szakaszok olvastatnak s magyaráztatnak.

VII. osztály. A helv. hitvallásu egyház hittani, erkölcs tan és szervezeti rendszere, figyelemmel a más felekezetűek értelmére is, a helvét hitvallás szerint.

Biblia olvasás, mint a VI. osztályban. Az evangéliomok olvastatása is megkezdhető görögnyelven. Olvastatik pedig a Jézus Krisztus élete a négy evangéliomból alkotott harmónia szerint.

Olvastatott a magyar nyelv és irodalom beosztása. Semmi észrevétel rá.

*) Itt az oka, miért nem vétettek fel az értekezlet jegyzőkönyvébe a gimnáziumi szervezet alapelvei. A mi felett nem történtek nyilatkozatok, a miről határozat nem enunціáltatott, az Naplóba bemehet, de jegyzőkönyvbe nem. Itt pedig csak jegyzők voltak, de naplővivők nem.

**) Ugyan így tüzetett ki az I. osztály számára kézikönyvül a Sárospatakon kiadatni szokott Kijelentett vallás története, mely Seiler után készült.

Olvastatott a latin nyelv és irodalom beosztása. Választmányi előadó elmondván az elveket, ezek közül a tanácskozmány a fogalmazási ügyre tett észrevételt. Ballagi névszerint határozottan követelendőnek tartja az akadémiai tanfolyam nevében az eredeti latin nyelvű fogalmazásokat is a humanitási osztályokban. Elfogadtatik.

V. osztály. Latin fogalmazások. Átalakítva előbb, majd kisebb eredetieket készítve (Periodusok).

VI. osztály. Az átalakító nagyobb dolgozatokhoz jönnek az utánzó k. Amazok versből csinálnak prózát a historikai és rhetorikai nemben, Ovidiusz és Virgiliusz után; ezek a didaktikai nemben, értekezéseket készítenek; az epikai s liraiban pedig kisebb beszélykéket s epigrammokat az anthológiák modorában.

VII. osztály. Szabad fogalmazások előpéldány nélkül az előadás mindkét nemében (vers, próza).

VIII. IX. osztály. Épenugy mint a VII-ben.

Olvastatott a görög nyelv és irodalom beosztása. A választmányi előadó elmondván, az okokat s elveket, melyekre a munkálát fektettetett, a beosztás ellen nem volt semmi észrevétel; csupán az anthológia hagyatott ki a VIII. osztályból, ugyanazon alapon, a miért az Odüsszea és Herodot, kiket Kerkapoly K. ajánlott, t. i. a felvett auktorok számának az időhöz mért elegendősége miatt, a mennyiben az eddig fenállott rendhez képest, a görögnyelvre fordított évek száma megkevesbítettett.

Olvastatott a német nyelv s irodalomról szóló cikkely. Ballagi M. ez egész tanágot teljesen kihagyandónak vélte ugyan a gimnázimból: de indítványa pártolásra nem talált.

Felolvastatván a matematikai tudományok beosztása, két észrevétel tétetett ellene: egyik, hogy a VIII. és IX. osztályok nagyon is gyakorlatias dolgokkal foglalkoznak, melyek a gimnáziumi képzésnek nem igen lehetnek eszközei, a mennyiben inkább a technikába vágnak át; másik, mit Ballagi M. említett fel, hogy nagyon sok van felvéve, névszerint igen a felső határok felé hajlik. Mit fognak ekkor, tévé kérdésbe, az egyetemen tanítani, ha a gimnázium mára a trigonometriát is, analitikát is elvégezte? Az elsőre a választmányi előadó felvilágosításképp elmondá, hogy azt a reálirány érdekéből tette

a választmány; a másikra Szathmári Károly felelt. A kölcsönösen világosító vitának az lett eredménye, hogy a VIII. és IX. osztályból a gyakorlati mathezis, valamint a math. enciklopédia is kihagyatott; az előző osztályok teendői némi áthelyezéseket nyertek: de a trigonometria és az analitikai előismeretek meghagyattak. Ez lett az új elosztás.

VI osztály. Algebra. Hatványozás; gyökvonás; logaritmus; elsőfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. Alkalmazottság a praktikus életre.

Térta. Tömegeta. Sikkháromszögeta.

VII. osztály. Algebra. Másod és harmadfoku egyenletek. Csoportozatok. Felsőbb egyenletek. Sorok. Kétagi törvény. Valószínűségi számítás.

Térta. Gömbháromszögeta. Fejlesztő térta elemek.

Olvasatott a földrajz és történelem beosztása, mit, mint eddig, a választmányi előadó előterjesztése követett azon elvek és okok felől, melyekből a választmány kiindult. Az elvek magok átalán véve nem ellenezettek, de a beosztás, különösen a humanitási osztályokban, hosszabb vitára adott alkalmat, melyben Kerkapolyi K. *) Imre Sándor és Szathmári K. vettek különösebben részt. Kerkapoly először a földrajz állásával volt elégedetlen, egyszerű, mert igen alárendelten s mellék tudományképen jelenik meg csupán a történelem mellett. másszor, mert nagyon korán átvitetik a gyermek a világ politikai felosztásának ismeretére, a mennyiben azon fizikai határok, melyeket a teremő a föld egyes kisebb részeinek a természeti fekvések által vetett, korán mellőztetvén, a politikai határok felállításával által az emberi önkény s hatalom ismerete emeltetik a gyermek előtt magasb jelentőségre az isteni akarat ellenében. Ő azt látja jobbnak, ha a növendék fizikai állásával foglalkozik elebb s hosszabb ideig a földnek, p. o. egész évig, s csak azután történik átlépés a politikaira. Azután azt sem szereti, hogy a grammatikális osztályokban a történelem a tulnyomó, s a földrajz csak mintegy rájául használtatik annak; ő megfordítaná a dolgot: a földrajzot venné főnek, s a történelem csak ennek lenne illusztrációja. Vitatásainak legfőbb súlyát

*) Ugytetszik, említé azt is, hogy pápai tanár Boesor Istvánnak letezik ily módon készült geográfiai kézi könyve.

azonban a humanitási osztálybeli történelem rendezete ellen intézte. Ugy vette fel a dolgot, mintha a választmány már az V. osztálytól, mint a második ciklus kezdetétől fogva filozófiai irányban kívánná a tudományokat tanítani, következőleg a történelem is így szerepelne társai között. Még van győződve, ugymond, hogy a négy osztályu alsó ciklusban a geografiko-hisztorikumokat nem lehet úgy eltanítani, hogy a nyújthatott ismeret anyag alapján filozófiai szellem és irányról lehessen szó a felső osztályokbeli ismétléseknél, irányról, melynek követését különben is kizárja a növendékek kora. kik a felső körbe léptökkor legtöbbszöire csak 15-ik évökben vannak. Ezért mindig furcsán tetszik nekie, ha hallja, hogy a világtörténet előadását az V. osztályban már pragmatice kell megkezdeni. Ő egészen más rendezetet ohajtana: azt, hogy az alsó kör ne négy, hanem hat év legyen, s a világtörténet tüzetes tanítása a VII-ben kezdessék meg. A szót Szathmáry K. vette fel. A történelmi pragmatizmus, az volt beszédének veleje, igen relativ fogalom. Ha a tényeket s azok igaz okait s egybeköttetését érijük alatta csupan: nem látja át, miért ne lehetne egy 15—16 évi növendéknek is előadni már így a történelmet; ha azonban, az észteni irányt vesszük, s konjekturákat s valószínűségeket filozófiai okoskodásokkal egybekapcsolva, vagy elhalmozva adunk a növendékek elé: akkor kétli, nemcsak azt, hogy 17—20 éves fiataloknak való legyen az ily előadás, de hogy általában lehet-e helye ennek egyebütt, mint az egyetemeken, a hol külön hisztoriai kollégiumokat szoktak tartani a tanárok. A fiatal lélek s annak tehetségei még mindig fejlődésben vannak körülbelül 20 éves korig, ezt minden józan pedagógus elismeri; s hogy ennél fogva a gimnáziumi tanítást mindig e még fejlődési processusra való ügyelettel kelljen kezelnünk: ez szent kötelesség, s ebből indult ki a választmány, midőn határozatait tévé. Kerkapoly felelt s állitá hogy mire a fiatal ember a 17. évet elérte, eléggé érett már arra, hogy neki filozófiai szellem s irányban adassanak elő a tudományok. Megnyugtatasul iskoláink régi állapotját s Anglia példáját hozá fel, melynek fiai rendszeren 5—6 évi gimnázialis tanulmány után mennek egyetembe. Ha lehet ott: mért ne nálunk, hol fiziologiai tapasztalások szerint a növendékek fejlődése még kevesbido alatt törté-

nik éghajlati okoknál fogva, mint Angliában. Imre Sándor nem tagadja hogy az éghajlati és egyéb viszonyoknak nagy befolyása van a testi és szellemi organizmus kifejlésére: de e tárgyat a fiziologusok véleményei s a tapasztalatoknál fogva még nem ismeri annyira megállapítottnak, hogy valamit arra biztosan építhessünk a tanítási irány, szellem és modor siettetésére nézve. Aztán Anglia más szellemű nép, ott az iskolai kurzus rövidségét oly nemű más intézkedések pótolják, mik nálunk magyaroknál nem találhatók fel, mind erkölcsileg, mind anyagilag lehetetlenek. Hagyjunk fel tehát mi más közélettel bírók az Angliára való hivatkozással*) Kerkapoly K. Ugy látszik, az utánam szólók, minden áron entwurfisták akarnak maradni. Szilágyi I. Tanulni az ellenségtől sem szégyen s a jót, akárki mondta el lehet fogadni. De mivel az entwurfista szóának mai nap kurzusa van: határozottan tiltakoznia kell a választmány nevében a cím és kifejezés ellen. A választmány, mikor a tanfolyam tartamáról annak kurzusairól tanácskozott: nyilván a hazai térre állította magát s történetből indult. Debrecen és Patak gimnáziumainak története ismeri már 1796-tól fogva a választmány által felállított elveket s a hat osztályu gimnázium Debrecenben alig 25 éves intézvény, Patakon alig több 10-nél 1848 előtt, iskolai reformunk 1790 óta lefolyt korszakában. Szathmáry K. felel az Angliától vett példára: Hogy az angol hat osztályu gimnáziumok valami magas humanisztikai képzettséget eredményeznének, a többséget értvén: azt saját tapasztalatai, de a köztudat nyomán is tagadja. A mit Kerkapoly ur a különböző éghajlatok szerénti fejlettség fokozataitól elvonva, a magyar gyermekek kora éréséről állit, az épen azt mutatja, hogy a közfelvevés képesnek tartja a magyar növendéket arra, hogy a tantárgyakat 15—16 éves kora körül már rendszereesen tanulhassa (a filozófiai felfogásról szó sincs, azt a választmány nem mondta sehol). A mi pedig a gimnázium magyar önállóságának s a németekétől függetlenségének a hat osztályuságban való helyezését illeti: arra nézve előadja, hogy

*) Imre S. e beszédének töredékei azok, melyeket tőle a Sárospataki Füzetek 1861. évi folyamának II. füzeté 144, 145 lapjain olvashatunk.

Erdélyben a gimnázium mindig hét osztályból állt, s ha a filozófiai két évet hozzá vesszük, ez éppen kilenc évet tesz ki. Emliti Sárospatakot, Debreczent, beszédét azzal végezvén, hogy a mit a hat éves gimnáziumok vitatói a németek utánzásáról mondanak, az éppen ellenők szól, mert Németországon alkalmasint több a hat, mint a nyolc osztályból álló gimnázium *)

Az elnök figyelmezteté a vitázókat, hogy a kérdést elhagyták, s kéri, hogy a dolog érdemét illetőleg nyilatkozzanak a beosztás iránt. Szilágyi I. formulázására indítványának kéri fel Kerkapolyt, miután a választmány véleménye is formulázva van. Kerkapoly felolvassa a VII—IX osz-

*) Hirlap olvasóink észrefogták venni kétségkívül, hogy Kerkapoly és Szathmáry argumentációik éppen azok, melyek az 1860 évi Prot. E. I. lap 39, 43. számaiban a Szathmáry és Többen közleményeikben olvashatók. Éppen azokat írták itt ki az említettek, a mit az értekezleten elmondtak. Egyszersmind e cikkek egyike győzött meg engem arról, hogy a Többen-ek egyike Kerkapoly Károly. Még egyet megemlíteni éppen e helyen látom legalkalmasb-nak. A Sárospataki Füzetek 1860. évi folyamának X. füzetében, a 954. lapon ezt olvasom Hegedüs Lászlótól: A tanári értekezlet keblében, ha ugyan jól vagyok értesülve, ugya választmány keblében is lényeges elvi különbségek merültek fel. Az egyik párt hat osztályu szoros értelemben vett gimnáziumot akart s e fölibe három éves bölcséleti, tanfolyamot; a másik nyolc (osztályu) egységes célú gimnáziumot, hozzátoldva egy szorosan bölcséleti szakot, a harmadik, s ez volt a választmány többségének nézete egy nyolcz osztályu teljes bevégezett gimnáziumot, s ezen felül akadémiát, bölcséleti hittani, s a hol az anyagi erő engedi, jogi szakkal, s a tudományok előadására nézve már kiválólag s szorosan akadémiai modorral. Látván, hogy az író megkülönbözteti az értekezletet s a választmányt, s így értesülve van a működött két külön, hogy ugyszóljak, testületről; midőn azt adták nekie eléje, hogy a választmányban elvi szakadások lettek volna, különösen, hogy ott a hat osztályu gimnáziumról valaki csak szót is emelt volna: ez előadást egyenesen valótlannak kell mondanom. Láthatta az olvasó e munka folytán, hányszor emlitettem fel a hat osztályu gimnázium ügyét, s melyik tanácskozás alkalmával: bigyje meg nekem, hogy nem is volt sem több-gzőr, de a választmány keblében meg soha e tárgy megemlítve, mint a mint irtam. Magánbeszélgetésekben lehetett s bizonyosan volt is, a jelenségek mutatták, felhozva: de nyilvánosan ez volt a második és utolsó kísérlete Kerkapoly K. urnak. Kik lehettek egyébiránt bivei a jelen voltak közt: azt sem tudom, mert nyilván csak Kerkapoly és Peti urak nyilatkoztak mellette.

tályra való, illetőleg azon berendezést, melyet a filozófiai kar választmányában, ő mint annak jegyzője feltett volt.

Elnök. Tehát toldassék ez a gimnáziumi választmány által megállapított rendezetbe a VI. osztályon felül; a politika geográfia tétessék át a II. osztályba. Egyszersmind, hogy a hat első osztály tanítmányaival a három felsőé összehangzatba hozassék: üljön össze egy bizottmány Kerkapoly, Peti és Szilágyi urakból, s végezzék el az ügyet. Kéri egyszersmind a tanácskozókat: egyezzenek bele ebbe, mert már eddig is igen sok idő telt el, mindamelllett, hogy nem sokat végezett az értekezlet. Beleegyeztek.

Olvastatott a természeti tudományok beosztása; követte ezt a választmányi munkálat elveinek előadása.

Gönczy P. szólalt fel először is ez ügyben, nem ugyan tüzetesen az egész rendezet ellen, hanem a természetrajz érdekében, a végből, hogy ennek több év folyam juttattassék, hogy magát minden apróbb részleteiben kifejtthesse s a benne levő formális képző hatóságot teljes erőben érvényesíthesse. Az általánosan tett nyilatkozat következtében szabatos indítvány tételre hivatván f l: előadta azon rendezet mását, mely a Sebessi J. név alatt megjelent röpiratban foglaltatik *). Hosszas vitatás keletkezett, melyben Gönczy ellenében Szathmáry K. és Szilágyi I. vettek részt. Fő kifogások az ellenzőknek nem a methodika ellen volt, hogy t. i. a természeti testek ismeretében methodikai lépcsők szerint vezetessék tovább, tovább a növendék: hanem pedagógiai szempontból, a túltömés és tulhalmozottság volt az a mi ellen küzdöttek. T. i. Gönczy szerint mind a természetrajz nak, mind a természettan nak egymás mellett, nem egymás után kelle taníttatniok, mégpedig a természetrajzból egyszerre két két ág, úgy hogy a természettiekből egyszerre három tudomány állana tárgyalás alatt. Szathmáry különösen a különböző rendszerek egymásmellettiségét tartá célszerűtlennek, a gyermeki tehetségek még nem eléggé erős voltánál fogva, s kétségbe hozta az eljárásnak sikerét. A sikerre nézve megjegyzé az elnök, hogy ez már Gönczy által gyakorlatilag megmutatott tény, a mi felett kételkedni sem lehet. Igen, jegyzé

*) Legalább én és többen annak ismertük fel, s innen származott az a konkluzió, hogy Sebessi J. név alatt G. P. van rejtve.

meg Szathmáry, magán növendékeknél és Gönczy ur által: de ez csak egyéniség dolga lehet, a mit mindenkitől bizonynyal nem várhatunk. A hosszúra nyult vitát végre is az

Elnök e szavai szakasztották félbe: uraim, mi már annyi sokat engedtünk önöknek. Ne ellenkezzenek legalább ez egyben *).

A tanácskozók beleegyeztek **). Gönczy átadva az általa készített rendezetet, s ahhoz képest; így lett szerkesztve a természeti tudományok egymásutánja, a természetrajzban, mert a természettan meghagyatott, úgy mint a választmányi munkáiban vala.

I. osztály. Állattan, egész éven át; egyes példányok.

Növénytan, nyáron; egyes példányok. Ásványtan télen; egyes példányok.

II. osztály. Állattan, egész éven át; gerinctelenek.

Növénytan, nyáron, az elmúlt évben ismertek bővítve. Az életművek rendbe állíttatnak.

Ásványtan, télen; a múlt évben megismert ásványok ujakkal szaporítandók, hogy lehetőleg minden jegec alapalak az ásványokon ismert legyen.

III. osztály. Állattan, egész éven át; az ismert gerincesek nyomán rendszer építgetés; egyének meghatározásához szoktatás: életműteni ismeretek rendezése.

Növénytan, nyáron; Linné rendszerét megtanulván, ennek nyomán determinálgatás.

Ásványtan, jegyek alakok tengely szerint egybe állítása.

Természettan, mint a választmányi munkáiban.

IV. osztály. Állattan, egész éven át; a gerinctelenek rendszerének építgetése.

Növénytan, nyáron; Linne rendszere mellett a természetes rendszer szerint határozgatás.

Ásványtan, télen; valamelyik ismert természetes vagy vegyes rendszer szerinti rendezése az ismert ásványoknak.

Természettan, a választmányi munkálat szerint.

V. osztály. Állattan, a gerincesek rendszere ismételve, kiegészítve; előkészítés a bonc és élettanra.

*) Határozottan, még a szavakban is hiven.

**) Peti József a Prot. E. I. lapban egy rövid jelentést irván az értekezetről, ezt fényes gyözedelemnek nevezte.

Növénytan. A növények természetes rendszere.

Ásványtan. A rendszer ismételve; a jégcalakok egymásból lehozva.

VI. osztály. Állattan, A gerinctelenek rendszere, előkészítés ezek bonc és élettanára. (Egész év)

Ásványtan. Geognózia, geologia, összekötve a paleontologia előismereteivel. A többi osztályok megmaradtak a választmányi munkálat szerint.

XXXII.

Szeptember 23-án a többi szakválasztmányainak munkálatai olvastattak s vitattak meg; de ezeket, mint céломhoz nem tartozókat, mellőzöm.

Utánok szóba hozatott a gimnáziumi tankönyvek ügye, s miután azoknak részint különbfélesége, részint többé kevésbé céltalan volta iránt több panasz emeltetett, hogy e bajon segítve legyen, jónak látta az értekezlet egy lajstromát készíteni a meglevőknek, mi a ft. elnök urnak azon kéréssel adott át: közölné azt az egyes gimnáziumok előjáróságaival, hogy azok a bejegyzett könyveket szaktanáraik által bíraltatnák meg, s a bírálások egyezősége szerint ekkép jóknak találtatandók megtartassanak, a célszerűtlenek pedig vagy kijavíttassanak, ha javíthatók, vagy egészen mellőztessenek.

A tanárok évenkénti gyűlésének eszméje helyeseltetvén, ajánltnak fog a ft. egyházkerületek pártolásába.

A szak és osztály rendszer alkalmazása iránti véleménye a választmánynak, úgy a tanári hetenkénti óraszám, s a nagy szünidőnek július saugusztus hónapra kitűzése helyeseltetett.

Végül előadta az elnök, hogy hivatalos dologban másnap elkelvén hazúlról távoznia, a jegyzőkönyv hitelesítésén nem lehet jelen. Az értekezlet tagjaira bizta, hogy magok közül elnököt választván, annak közremunkálásával végezzék a hátralevő teendőket. Megköszönte a bizodalmat, melylyel az értekezlet hozzá viseltetett. S elbucsúzván a tanácskozásokat berekesztette.

Válaszbeszédet ismét Warga János mondott.

Az nap délután a filozófiai kar által készített tervnek a gimnáziuméval való egybevetése is megtörtént.

Egybehasonlítás alá természetesen csak, a VII. VIII. és IX. osztályok tárgyai estek, mint oly osztályokéi, melyekhez formált magának igényt a filozófiai választmány.

Annyi igaz, hogy nagy különbség a kettő közt nem volt: a mi volt is. leginkább a IX. osztályra nézve volt, a hova a filozófiai választmány kevesb tudományt vett be, mint a gimnáziumi, azon oknál fogva, mert ő a rendszeres filozófiát egészen felvévén, ennek helyre volt szüksége, a mi az idő teljes igényvétele miatt nem vala másképp eszközölhető, mint ha némely tantárgyak ekszpungáltatnak *)

A kis konferencia eredménye ez lett:

a) A hisztóriára nézve: Az I-IV osztályok teendője általánosan véve geográfiai alapu; a történelem csak mint illusztrációja vétetik a földrajznak. Az I. osztályban a földrajznak matematikai és fizikai része adatik; a politikai a II. osztálynak első félévét foglalja el; az ókor története a II. osztálynak csak második félévére szoríttatik. Az V. osztályban az ókor, mint a klasszika literatura segéde szerepel; a VI-ban a közép és ujkor vázlata adatik. A VII-ben adatik az ókor, VIII-ban a közép és ujkor, a IX-ben Magyarország pragmatikai története; a statisztika egészen elhagyatván a tanítandók sorából.

b) A magyar irodalomra nézve. A IV—V. osztályokban az irodalom történet propedeütikájakul írók életrajza adatik; a VI. VII-ben az írásnemek literaria hisztóriája (pl. az epika, lírika stb. története); a VIII-ban egy év alatt egy befüggő általános irodalom történet. Ugyan ez osztályban foglal helyet az Eszthetika is. A IX-ben semmi.

c) Latin nyelv s irodalom: véget ér a VII. osztályban, a IX-ben semmi.

d) Német nyelv: úgy, mint a latin; az irodalom történet rövid vázlata a VIII. osztályba tétetvén át.

*) E körülménynél fogva filizófiai elhatározott szint öltvén, magára a humanitási szak felső része: méltán tehettek Többen a Prot. E. I lapban azt az észrevételt, hogy ha középtanoda a gimnázium, mit keres ott a rendszeres filozófia? holott ezt a fogalom maga kizárja. Csak hogy meg kellett volna gondolniok, miszerént az ily terv nem a gimnáziumi választmányé volt; s mikor kikeltek, saját faktumok ellen keltek ki. Aztán e kihagyást, betoldást a bizottmányban kettő tette egy ellen, bár ez az egy emlité, hogy ezt vagy amazt már az értekezlet elfogadta. Nem tesz semmit! volt a válasz: bizonyosan belenyugodnak ebbe is.

e) Természettudomány. A IX. osztályban csak a geologia, paleontologia, növény sállat fiziologia marad meg; elhagyaták az alkalmazott géptan, de jön helyette az anthropológia.

Ily tetemes átalakulást szenvedvén a IX. osztály, ide jegyzem végül, mik lettek benne meghagyatva:

1. Vallástani, mint a választmányi munkálatban.
2. Görög nyelv, épen úgy, de elhagyva az irodalom történetét.
3. Történettan: Magyarország.
4. Természetrajz, mint fent.
5. Rendszeres bölcsészet, minden elágazásaiban.

Szeptember 24-én délután volt az utolsó ülés. Az elnökséget Csoma Mihály vitte. Felolvastatott a jegyzőkönyv; felolvastatott az átrostálásokhoz képest ujan szerkesztett gimnáziumi tanterv. Meghitelesítették. A gyűlés berekesztetett; a tagok eloszlottak.

XXXIII.

Mi lett sorsa a gyűlés munkálatának? Tota die laboravimus et nihil cepimus. De hiszen megmondta azt az értekezleti elnökség, még a második közgyűlésben. Az egyetemes népiskolai választmánytól következő jelentést olvashatni a Prot. E. I. lap. 1860. 41. száma 1342. hasábján: A tanári értekezlet terve, azon fontos célra, melyre a kerületek által felhivatott, használható nem lévén, a népiskolai egyetemes bizottmány ujabban egyesekre bízta a gimnáziumi tanterv elkészítését, az általa megállapított elveknek szem előtt tartása mellett, mely vezérelvek e következők:

a) A középtanoda oly intézet legyen, melyben kellő figyelemmel a nemzeti és protestáns érdekekre, általában a tudományos szellem kiképeztetésén kívül, a növendékek lélek ereje, a magasabb intézetekben hallgatandó rendszeres tudományok felfogására alkalmatossá tétessék.

b) A tanterv úgy legyen szerkesztve, hogy a töménytelen tanulmányok és ezek forgácsolt előadása által a tanítvány lelke el ne tompíttassék, sőt önmunkásságra idő, mód és képesség eszközöltessék.

c) Általában a reálék kisebb és csak akkora mérvben adasanak, mekkora az általános képzéshez megkívántatik.

d) A klasszikus nyelvek a gimnáziumban tulsúlylyal birjanak.

e) A németnyelv tanítására nézve azon különbség tartassék szem előtt, mely van a klasszikus és élő nyelvek tanítása között.

f. Az alsóbb osztályokban lehetőleg osztályrendszer állíttassék.

Megvallom; mikor ez elveket olvastam, igen sajtáságos gondolatok támadtak bennem. Hiszen, így okoskodtam magamban, épen ez elvek azok, melyeket a gimnáziumi választmány magának felállított. S ha mégis az általa készített munkálat azon fontos célra, a hova a kerületek néztek, egyáltalán fogva nem volt használható, alkalmasint, hogy, nem ez elvek nem követése lesz az oka. S azt hiszem igazam van *). Nagyon hiányos volt azért a megbizatas, mely az értekezlettel nem közlötte azt a fontos célt, melyről, említés tétetik, hogy létezhetett, vagy talán létezik is. Ugy vélem, a gyűlések meneteléből, s a történt nyilatkozatokból kitalálhatja az olvasó mi az, a mit e fontos cél alatt értsen s hogy a választmány némely tagjai mit vártak volna az értekezletől **).

Mindegy; megtörtént.

De óhajtottam, hogy a közönség ismerje meg az elvett választmányi munkálatot mindenestől fogva, azok pedig, kiknek kezében van a jövő, vegyenek tanulságot magoknak

*) Vajjon mi lenne belőle, ha az elvek azonsága mellett T. és Sz. urak szintén 8—9 osztályu gimnáziumot találnának csinálni? Az elvek azonsága mellett nem volna benne lehetőség.

**) Azonban úgy látom, még sem volt az a munkálat oly hasznavehetetlen Szemlátomást való hatása látszik annak mind a Töb-
bek, mind a dunamelléki egyházkerület Tantervén. Én legalább azt hiszem, hogy a vallástan, a nyelvek mind s a matematika, egypár pont kivételével, mind a gimnáziumi választmány munkálatának másolatai, bensőleg; a külső, természetesen hatosztályu gimnázium, három évi filozofia. Ime indirekt úton mikép revelalta magát, az intencio, melyet némelyek egyházkerületi fontos célnak neveztek. Vajjon mi jogon? Hiszen arról semmi sem mondatott, hogy ez az egyházkerületek egyenes és osztatlan kívánata, instrukciója?

a mult történeteiből, s használják fel azt egy jobb, egy gyümölcsözőbb korszak előhozására. Helyzetünknel fogva most még alkalmasint csak tapogatódzunk, ingadozunk mint a meg-lóditott mérleg karjai. Azért jó mindent meghallgatnunk. Az csak hasznos lehet, ha a tárgyakat több oldalról is meg-szemléljük.

Opinionum commenta delect dies, naturae judicia confir-mat*) Cicero.

*) S már némely opiniók iránt határozott is. Látom névsze-rint, hogy a Gönczy természetrajzi beosztásának elvét a dunamel-léki terv csak ugyan elvetette, megállapítván a természetrajz és természettan között az egymásutániséget.

Megjegyzem még, hogy a Prot. E. I. lap tüzetes értekezést is hozott Többen aláírással az értekezlet után a hat osztályu gimnázium érdekében. Megolvasható az 1860. 39. számban. Szath-mári K. feleletét erre a 43. számban.

Javítandók.

Lapon.	Sorban.	Helyett.	Olvastassék.	Lapon.	Sorban.	Helyett.	Olvastassék.
4.	16.	a kettőhöz	e kettőhöz.	75.	11.	közrendelet	körrendelet.
"	29.	A nagy	Avvagy.	80.	12.	egyfelől	kitörleendő.
7.	37.	Proemium	Prooemium.	87.	8.	parafrázusokon	parafrázisokon.
9.	17.	melyről	melyekről.	83.	21.	az eredmény	a következős.
"	23.	megbecslések	megbecslésnek.	90.	30.	szakának	fokának.
"	36.	proebuit	praebuit.	91.	9.	oldala	oldal.
11.	10.	carendum	cavendum.	92.	40.	jellemfestésben	jellemfejtésben.
15.	5.	nyamatniok	nyomatniok.	93.	21.	határai	határait.
17.	26.	pesti	pécsi.	"	"	felsői	felsőit.
20.	24.	ennek	ezek.	"	"	osztályukban	osztályokban.
21.	29.	humanisták	mind humanisták.	94.	23.	részletese	részletezze.
22.	2.	foka	foku.	"	51.	tutum	tutam.
26.	14.	vehikulumára	vehikulumává.	101.	10.	azokat	azok.
30.	24.	még	míg	"	15.	lefolyt	a lefolyt.
"	26.	humistika s	humanistikus.	109.	57.	E	Ez
33.	28.	hogymindenesetre	hogya	"	40.	szaporításban	szaporítás, s...
			mindenesetre.	112.	20.	látjuk, később	látjuk. Később.
47.	3.	természetes	természetesen.	"	17.	osztaniok	osztozniok.
49.	legalsó.	a hálóból	e hálóból	"	34.	le	e.
53.	11.	viszonyban	viszonyba.	113.	24.	melybe	melyben.
"	16.	tárgyalásánál	tárgyalásának.	131.	11.	Pastorum	Fastorum.
"	38.	Palinogoniásával	Palinogóniájával.	139.	20.	analisztikai	analitikai.
55.	16.	darabokra	darabokban.	141.	32.	stádiumából	e stádiumából.
"	30.	felső	első.	143.	17.	szervezetben	szervetlen.
56.	28.	feltétele	felvétele.	150.	A)	alatti jegyzet a legalsó sori illu sz- tr á c i ó szóra vonatkozik.	
61.	17.	uj ország	uj országa.	152.	10.	mind erkölcsileg és mind erköl- csileg.	
62.	31.	protestans	a protestans	"	19. 20.	történetből indult a történetből indult ki.	
63.	28.	akkorig	ekkorig.	153.	9.	s ahhoz képest ahhoz képest így lett.	
64.	4.	legújabb	a legújabb.	157.	29.	véget ér a VII. véget ér a VIII. oszt.	
"	37.	felekezetek	felekezetei.				
73.	3.	jelen	jellem.				

2

(f2)

3 2044 048 297 535

